

СОБИР САЙҲОН

АРМОН

Воқеий қисса

**Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти
Тошкент ~ 2013**

УЎК: 821.512.133-3

КБК 84(5Ў)7

Сайхон, Собир

С-22 Армон: вокей кисса / С. Сайхон. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2013. – 136 б.

Ватан кадр-кимматини инсон Ватандан ташкарида яхшироқ хис қилади. Лекин ҳамма ҳам хорижда яшаб туриб, аждодларимиз ҳақида атоқли адиб Собир Сайхон сингари ҳаяжон ва ҳайратга тушавермайди. Бунинг учун инсонга иқтидор, қалб ва теран мушоҳада керак бўлади.

“Адашганлар” (1996), “Тўлганой” (2004), “Ватанқидирган йигит” (2006), “Бугдой экиб, арпа ўрганлар” (2010), “Юрт соғинчи” (2011), “Самарқандиён” (2012), “Мерос” (2012) каби асарлар, шунингдек, “Силсила”, “Ватан ягонадир”, “Билиб қўйиш шарт”, “Бир сиким тупроқ” каби видеофильмлар муаллифи Собир Сайхоннинг қўлингиздаги китобида ҳам ана шу жиҳатлар кўзга яққол ташланади.

Халқимиз тарихида ўчмас из қолдирган Кўкон мухториятининг шарофатли воқеалари “Армон” киссасига асос қилиб олинган. Унда ватанпарварлик, меҳр-оқибат, севги-муҳаббат туйғулари самимий акс эттирилган. Ўйлаймизки, у Сизни бефарқ қолдирмайди.

УЎК: 821.512.133-3

КБК 84(5Ў)7

ISBN 978-9943-06-480-5

© Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон
Миллий кутубхонаси нашриёти, 2013 й.

---

*Ушбу китобни фарзандларимнинг
волидаи мухтарамаси, сабру қаноатда
якто аёл, вафо ва садоқат тимсоли
— рафиқам Ҳафизахоним Сайхон
Умархўжа қизига чексиз муҳаббатим ва
эҳтиромим ила бағишлайман.
Муаллиф*

Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим!

Азиз китобхон!

Кўлингиздаги ушбу асар ўтган асрда қадим Туркистоннинг Фарғона водийсида бўлиб ўтган воқеалардан қисқача баҳс олиб боради.

Ватан озодлиги, кишилар ҳуррияти учун мардона ва фидокорона меҳнати сингган ватанпарвар мужоҳидлар ҳикояси ёки Туркистон халқининг шижоати, ғайрати ва ватанпарвар жамиятдаги мударбир (ишбилармон) инсонларнинг афсонавий ҳаёти ҳақида ёзилган дostonча десангиз ҳам, майли.

У, Ватанларидан кўчиб, чет элларда энг оғир шароит остида ҳам ҳеч бир вақт ўз ватанларини унута олмаган ватандошлар орасидан бир азиз юртдош ҳикоя қилиб берган бир эсдалигидан иборат.

95 ёшда Одана шаҳрида вафот этган бу зот тарихий кишилиги ва қаландарлиги билан шуҳрат қозонган. Бу киши асли кўконлик бўлиб, улуғ эътиқод, диний бутунлиги ва кучли миллий ҳиссиёти билан алоҳида эътиборга сазовор эди. Афғонистон, Эрон, Покистон ва Арабистонда яшовчи юртдошларнинг миллий ҳиссиётларини уйғотиш учун астойдил фаолият олиб борган.

Ҳаётда бир кез (марта) ҳажга пиёда бориб, яна пиёда Кўконга қайтган. Чархи, қозону қумғонини елкаси-

да кўтариб, хавфли йўлларни менсимай, якка ўзининг саёҳат қилиши мард ва жасоратли эканлигини исботлаб туради.

Қаландар дегани қаноаткор, сахий, художўй, насиҳатўй дегани бўлади. Қўлида асо, бўйнида қора тош ёки кийик шоҳидан ясалган қачқол (сув ва озиқ-овқат олиб юриш учун ишлатиладиган идиш) осилган ва доимо оқ кийим кийган бу нуроний зот ҳаётини ўз халқию мусулмонларга панду насиҳат бериш билан ўтказган.

Ўз замонининг шароитларида, гўё радио ва телевизор вазифасини адо қилган бу киши умрини Туркистон халқининг мардлиги, ватанпарварлиги, диёнати ва истиклол васфини таърифлаб, исботлаш учун сарфлаган.

У сўзларининг охирини доимо мустақиллик, хуррият, байроқ, журъат, жасорат, фозий ва шаҳидликка олиб бориб тақарди.

Жаҳолатдан шикваланиб (шикоят қилиб) доимо шундай дер эди:

Тавба денг аҳбоб ўз жисту жўйимиздан
Бўлди бало мусоллат ўз феълу хўйимиздан.

Асл номини ҳеч кимсага айтмаган - Муҳаммадамин бўлиши мумкин. Аммо Қаландар Салжуқий деган исм билан машҳур бу отахон дутор чалиб, иягидаги чўкки оқ соқолини ўйнатиб, йиғлаб туриб, кўз ёши билан қисса мавзуси бўлган ҳикояни нақл қилиб берган эди.

Янги наслга мерос ташлаб кетгани учун руҳи шод, жойи жаннатда бўлсин, Омин!

Бу ҳикояни 18 ёшимда эшитиб, 25 ёшимда қаламга олиб, 40 йил кейин овозлантириб қўйдим. Бу камтарона асарни иккинчи кез Ватанини кўролмай, Ватан ҳасратида дунёдан кўзи очик ўтиб кетганлар руҳи покига бағишлайман.

Собир Сайҳон

* * *

1918 йилнинг 7-ойи охирлари. Водий ҳавоси иссиқ. Дам олиш мавсуми ва таътил кунлари.

Соғлиқни кўриқлаш учун серсув, салқин тоғ томон югурган, ўзига тўқ мусофирлар кўпроқ Шоҳимардонга боришар, аммо камбағал ва нотавон халқ учун бундай тинч дам олишлар ҳозирча муяссар бўлмаётган эди, чунки йўқлик ва йўл азоби хусусан шаҳар ва қишлоқлар аҳолиси орасидаги борди-келдиларни узиб қўйган эди.

1916 йилги Жиззах ва 1917 йилги Кўкон кўзғолони босқинчи ҳоким гуруҳ томонидан шафқатсизларча муомала золимона бостирилиши халқни ўз ватанларида ҳар томонлама занжирбанд қилиб қўйган эди.

Замонавий фикрларга эга, онги ўсган жуда ҳам оз — бир тўда зиёлилар талқини сабабли бош кўтарган халқнинг ватанпарварона исёни натижа бермай, «халқни яна ҳам ночорроқ қилиб, шаҳар ва қишлоқларни бири-бирига боғлаган йўлларнинг ниҳоятда ибтидоий бўлиши ва келгинди аскарий қоровуллар томонидан кўриқланиб туриши саёҳатчилар сафарини ноқулайлаштирган.

Миллий кўзғолонлардан сўнг кўзлардан пана бўлиш учун узоқ-яқиндан кўчиб келиб, муваққатан (вақтинча) жон сақлаб қолган оддий қишлоқликлар ҳам қийин ва оғир шароитларда кун кечириб, келажакдаги воқеалар оқимини кутиб, ўз ишлари билан овора эдилар. Шу жумладан, чемада (тахминан) 50 ёшлардаги узун бўйлик, келишган, хушқомат, қорасоқол бир киши бор, номи Арслон ака — Шоҳимардоннинг икки тоғ ораси бўлмиш Ёрдон томонида ўтирар эди. Қисқа муддат олдин Жиззах томонлардан кўчиб келиб, Қадамжойдан ҳам жой сотиб олиб, ҳозирча шу ерда ўрнашиб қолган. Сабаби эса, бу ерларнинг барҳаво ва серсув, аҳолисининг ватанпарварона садоқати ва сирдош бўлишлари эди.

Жуда зийрак, хушсухбат, қишлоқисифат бу содда киши қўй олиб сотар, баъзан курук мева-чева олди-сотди тижорати билан шуғулланар эди, аммо асосий, маълум бир иши йўқ деса ҳам бўларди.

Харакат ва кўз қараши севги, дўстлик ва фикрий ватанларварлик пойдевори устига бино қилгани билиниб, қисқа муддатдаёқ қишлоқликлар орасида “Эринмаган авлиё ота”, – деган лақаб билан шуҳрат қозонди. Чунки ҳафтада 2-3 кун бомдоддан кейин Водил деган жойга югурар, келган-кетганлар билан суҳбатлашиб, намозини ўқигач, Қадамжой ва у ердан Ёрдонга қараб от йўрғалатар эди.

Ўткир кўзлари ҳар қандай манман деган йигитни ўз таъсири остига олиш қудратига эга, бир қарашдаёқ кишининг махфий мақсад ва ниятини тахминлаб, бировки суҳбатдаёқ аниқлаб оларди. Намозхон, сахий ва виждони пок бўлгани туфайли, маънавий кучга эга бўлиб, халқ орасида худодод, истеъдодлик, афсонавий кишилиги миш-мишларга сабабчи бўлганди.

Хушманзара, серсув, мевазор Водил шаҳарчаси нисбатан ҳалтақўча бўлиб, атроф ва водийнинг бошқа минтақаларидан келиб кетганлар суҳбатларида баҳс қилинган воқеалар занжири қисқа муддатда томирланиб, узайиб, гап учи калаваланиб, миш-мишларга сабаб бўлар эди.

Халқ оромгоҳи ҳисобланган қишлоқнинг боғ ўртасидаги кекса тарихий чинор тагида чойхўрлар давомли дам олар, пешинлик қилиб, намоз адо қилишар ва қонунан 15 йилча олдин беркитилиб қўйилган Ҳаж йўли хусусида афсусланиб сўз қилишар эди. Арслон ака ҳам ўзига тенгдошлар билан гурунглашиб, халқ орасидаги ҳар хил гап сўзларни тинглаб, кулоқ бериб, ери келганда ўз фикрларини ўртага ташлаб, қисқача изҳор қилиб ўтарди.

Ўтмиш ва келажак ҳақида ажойиб, сермағиз, тилсимли сўзлар билан барчани ўзига қаратиб суйдирарди. Кўзғолонлар туфайли ва натижаси сабабли ҳамма етимгадой, бўйни букук, иктисодий аҳволи анча оғир, қўл

учида қийин кунлар кечириб, ўз гузарони ва кечимини таъминлаб юрганлар ҳам унинг суҳбатидан гўё қоринлари тўйгандай жазбаланиб, лаззат олишарди.

Тарихий кекса чинорнинг танаси ковак бўлиб қолган, киши кўнглига ҳузун (алам) бериб, ғаму андух билан тўлдирар, ковакка самовар ўрнатиб, чой дамлаб, келган-кетганларга хизмат қилиб турган самоварчи олдида оқиб турган сой лабига тахтадан эплама шийпон ва жой ўртасига яна эски темир, тахталардан сўри ўрнатилган. Унда-бунда, онда-сонда келиб турган чойхўрлар туфайли бола-чақасига керакли харажат пулини чиқариб, топиб турган Озодбой ҳам бор. Ривоятларга қараганда, бу зот жиҳазлик машҳур Мирзақулбойга жуда яқин қариндош эди ва Жиҳаздаги рус зулмини ўз кўзлари билан кўрганлардан. У кишлоқисифат киши “Озодбой” деб чақирганларга йиғламсираб: «Озодбой ака деманглар, юрагимни эзиб! Амаки деб чақирсанглар бас!» деб шикоятмуз бакирар, кўзлари толиқиб, табаррук ва муқаддас бир нарсани ўйлаб, эслагандай бир нуктага қараб қолар эди.

«Эрки бўлмаган киши Озодбой бўлар эканми? Ўз юртида туғилиб, ўз шаҳар ва кишлоғидан узокда жон сақлаш учун писиб юрган ғуломбача Озодбой бўладими?» – деб кўз ёши тўкар эди. «Моддий қудрати бўлмаганлар бола-чақа ва невараларига маънавий мерос ўлароқ хур, озод, эркин бир ватан ташлаб кетишади, мен-чи! Маънавий бойликдан йўқсил, ожиз бир кишиман, яна менга «Озод» ва яна қўшимча қилиб «бой» дея виждонимни ранжитасизлар, бу бепарволикдан қачон воз кечасизлар?»

Сизу биз аҳамият бермаган чумолилар ҳам ёзда меҳнат билан ўз ватанлари бўлган ер ости уяларига дон тўплаб, ғарамлайдилар ва тадбирни олади. Мен-чи? Аждодимиз омонат ташлаб кетган эркин Ватанни келгиндиларга қўш қўллаб “совға” қилиб, ота ва аждодлар руҳини азобга қўйган қулман, аслида».

Бироз жимиб, кейин: «Душманлар найрангига учиб, анъанавий қадрият ва бизга табаррук бўлган мардлик,

жасорат, ватанпарварлик ва инсонлигимдан юз ўтириб, динимнинг йўли бўлган ғози, шаҳидлик ва бирлик деган муқаддас, улуғ маъноларга аҳамият бермай қўйган бир бахти қароман.

Зах уяларига қўзиқорин ўсимлигини экиб, ўз наслини давом эттириш учун болачаларини тўйғазган кумусқача ғайрат бўлмагандан кейин номим Озод, лақабим бой бўлса нимага арзийди? Невараларимга малайликдан бошқа нима мерос ташлаб кетардим, ахир?!

Ўз Ватанида тилсиз йил — ўн икки ой ўзаро рози дил қилолмай, ўз кўланкамдан кўрқиб, ҳаётий нафас олиш учун кечагина хом балиқ еб юрган мағрур ёт келгиндилардан рухсат олишга мажбур бўлсам-у, номим Озод, лақабим бой бўлса, нима қилардим, шу ҳам гапми? Жиндеккина шайтоний ақллари билан бизларга ўхшаш пандавақи-соддаларни кул қилиб олганларни фарқ қилишдан ожиз бир боқар кўрман.

Халқимиз ғафлатига гувоҳ беш-олти юз йиллик чинорларнинг таналари ғаму андуҳга тоб беролмай, чириб, ковак бўлиб қолган шу қоронғу кунларда номим Озод, лақабим бой бўлса нима қилай?

Камида олти хил чинор ўсган жаннат тупроқда шохчалар нега кундуз гувиллаб тана билан биргаликда йиғлашиб, доду фарёд қилишади. Шулар қатори бир навда бўлиш афзалроқ эди, мен учун. Чунки ўшанда нолаю зоримни ҳамжинс юртдошларимга уқдириш фурсати туғилар эди. Ҳозир-чи?

Дардимни бировларга эмас, ўзимга ҳам уқдиролмайман, чорлаб рози дил қилгудай бўлсам, қушлар ҳам, ўсимликлар ҳам масхаралаб, қулишади ҳолу зоримга. У ғам юкини қачонгача кўтариб юраман, ахир?

Тўғри, отам умид билан қулоғимга азон айта туриб, шу маъноли номни менга лойиқ кўриб, Озоджон, Озод бола, Озод бой деган эканлар, аммо мен бошқа миллионларча юртдошларим каби ўз исмимга лойиқ бўла олмадим, афсус, тоқатим тоғ бўлди» дея йиғлаб юборди.

Бир кун яна шу парда сахналаниб, кайтадан намоён бўлиб турган пайт узоқдан бир овоз эшитилди, гўё ўз халқининг даво топилмаган дардига таржимон бўлгандай кизгин овозда орзикиб доду войлар қиларди:

Сени Лайлику раънодек, ажойиб дилрабо дерлар,
Мени Мажнуни шайдодек, кўйингда бир гадо дерлар.

Кеча - кундуз эшикинда фиғону нолалар қилсам,
Ки харчанди наво қилсам, хануз ҳам бенаво дерлар.

Бориб сўрдим табиблардин: “Бу дардимга даво борму?”
Алар айтурки: “Эй нодон, бу дардни бедаво дерлар!”

Кани Лайли, кани Мажнун, қани Ширин билан Фарҳод?
Алар ўтти бу оламдин, бу олам бевафо дерлар.

Узоқлардан ҳаво пардасини йиртиб, қулоқларга ажойиб ибратомуз завқ бериб, кишини хур ва озод ҳавога чорлаган бу садо гўё Озодбойга таржимон ва сирли оламга ҳам эгалари орасида тилмоч бўларди.

Дод дея йиғлаб юбормаслик учун чуқур оҳ тортиб ютқинди нарироқдаги Арслон ака, кейин мунис ва юмшоқ овозда калима (сўз)ларни битта-битта адо қилиб сўзга бошлади: «Мусулмон деган қадар ва қисматга ишониши керак», деди-ю, ўзи ҳам пиқиллаб йиғлаб юборди. Бирпас туриб енги билан кўз ёшини артиб, «Пойдевор соғлом бўлса», дея сўз бошлаб, дам олди ва яна майдалаб бошлади: «Ҳа, нима демоқчи эдим, айтмоқчи» дея сесканди ва яна: «Пойдевор соғлом бўлса, албатта, бино эгилади, уч-беш ватанпарвар зиёли ўз маромларини содда халқимизга ўз вақтида лойиғи билан яхшилаб уқтира олмаган ва қўзғолон тамоман ҳиссий савияда амалга оширилгани учун жасур, фидокор мужоҳид қўзғолончилар ҳаракатлари вояга етолмай, миллий кураш натижасиз кетга силжиди». Бироз дам олиб туриб: «аммо Худога шукур, ҳали бутунлай бой

берганимиз йўқ, шу аҳвол бизу сизлар учун аччиқ «зо-йот» (зарур) бўлса ҳам, бир тажриба ва келажакда ибрат бўлади. Режа ва режаларни амалга оширишдан олдин ҳар касу нокас (ҳамма) олдида парвосизга сир ва махфий ишлар ҳақида сиёсий сўзлар баён қилиб, Ватан ва жонимизга қасд қилганларга фурсат бериб қўйиш хато бўлади, бундай масалаларни ўзаро суҳбатлашиб, сир сақлашни ўрганайлик, яхши ниятларни амалга ошириш учун тирик бўлиш керак. Чунки “минг ўликдан бир тирик афзалроқ” деган табаррук сўзлар бор.

Афсус ва надоматдан кўпроқ янги наслга хатоларимизни уятмай, яхшилаб аён-баён уқтириб, уйғоқ ва сергак туришларига сабаб бўлиб туриш биринчи вазифа бўлиши керак бизлар учун. Халқимизнинг бошига тушган бу мағлубият балоси элу улусимиз миясида чакмоқ таъсири қилган янги насл ҳам уқиб, қабулланмай иложи қанча. Энди халқимиз баданидан терисини шилиб ташлаб, янгитдан пўст ташлаши керак, чунки шунинг билан уйғониш даври бошланган бўлади.

Халқимизга зарари тегмаганларга дўст, оқ илон бўлайлик, аммо Ватан ва миллий манфаатларимизга кўз тикиб, душманлик қилганларни ҳар шарт остида килириб толиб, ери келганда пайт пойлаб захаримизни сочишга аҳд қилмоқ ҳам миллий бир йўл». Дам олиб туриб яна сўз бошлади Арслон ака: «Зехният янгиламайин бани одам ва терисини тўкиб янгиланмаган илон ҳам яшолмайди. Бунга тажрибалардан кейин янгилангандай бўлдик ва, Худо хоҳласа, сиз орзулаган кунлар ҳам жуда яқин». Яна бироз ҳордик олгандан кейин улаб кетди. «Ўзингизга жабр қилманг, жон биродар, чунки Ватан ёлғиз сизники эмас-ку» деди ва ўйланиб туриб: «тарих саҳифаларини варақлаб кўрганлар ўтмиш воқеалар қатори Кўк тепа ва Ҳазорасп қалъасида яратилган достон ва халқимизнинг фидокорлигига қойил бўлмай иложи қанча? Водий ва Жиззах теварагидаги бош қолдириш саҳналарини ўйлаб кўрган ҳар одамзод қилинган сой, қўлларга шохид ва гувоҳ бўлиб тўкилган шаҳидлар

қонига хурматан, оталарининг қилган хизматлари учун раҳмат демай туриша олмаса керак. Бахмалдан Зоминга, кейинроқ Жиззахга ва охири умрда Водилга келиб қолган диний домлалардан Мархум отангизнинг ҳаёти ва кўрган жабру жафоларидан дарс олиш, хусусан сиз учун ҳам қарз, ҳам фарз буюк бир вазифа. Шу улуғларимиз очик сўзлиги туфайли ва ватанпарварона ҳиссиётларга таржимон сўзлари сабабли азобу уқубат кўришдими? Киши умидсиз бўлмаслиги керак, чунки ишонч ва умиди бўлмаган халқларнинг келажаги қоронғулик. Қолдики, сиздек ватанпарвар ўғлини Ватан хизмати учун мерос қолдириб кетган мархумнинг вужуди замонсиз нобуд бўлган бўлса ҳам, фикр ва тушунча каби улуғ маънавий, миллий бойликни экиб кетишининг ўзи халқимиз учун катта ютуқ. Афсуски, тадбирсизлик ва очик сўзлик жуда катта зарар келтиради.

Энди сиз ҳам шундай тузоққа илиниб, бола-чақа ва яқин дўстларингизга ташвиш василаси бўлиб қолманг ва яна...

Келажақда амалга оширилиши мажбурий бўлган режаларда сиз бизларга керак бўласиз, қолдики, Ватанга хизмат қилиш йўли билан, бир эмас, бошқача йўллар билан ҳам хизмат қилиш мумкин».

«Ҳа, сиёсат йўлини билмаганимиз учун жон душманларимиз бўлганларга, хатто ўлкамизни оёқ ости қилмоқчи бўлганларга олий халқимиз билан меҳмоннавозлик қилиб қўйнимиздан жой бериб юришимизнинг ўзи жаҳолатимизнинг далили эмасми?» деди Озодбой.

«Тўппа-тўғри» дея сўз бошлади яна Арслон ака.

«Шўкур қилайликки, инсон сифатида тафаккур эгасимиз ва ҳайвонлар каби фаросатсиз эмасмиз. Бўлмаса, бир тутам беда ёки халта арпа ва емга ром бўлиб, ҳозир шу ерда сиз билан суҳбатлашмаган бўлар эдик» дея узоқларга тикилди.

«Халқ онгини ўстириб, мавзуларни ёритиш имкониятига эга бўлиш учун соғу омон бўлиш ва бир ёқадан бош чиқариш шиор бўлиши керак бизларга.

Хардамхаёл, лоқайд, парвосиз кўпчилик қилмишларидан натижа кутиш тадбирсизлик бўлади. Тарихда бу хусуслар доимо исботланиб, изи қолган халқ тарбиясида оиланинг роли ва таъсири, албатта, муҳим. Ота-оналарнинг ўз авлодларига дину диёнат, анъана-расм-русум, урфу одатлар ҳақида тўғри йўлни кўрсатиб, тарбиялаш—инсоний вазифа. Чунки халқ ва миллатларни мардлар ташкил қилади. Бундан кейинги қувват моддий куч саналган моддий бойлик келади.

Арзимас мато деб аталган ва танилган шу қўл кирига аҳамият бермай, халқ тўдаларини уйғотишга сабабчи иқтисодий жонивор кучни кечроқ танидик. Қадимий асарлардаги доно алломалар мероси ва уларнинг афсонавий тажрибаларидан ибрат олиш ерига ғафлат ва соддалик билан қараш берккўчага кириб қолишдан фарқ қилмаслигини энди-энди пайқадик.

Тарихдан хабардор халқ ва ватанпарварлик шиорига боғлиқ ҳар томонлама орзуларни амалга ошириш учун халқ ва Ватан камчилиги ва дардларидан беҳабар тадбиркор раҳбар сифатида кишиларга ҳурмат қилиш керак. Фойдали насихат ва йўл кўрсатишларига қулоқ солиб, уни ери келганда мафкурадош (фикрдош) дўстлар орасида ҳам замон ва шарофатга қараб эҳтиёт билан, эни бўйича мутолаа қилишлари керак. Ҳозирча зоҳиран ғайрисиёсий, аммо халқимизни вояга етказишда муҳим таъсир бўлган тўртта муҳим хусусга аҳамият бериши керак:

Зироат, саноат, тижорат ва сиёсат; Динимизнинг омил билган меҳнат ва иқтисодий илмга эътибор бериш. Замонамизда ибтидоий бўлса ҳам, ўз вақтию замонида илғор инсонлар ҳисобланган ота-боболаримиз деҳқон бўлишган. Бизлар деҳқон ўғли — деҳқонмиз. Экин-теримда лойиқи билан устамиз, ўша санъат туфайли халқимиз бошқаларга мухтож бўлмай корин тўйғазиб, ҳатто босқинчи хўжайинларни ҳам ҳаддан ташқари тўйғазиб келмоқдамиз.

Ишҳамакни қовун деб юрган, аммо кўринишда илғор оврупога хавасманд муллалар ҳам бизларга боқинди бўлиб қолишган. Меваларимизнинг сарасини ўша ўлим-

тик қарғалар ўз ўлкаларига ташиб кетишяпти. Меваларимизни бир марта тотиб кўрган босқинчилар ўз юртларида туролмай, ўлкамизни чигиртка мисоли истило қилиб, олтин конига қараб югурган овруполилардай ёппасига келишяпти.

Бошқа томондан хушёр сиёсий кўришга эга савдогарлари юз меҳнат билан таратилган маҳсулотларимизни арзон гаров сотиб олиб, катта даромадларни кўлга киритишяпти.

Биз, Ватан эгалари хароба қишлоқ уйларида умр кечирар, улар обод шаҳарларимизда безакли саройларда қорин силаб айшу ишрат ичида сиёсий мақсадларини амалга ошириш билан машғуллар.

Косиб санъаткорлари бўлса, қўл учиде ясаган буюм ва тешиқ тунука, пақир, сатил ва қозончаларни ямаб, эвазига қурук мева ва кумуш тангаларимизни шилиб олиб, қон эмган зулукдай бизларни аҳмоқ ерига қўйишяпти.

Қани энди, ҳозирчалиқ ўзимни сиёсатдан бошқа ҳунар ва санъат деган илмга ҳавасланиб, боқадрихол тижорат йўлларини ҳам ўрганган бўлиб, моддий кучга эга бўлсам, ўшанда қишлоқ ва шаҳардаги бойликлари гуфайли гаранг миллари очилиб, онги расо кишилар бўлиб, уйғоқ бир жамият ва миллат юзага чиқар эди.

Қаранг, маллалар қурук меваларни, масалан: қандақ ўрикни водий гўзали Водилдан, Қадамжой ва Хўжанддан қора майизни, Шаҳрисабз ва Самарқанддан бодомни, Бахмал ва Зоминдан, қовун қоқини Бухоро ва Ашхабоддан, ёнғокни Арслонбоб томонлардан, гуручни Хоразм ва Андижон, мошни Наманган теваарагию Тошкент ҳавосидан, доривор ўсимликларни Олой ва Чотқол тоғларидан тўплаштириб, Тошкент йўли билан ўз ўлкаларига олиб бориб, тижорат соҳасида ўсиб бормоқдалар.

- Пақир тузатаман, - деб кўчама-кўча санқиб юрган маймунсифатлар бугун бизларга хўжайин бўлиб қолишди», деб охириги сўзини ичига ютиб, чуқур оҳ билан жим бўлиб қолди.

Ўз ҳаракатидан уялгандай ерга қараб ўтириб қолган Озодбой ер остидан Арслон акани сузиб, у кишининг сўзларида ҳикмат махфий эканлигини пайқагандай бўлди ва соддалик билан «ундай бўлса, улар бизларга дўст бўлмай, бир хийла ва фитна мақсади билан юришар экан-да» деди овози қалтираб, андишали аҳволда. «Бўлмасам-чи» деди кўзи ёшга жикка тўлиб Арслон ака маънос бир овозда ва яна агар шу бадбахт агентбаччалар кишлок ва шаҳарларда кўчама-кўча юриб, юртимиз ҳақида маълумот тўпламаганда эди, миллий кўғолонлар аллақачон ўз ғоясига етиб борган бўлар эди.

Тижорат ва савдо-сотик неъматларидан баҳраманд шу босқинчи болалари бир ялам бол (асал билан халқимиз ичидан баъзи хоин-дурагай порахўрларни ўзларига малай қилиб олишган эди”,- деди. Ва яна дамани ростлаб: «бу бечоралар билиб-билмай миллий давого пугур етказиб, хиёнат қилиб қўйишгани учун, ҳеч қандай бир соҳада қўлимиз баланл келмай турибди” деди.

Ватан келажаги учун ҳар буйруқ ва ҳақсизликларга бўйинсунмай ўз иродаси ва замонавий янги тушунчаларига эга Убайдаллоҳўжалар мафқураси савиясида етўк янги насллар керак» деди Арслон ака, яхши бир нарса ва ниятни орзулагандай.

«Ҳа, ўзингиз ҳам кишлокдан қантдақ ўриқдан тўглаб, қўқонлик Холмирза Отанурга юборасиз-ку, у ҳам куруқ меваларни ўша сиз баҳс этган жўжазолаларга сотади-да, ахир, афсусланишингиздан бир маъно чиқармак мумкин эмас-ку?»,— деди Озодбой маъноли қараб.

«Ҳа» деди Арслон ака мийиғида кулиб, Хурсанд бўлгандай.

«Хусусан, бизларга ва ўлкамиз халқига сўз мағизини қақиб, чайнаб маъно чиқариш қудратига эга ва бежо сўзларни рад қилишга қодир, довюрак ва ҳар сўзга “лаббай” демай,— “йўқ бўлмайди” — дейишни билган, уздабурон, хур фикрли насл керак, чунки» деди сўзининг ярмини ичига ютиб.

«Ўша сиз билан жосус тижоратчилар бир бутун бўлган азиз халқимизни тожик, туркман, қозоқ, қирғиз ва

ўзбек килиб, парчалаб, хатто ҳар бирини яна бир нечта қабиллага бўлиб диний таассубни қўзғаб, оловлантириб, натижада, зиёлиларни жадидий кофир деган тухмат остида эзиб келишяпти. Унинг учун ифлос зеҳният эгаларини излаб, қўлдан келганича, зарурсиз ҳолга келтириш учун ички сирларни ўрганиш ва шу ғояга етиб бориш учун улар билан ҳар томонлама, хусусан, тижорат соҳасида алоқа боғлашга ҳар ватанпарвар ўз қудратига қараб иш олиб бориши керак, бу хусусларда сизга кейинча тўлиқ маълумот бераман. Аммо сиз айтган киши...»,- деди-ю, дам олмоқчи бўлиб бўйнини чўзиб ўйланиброк қолди. Ва яна бошлаб кетди Арслон ака.

«Азиз дўстим, миллий ҳиссиёт ва ҳаяжонга таржимон бўлиш, албаттаки, басавод, жасур, хусусан, ёзувчи ва шоирлар каби ватанпарварлик ахлоқига эга ер кишиларининг иши сизу биз, вақт ва замоннинг шароитига қараб, донолар орзуси бўлган, бутун борлиқларини чулғаб олган миллий ҳиссиётларини симириб, онгимизга сингдириб олишимиз керак, ўшанда шаклланиши орзуланган бир жамиятнинг юзага чиқиб қолишига хизмат қилган бўласиз.

Тадбирни қўлдан бой бериб, кераксиз пайтларда бошни балога йўликтириб олиш ҳам нодонга бежо иш бўлур эди...

Миллий қўзғолон деган ҳақиқий халқ ҳаракати миллий ғоя йўлига бош қўйган фидокор ақллиларнинг кирдикори, айниқса, қўзғолон бир-икки ердаёқ эмас, балки юртнинг бутун сатҳида тўсатдан, бирданига авжга чиқиши керак, ўшанда душманлар доводирав, лол қолиши ва миллий даъвомиз хусусини музокара қилишга мажбур бўлишлари мумкин», - деди.

Арслон аканинг сўзларини ҳаяжон билан тинглаб турган Озодбой: «Сиз ўйлаган фикрий ўсимлар қачон амалга ошади энди? Мана, ўғлим Каримжон 30 га қадам қўйди, сизу биз ўйлаган миллий ғоядан ҳали заррача хабари ҳам йўқ», - деди маъюс кўзларини пирпиратиб.

Бошини секин кўтарган Арслон ака кўзлари чарақлаб Озодбойга қараб табассум қилди ва: «Ҳақсизлик қил-

манг, дўстим, шундай ўғил бола тарбиялаб, вояга етказганингиз учун сизни қўтлайман. Минг раҳмат, сизга. Хали сиз кутмаган баландпарвоз олий ҳис ва қилмишларига яқинда гувоҳ ҳамда шоҳид бўлиб қоларсиз. Каримжонинг келажаги жуда ҳам порлоқ, янги наслга пешқадамлик қилар даражада олий ҳислатларга эга» деб пиёладаги совиб қолган чойдан бир-икки ютум ичди ва олшида оқиб турган тиниқ сувга кўз тикиб: «Овози чиқмаган, виждони пок соддаларга раҳнамо бўлиб, уларнинг садоси бўлиб қолишдан шубхангиз бўлмасин» деб тургандики, икки юз кадамча наридан қулоққа чалинган от туёғи дупури Арслон акани тинчитиб қўйди. Шу аснода бир нечта отлик хоҳолашиб, яқинлаша бошлаган эди. Ўттиз кадамча илгаридаги дарахтларга отларини боғлади-ю, чойхона томон йўналишди. Бутун ҳаракат ва ҳар ҳолидан Ватан эгаси ерлик халқдан бири эканлиги билиниб турган, қадди қомати келишган йигитча салом бериб, Арслон ака томон юрди, яқинлашгач, қўл ўпмоқчи бўлди, аммо Арслон ака қўл ўптиришни ёқтирмагани учун қўлини тортиб: «ваалайкум ассалом, хуш келдингиз, йигитча» деб мулойим товушда меҳрибонлик кўрсатди ва Карим нотаниш кийимли кишиларга қошу кўз ишорати билан: «келинглар» деган маънода бош ирғади.

Чунки бегона сиймодаги кишиларнинг дўст ёки душманлигига қарор бериш қийин. Бу сиймо ва туслар, гўё бошқа тилларда ёзилган китобдай ўқилмасдан олдин бир қарорга бориш бежо ҳаракат бўлар эди. Зотан нариги суворийлар аммамнинг бузоғидай кўз олайтириб атроф-теваракка кўз ташлаб гўдайганча бош ўйнатишиб туришар эди. Йигитчага синчковлик билан кўз ташлаган Арслон ака меҳрибон бир овозда «Кечирасиз, ўғлим, таниёлмадим» деди наригиларга кўз қири билан қараб. Йигитча ҳижолатнамо калому ҳурмат билан «мен»,- деди — «Ширапаз қандолат Холмирза Нуротанинг ўғли Баҳодирман. Кўқондаги Найманча ариғи ёнидаги маҳалладанман. Отам зарур бир иш би-

лан Қадамбойга юборган эдилар. Қишлоққа бормоқчи эдик, аммо сиз Водилга келар экансиз, деб тўртинчи дарвозадаги Озодхон опадан эшитдим. «Чинор тагидаги чойхонада бўладилар» - деган эдилар. Аслинда, мен сизни яхши танийман, уйимизга борганингизда икки-уч бор кўрган эдим» деди-ю, у ёқ-бу ёққа аланглаб қараб қўйди. Унгача нариги ёт меҳмонлар сўри устига ёйилган кўрпачаларга сулайиб чўзилишиб қолишган эди. Арслон ака бир нарса сезгандек:

— «Юринг, бир-икки қадам ташлайлик, оёғингиз очилсин» деган баҳона билан нариги кичикроқ чинор тагига, сўрига қараб юриб, самоварчига: - Меҳмонларга дастурхон ёзинг,— деган маънода имо билан буйруқ берди. Келгинди меҳмонлар бўлса, атрофни йўқлаш билан овора, бойқуш, мисоли кўзлари аланг-жаланг. Ўшандай бўлса ҳам, Баҳодиржон ва Арслон ака қайси томонга кетиб қолишганини билолмай қолишди. Кўзу қош ораси қисқа, вақтда кўксидан чиқарган бир хатни Арслон акага топширди. Баҳодиржон зудлик билан ҳамроҳлари ёнига қайтди.

Келгинди меҳмонлар Баҳодиржонга «Каерга йўқолдинг?» - деган маънода кўз олайтиришди, бир-бирларига кўз кири билан назар ташлаб. Баҳодиржон жавобан қўл ҳаракатлари билан парвосизча: - Бахузур, бемалол дам олинглар, - дегандай ишорат қилди елка қисиб Беш дақиқача ўтгач, Арслон ака ҳам келиб, сўри бурчагига илинди, дуои фотиҳа қилиб тургандики, самоварчи мевачева ва нон тўла патнис билан салом бериб, тавозе ва назокат билан хизматга бошлаб қолди. Арслон ака пайтдан фойдаланиб тез қадам ташлаб, самовархона вазифасини ўтаб турган кекса тарихий чинор ковагига кирди-ю, тўшак ташланиб қўйилган торгина жойга ўтириб, тирсагини ёстиққа тираб, қўлидаги хатни ўқигани бошлади. Хатнинг мазмуни шундай эди:

Азиз, ҳурматли Арслон ака! Ассалому алайкум!

Худо хоҳласа соғу саломат бордурсиз. Бизлар ҳам, Худога шукур, ўзингиз билгандай?! Соғ бўлиб маълум

ишларимиз билан оворамиз. Кейин гузарон дегандай, югур-югур, бош қашлашга вақт йўқ. Маълум ташвишлар орқали кечалар ҳам тинчлик йўқ. Икки ойча олдин Тошкент орқали Петурбургга бориб, колган-қутган куруқ меваларни сотиб келдик. Бу йил компания ва ширкатлар мажбул бир мақсад билан тинмай куруқ мева гарамлаб тўплаш учун нақд пул тўлаб, савдогарликни хурсанд қилдилар, билолмай қолдим. Бу моддий фидокорлик сиёсати нима мақсад билан бошлатилган? Бу ўйин тагида қоғоз пул найранги борга ўхшади, хусусан, водийдан якка ўзим борган эканман. Пулни банкага топширмай, чемоданга бостириб олиб келмоқчи бўлиб юрганимда кеча-кундуз кўз остида эканлигимни фарқига бориб қолдим. Ҳадиксираб, баъзи таниш савдогар дўстларимга вазиятни уқтирсам,

«Ха, ажойиб хулиган одамлар кўпайиб, бойларга душманга кўз карашлари тобора қайралиб, пайт пойлашиб юришибди» дейишди. Бу сўзларимнинг гайрирус бошқа миллатлардан эшитганим учун диққатимни жалб этди. Эски тузумга қарши исён қилиб, бош кўтарганлар кучли тижоратга бошлашмоқда эмиш. Хозирчалик кўпроқ еру сув эгаларига, бой савдогарларга қарши махфий ҳаракат олиб борилмоқда экан, деган мишмишлар барчага маълум.

Чиқиши муҳтамал тартибсизликлар мева-чева нархнавосига таъсир қилиб, дала ва боғларда, фабрикаларда ишлар тўхтаб қолиши мумкин. Шу сабабли агар ишингиз қолмаган бўлса, тезроқ ўз бола-чақангиз ёнига жўнанг деганлар бўлди. Зудлик билан Тошкентга қайтдим ва у ерда уч кун тунадим. Шу муддат ичида Абдурашул номли ҳамфикрим билан учрашдим. Бир ҳафтадан бери мени кутиб турган экан.

Фитратчиларнинг саломларини етказиб бир хат топширишди. Ўқиб хурсанд бўлдим, чунки хат Озодбойнинг ўғли Каримжон ва керакли куруқлар ҳақида ёзилган экан. Кўконга қайтгач, ушбу хатни сизга топширмоқчи эдим, аммо юборган саломингизга кара-

ганда баҳордан олдин кўришмоқ мумкин эмасга ўхшайди. Хатни саводсиз Озодбойга юборишни эп кўрмай мазмунини сизга худди аслидай ёзиб юбормоқдаман. Хатнинг мазмуни айнан шундай:

«Хурматли Холмирза Оманур хазратлари!

Кийматли хатингизни ўз вақтида олганмиз. Сиз ёзган хусус ва мавзулар ҳақида тўлиқча жавоб ёзамиз, аммо ҳозирча сиздан бир илтимос шуки, Водилдаги Озодбой ўғли наққош рассом Каримжонга ашаддий ва жуда ҳам эҳтиёжимиз бор. Чунки халқ орасида юриб, миллий туйғу мавзуларини онг ва мияларга сингдириш учун кўзларга хитоб қилувчи ва шу хусусларни акс эттириган ёғли бўёқ ва қора қалам билан чизилган табло, сурат ва расмларни чиза билиш қобилиятига эга Каримжондан бошқасини танимаймиз. Биргина таблоси бир китобчалик таъсирчан бўлган уста наққош Каримжонни қандай ва қайси йўлда чақирсак, деган фикр тўғрисида бизларга ёрдамчи бўлиб, маълумот ва жавоб ёзарсиз, албатта.

«Миллий ҳаракат йўлида ташкилотда доимо бажонидил хизмат қилгансиз, хизматларингизга хизмат қўшарсиз деган умид билан» деб биргалашиб, сизга меҳмон бўлиб боришади. Сиз танимаган бу одамлар кўзғолондан кейин бизга гўё меҳмон бўлиб келган, ҳали-бери қайтишга ниятлари йўққа ҳам ўхшайди. Гўё Россияда савдогарлар жамияти ва уюшмаси томонидан шахсимга ёрдамчи тилмоч ва тижорат маслаҳатчи эмиш. Хату китобатда русчани яхши ўрганишда текин кўмак қилишмоқчилармиш...

Маош ва харажатларини Россиядаги-савдогарлар уюшмаси тўлар эмиш. Бу бечоралар мени русча билмайди деб ўйлашади. Чунки мен улар орасида ва уларнинг ўлкаларида бирор калима русча ёки бошқа бегона тилда сўзлашмай, ёлғиз ва ёлғиз она тилида сўзлашиб ишларимни юргизаман.

Улар бутун Туркистон халқи қўймижоз, содда, аҳмоқ деб ўйлашади. Бу жумлани одамларга эҳтиёт бўлишлари мақсадида ёзмоқдаман.

Жиккак, сариқ, кўк кўз руснинг номи гўё Сергей, она тилимизни бутун лаҳжалари билан яхши билади. Анъана ва расм-русуму ривожимизга воқиф бўлган бир киши бели бироз эгри. Юрганда икки қўлини чап тиззасига қўйиб, эгилиб юради, аммо отга одамга ўхшаб минади.

Иккинчиси юмалок, буғдойранг, қорасоч йигитни Саркиз деб чақиришади. Армани жамоатидан бўлса керак. Учинчиси, шошилиб гапирган узун бўйли новча кишининг номи Илядис, ўз сўзига қараганда грек. Тўртинчиси оқ танли, новча, ориқ кишининг номи Равиль — кавказлик ёки татар. Нима бўлса ҳам бизларга диндош, қондош, билим-билим деб сўзлаб, баъзан дуо учун қўл кўтарганини кўраман. Бешинчиси - ўрта бўйли, кўзи ғилайроқ, жуда ҳам хушёр кўринишлик йигитнинг номи Дийдорсалим, чечен ёки қорачойлик бўлиши мумкин. Намозхон, диндор, товук ва бедана уриштиришга ишқибоз. Қарашлари ҳайбатли ва сирли. Аммо бир хусусга келганда ҳаммасиям бир қора гўр.

Айёрлик ва сомон тагидан сув оқишига уста ва тилимизни яхши билишади.

Айрича бундан бошқа ҳаммасиям каптарвоз, ҳар бирининг саккизтадан каптари бор. Қафасларда саклашади-ю қачон қарасангиз, шу чиройли қўшлар билан овора. Ишнинг қизиғи ҳар одамнинг каптари оёғига бошқача рангларда халқачалар тақилган.

Шу хусусларни кўз олдига олганда бу бедаволар қандай кишилар эканлиги сизу бизларга маълум. Шундай бўлса ҳам, сабр билан натижасини замон оқимига ҳавола қилиб, ҳозирчалик билмасликка олиб юришимиз тўғрироқ бўлса керак. Аммо сиз булар ҳақида яхшироқ ташхис ва топим кўярсиз деган ишончдаман. Камида ўн беш кун меҳмон қилиб олиб юринг, чунки, маълумингиз, яқинда Марғилон, Варзак, Гарбобо, Ўш, Жиззах, Каттақўрғон, Душанба, Сайрам, Ашхобод, Олмаота ва Бишкекдан ўзингиз билган кишилар бизларга меҳмон бўлиб режаларимизнинг охириги саҳифасини кўздан ўтказишмоқчилар.

Шу меҳмонларни ёнингиздаги бадбахт бегона келгиндилар кўрмасликлари керак. Зотан ўзлари ҳам шу сарфарга кўлдан буён орзу қилгандай иштиёқманд. Унинг учун қушларини поезд йўлидаги русларга топширишган. Махфий бир мақсад кетидан юришгандай Қадамжой, Шоҳимардондаги суратли харобаларини ва китобхонангизни атайлаб кўрсатинг. Аслида хабарлари борга ўхшайди. Шундай бўлса ҳам, қишлоқ аҳли қалбидаги сўнмаган миллий шуур тобора оловланиб, чўғ бўлиб яшнаётганлигини кўришсин ва ўз хўжайинларига етказишсин, аммо жон биродар эҳтиётни қўлдан бой берманг.

Энди сизларга соғлиқ, омонлик ва хотиржамлик тилаб, барча фидокор миллий курашчиларни саломлайман.

Хурматларим билан Холмирза Нурота».

Арслон ака хатни шошилинч ўқиб, чўнтагига ерлаштириб, меҳмонлар томон юрди-ю, бегона кишиларга қараб, маъноли табассум қилганга «Хуш келдингизлар», деди қайталаб.

— Чой ва зиёфатларингиз учун раҳмат, энди қишлоққа қайтамиз,- деди ер остидан Озодбойга қараб, пул тўлаётди.

— Вақт ҳали эрта-ку,- демокчи бўлди келгиндиларга имлаб Озодбой.

— Майли, уйда овқатланиб, чойхўрлик қиламиз. Худо хоҳласа, ишингизни бирор қўшнига ташлаб, бир ҳафта Ёрдонга ҳам боринг, меҳмонлар шарафига ов-повга чиқамиз,- деди Арслон ака меҳмонларга кўз кирида сарасоб солиб.

Келгинди меҳмонлар бир-бирларига қарашиб, гудуллашди, хурсанд бўлгандай.

— Бир ҳафта...- деди чўзиброқ хайратнамо Озодбой.

— Балки икки-ҳафта,- деди Арслон ака парвосиз.

— Ҳа, икки йилдан бери ўн чақирим жойга бориб, бир пиёла чойимизни ичмадингиз-ку... ўғлингиз ҳар ҳафта бориб келади, азамат.

— Ўғлим Каримжон нимага, қаерга бориб келаяпти дея ташвишланмайсизми?— деди синамокчи бўлиб Арслон ака.

— Дарвоқе, туғри,— деди Озодбой.

— Мен-ку тугаб бўлдим, ўғлим ҳам бир оғиз сўз очмайди, ўз килмишларини махфий тутати.

— Дунёга келиб Ватан учун қандай довиорақ фарзанд тарбиялаганингизни иккала ҳовлимизни кўрганда билиб оласиз,— деди секингина қулоғига пичирлаб Арслон ака.

— Оллоҳу акбар, кетдик. — Жўнашди.

Етти йиллик кофила (карвон) Қадамжойга қараб юрганда ўз-ўзидан сўрамоқчи бўлгандай калла ликиллашиб, миясида режалар эди Арслон ака.

Чап томондаги дарахтлар ораси анҳордан тиник сув жуда нишоб пастга шариллаб оқар эди. Келгинди меҳмонлар йўл-йўлакай мароқ (қизикиш) билан атрофга кўз югуртириб, ҳар бири ўз вазифасига биноан, ўзларича минтақанинг географик вазияти ҳақида текширув олиб бораётгандай кўринар эди. Баъзан бир-бирлари билан имо-ишоралар орқали кўз уриштиришиб олишар ва Арслон акани сўроққа тутиб, баъзи нозик хусусларда маълумот олишмоқчи бўлишар эди.

Арслон ака тараддуд ва андиша ичида иккиланиб қисқа жавоблар бериб, муқобил сўроқлар билан уларнинг маслакий (қасб) турмуш ва асл максадларини билиб олмақчи бўлар эди. Арслон акани таажжубга туширган бир хусус бор эди. У ҳам бўлса рус Сергейнинг оқсоқланиб, букилиб юриши ва отга минишда ҳеч қандай қийинчилик тортмасдан от йўрғалатиши эди. Агар бир хийла бўлса, шу хийлага нима учун эҳтиёж ҳис этган, борди-ю, хийла бўлмай, майиб бўлса, қандай қилиб от устида ором топар эди — бу тилсим жумбоғи, албатта. Қисқа кунда ечилиб қолар, деб аланий ва очиқ баланд овоз билан бир неча бор такрорларди. Қисқа йўл олишгандан кейин манзарали бир тепада уч-тўрт ҳовлидан иборат қишлоқ кўринди. Баъзи дарахтларда кўкимтир-

сарик мевалар бор, беҳи ҳидини эслатар эди ва қўйхонадаги гўнг ҳидини бостириб, киши димоғига тозалик бағишлар эди. Анда-мунда беш-саккиз ёшлар чамаси болачалар ўзаро она тилини қишлоқича лаҳжасида гувиллашиб маъсумона ўйнашар эди.

Арслон ака отдан тушиб, чўнтагидан чиқарган халтача ичидаги тўртбурчак оқ қандлардан тўрттадан совға қилди. Каломи ҳурмат билан қандни ола туриб, уятиб ерга қараб, «рахмат, амаки» деб суюнишар эди болачалар.

Ичларидан икки қизчанинг сочлари майда-майда ўрилиб, учларига майда кўзмунчоқ билан қалампирмунчоқ ва бошларида зардул жиякли дўппиларига учбурчак тугмачалар тикилган эди. Ўғил болаларнинг енгсиз камзул кўйлак ёқасига кўзмунчоқ ва яна устида ой-юлдуз тикилган туморчалар осилган эди.

Бу кийимларга ҳаддан ташқари қизиқишган келгинди меҳмонлар мароқ билан отдан пиёдаланиб, масхаромуз қарашарди. Чунки уст-бошлари кир бўлмаса ҳам, олти ямалган, гўё чит боғчасидай гулзор эди. Ажабланган армани Саркиз ўзбекчалаб:

– Тумор қилиб, балолардан қутилишмоқчи бу аҳмоқлар, – деди рус Сергейга қараб.

Бу сўзларга аччиғи келгандай захархандалик билан олайиб қараб қолди чечен Дийдорсалим, арманини еб юборгудай бўлиб.

Вазиятни пайқаб қолган грек Илядис бирор қору ҳол рўй бериб, совуқлик тушиб қолмасин, деган андиша билан баланд овозда:

– Хар халқнинг анъана ва расм-русуми ўзларига табаррук, – деб арманига хато қилипсан дегандай кўз тикди, сахналанган бу пардага гувоҳ бўлиб турган Арслон ака сўзни бошқа томонга бурмоқчи бўлиб:

– Сиз Русияда қандай иш билан шуғулланасиз? – деди грекка қараб. Илядис ўйланиб туриб, юмшоқ бир тилда:

– Диний мавзулар билан адашганларга йўл кўрсатаман, – деди пешонаси тиришиб.

— Чўкки соқоллигингиздан билган эдим христиан эканлигингизни, аммо тарғиботчи эканлигингизни тахмин қила олмаган эканман,— деди Арслон ака.

— Хўш, дини, тили ва аждодига содиқ бу тоғу тош эгаси халқ орасида кимга ва қайси христианларга йўл кўрсатмоқчисиз? Бу азиз Ватан эгалари мусулмон-ку,— ўзини соддаликка олиб хайрат изҳор қилди Арслон ака.

Дами ичига тушиб кетган Илядис анча дам олиб туриб: — Бу тоғу тош орасида христиан йўғ-у, аммо водийдаги шаҳарларда ўттиз-қирқ йилдан бери махфий христианлашган жуда кўп оила бор. Ҳозирчалик, албатта...— дея ютқинди.

«Тавба» деб ёқасини ушлади кўзларида чакмоқ порлаб Арслон ака. Орқадагилар жим юришар эди. Шу пайт ўн қадамча кетдан бораётган киши Арслон акага яқинлашиб, татарча овозда пешин намозини ўқиб олиш учун илтимос қилиб, бир нарсадан чўчигандай, наригиларга қараб қўйди. Арслон ака, дарвоқе, дегандай ўнгидаги сертупроқ ёнбағирга бурилди-ю, отдан ирғиб тушди. Орқадагилар ҳам от жоловини буришга мажбур бўлишиб, татар ва Баҳодиржон йўлнинг нариги қирғоғига бориб, ўқдай чизиллаб оқиб турган тиниқ сувда таҳорат олиб, обдаст одобига қараб қўл - бет ювиб қайтишган эди.

Нарирокда сой бўйида махорками ёки ўралган тамакими тутатиб турган келгинди меҳмонлар ўзаро пичирлашиб сўзлашар, яна биттаси шишадан алламбало бурга сувига ўхшаш сарғиш сувни тумшуғи осмонда ҳавога қараб ичар эди. Баҳодиржон: «Баччағар кофир» деди баланд овозда, — Худонинг шундай тиниқ суви турганда чигиртка тупугини ичишдан уялмайди бу бадбахт,— деб нафрат аралаш қаради.

Унгача Равил Арслон ака ёнига бориб, қулоғига секингина шивирлаб «ака» деди. Оғзига қўлини қўйиб, шамолни тўсиб, ўз лаҳжасида «Мен мусулмон ўғли мусулмонман ва яна кондошингизман. Бу ерларга мажбуран юборилдим. Мавзуларни сизга қандай қилиб уқтиришимни била олмайман. Унинг учун бирор нарса сўраб юрманг.

Аммо эҳтиёт бўлиш керак. Хусусан, Баҳодиржоннинг соғлиғи ахлоқи ва миллий ҳиссиётга бирор раҳна тушиб, йўлдан чиқиб кетмаса, деган фикрдаман».

Бармоғини нариги келгиндиларга қаратиб, «чунки», - деди. — Бу лаънатилар бошқа-бошқа миллатлардан бўлгани билан фикру зикрлари фитна билан кўринмаган фасод ярасини қашлаш ва турк қавмини қул қилиш учун фикран биргаликда ҳаракат қилиб, бир тешикка... яъни ниятлари бузук, — деди-ю, суннат намозидан кейин фарзга бошлаш учун такбир келтира бошлади.

Арслон ака, имом, Баҳодиржон ва Равиль иқтидо қилишиб, жамоат билан намозни адо қилишди. Охириги суннат ракатларини ўқигач, имом жамоатга қараб, қўл очиб, Худога илтижо қилиб шундай деди:

— Парвадигори олам, якка ва яғонасан, ўзингга сиғинамиз, афв қилишни яхши кўрасан, бизларни кечир. Ножоиз қилмишларимиздан тавба қиламиз, ҳазрати Муҳаммад Расулнинг юзи ҳурмати халқимизга ақли расо ато қил, куч ва сабр бер, миллий ва исломий шиордан айирма. Тили ва динига содиқ шуури билан онгини ўстир. Икки дунё сарварининг шарофатидан бизларни маҳрум этма. Халқимизга миллий бирлик, биродарлик ва ватанпарварлик эҳсон қил ...

Хур сантоқ, миллий бойлик ва озодлигимизга кўз тегиб, йиллардан бери бизларни малай қилиб гумроҳ қилиш учун дасиса кўрганларнинг ҳийлаларини ўзларига қайтар, найранглардан бизларни кўриқла. Дунёда маконимиз, Ватанимиздан ва охиратдаги маънавий саводат бўлган имонимиздан айирма, — деб охирини арабчалаб, дуони тугатди.

Дуонинг илиги бўлган юқоридаги сўзлардан кейин яқинроқ келишиб, дуо мазмунига жимиб қулоқ солиб турган бенамозларга ўткир нигоҳ қадаб, вафодор отига бурилди Арслон ака.

Ўзаро можаролашган келгинди меҳмонларнинг хайратомуз қарашларига чидолмай, тишларини гижирлатишди...

Йўлга чиқиб Қадамжойга боришганда жуда оз кишига дуч келишиб, салом беришар ва «ваалайкум» маъносида кўксига кўлини кўйиб, бошини эгар эди Арслон ака, меҳрибон бир адода.

Қадамжой кичкина бир қишлоқ — Шоҳимардонга боришганда чап қўл томон пастлик, ўрта ерида сой оқади, икки ёни терак, тут, ўрик ва бошқа дарахтлар билан ўралган. Далаларда ям-яшил йўнғичқа экилган.

Ёнбағир ерларда анда-мунда арча дарахтлари ва бошқа ўсимликлар қатори дўлана дарахти кўз тўлдирад эди. Ўнг томонда узоқларда Шоҳимардонгача қийшиқ тоғ йўли доvonлар билан тўсилган ва чўққиси оқсоч тоғлар кўз қамаштирад эди.

Ибтидоий тош даврлар билан чегараланган ҳовли ўртасида сомон лой сув йўллари, соқолдай ўсган уйчалар аза тутгандай мажолсиз турар эди.

Йўл ёмғир ва сел сувлари оқиши сабабли тупроғи ювилиб, оқу қора, ҳар хил ола тошлар атайлаб безангандай, аммо ўйдим-чуқур. Тор кўчадан юқорига чиқа бошлашганда юз қадамча илгариди уч чиройлик чипор ит тумшуғи икки оёқ орасида қулоқ динкайтириб, отликларни кўз ўнгида парвосизча кузатишар эди. Шу пайт Арслон ака Баҳодиржонга «Сиз бораверинг» дегандай ишорат қилиб, орқалагиларга етиб боргач, ирғиб ерга қўнди ва учала итни эркалатиб қўйхонага имлади. Арслонмижоз шерсурат итлар эгасининг ишорати-га биноан қўйхонага қараб югуришар эди, аммо анда-мунда тўхталиб, турки хулиган келгинди бегоналарни еб юборгудай ҳўмрайишар эди. Итларнинг ҳаракатидан Баҳодиржон чўчигандай бўлди, аммо Арслон ака кулиб туриб: — У бадбуруш қарашлар сизга эмас, меҳмонлар орасидаги маълум бегоналарни сезишиб қолишди,— деди.

Арслон аканинг сўзига қараганда бу вафодор итлар бир ота-онадан беш ака-ўка экан, аммо иккитаси кўзғолон пайтларида маълум душманлар қоровул миршаблари отиб ташлашган, чунки тоғда яйловдаги сак-

киз юзга якин кўйларни қурол кучи билан талаб кетишган. Ўшанда рус мужиклар тиш кўрсатган тилсиз бечора ҳайвонларни ўлдиришган. Кўйхонада йигирма саккизтача кўй қолган экан, холос. Ерли ирқдан бўлган бу жинс итлар дурагайлашмаган ноёб турлардан.

Юрт эгасига содиқ, эгасидан рухсат олмай суяқ гажимайди. Бир ҳафта оч юриш қудратига эга сабрли ҳайвонлар. Ўша машъум воқеадан кейин вовулламай кўйишган, аммо ҳалиям ҳамма нарсани зимдан ва махфий суратда кузатиб, вазифаларини бекаму кўст адо қилишади. Яна ақа-укалари золимона тарзда ўлдирилгандан бери аза тутишармиш.

Мендан аввалгиларнинг берган маълумотларига қараганда ҳикоя шундай, — деб хўрсинди Арслон ақа.

Дам олиб бўлгунча уқтирилган бу афсонавий воқеа Баходиржонни ич-ичидан йиғлатиб, хафа қилиб, кўзларидан тиркиратиб ёш оқишига сабаб бўлди. Шу пайт тўсатдан бир воқеа содир бўлди. Узоқ тоғ томонлардан ўнга якин қуролли, от минган мелисалар орасида сочу соқоллари паймайиб кетган, пиёда, оқсаган, чамада қирк ёшларда барваста йигит келар эди.

Отлар орасида мункиб, гоҳ йиқилиб азоб ичида жулдурвақи кийинган, тер ичида қолишган эди. Орқадан келаётган от устидаги рус мелиса узун қамчиси билан шақиллатиб ҳар икки йигитни бет аралаш савалаб, русча ҳақоратлаб камситар эди.

Учиб турган қушлар, ўсимликлар ҳам у бечора занжирбандлар холини кўриб зор йиғлашар, сойдаги сув бошини тошдан-тошга уриб дод-фарёд қиларди. Орқада етти ва ўн икки ёшлар ораси ялангоёқ болалар кўлларида сопқон, хайрон эргашишар эди.

Ўн беш қадамча қолганда кўзлари юмук келаётган жабрдийдалар шарпадан сесканиб, қишлоқ аҳли ва турганлар орасида Арслон акага кўзлари тушди. Қадалган кўзлар бечораларнинг паришон аҳволини кўриб, йиғлаб ўртаниб кетишди. Шу аснода Сергей мелисалардан бир нарсалар сўрамоқчи бўлди, аммо бошидаги мели-

са чўлоқ одамни менсимай, қурол, найзасини ўқталиб, нари тур маъносида ҳўмрайди. Сергей захархандалик билан амирона тусда қаради. Ўшанда икки мелиса узангиси тагига бориб, чап ёқа остидаги қизил, сарик порлок нишон медалини қаҳр билан кўрсатди. Офтоб зиёси туфайли мелисанинг кўзи қамашиб, ўзига келиб таъзим кўрсатмоқчи бўлди, аммо Сергей ғазаб билан мелиса бошлиғига сени қараб тур,— деган маънода кўз олайтирди. Мелиса дудуқланиб:

— Жиззах осийларидан,— деди кишанланган бўйинтуруқ остидаги икки маҳкум асирга имо қилиб.

Унгача Арслон ака икки маҳкум аллақачон кўз учида ишоратлашиб бўлишган эди. Қошу кўз орасида чакқон устача ҳаракат билан олдига қадам ташлаган Саркиз оғзида чайнаб турган тупук аралаш конли хасу чўпни «тфу» деб маҳкумлар юзига тупурдию Баходиржону чечен Дийдарсалим бир қадам олдинга сапчиб, арманининг қўлидан ушлашмоқчи бўлишди. Аммо Арслон ака арманларнинг биргина орзуси турк душманлиги эканлигини билгани учун кайтинглар дегандай назар ташлагач, тиш ғижирлатишдан бошқа чора топа олмай қолишди. Бу сахна ва воқеани наригилар, келгинди меҳмонлар кўришмай қолишган эди. Улар рус мелисаларига ғурур ва маҳкум Ватан эгаларига нафрат билдириш билан овора ва зафар қозонган қўмондонлардан керилишиб, бир-бирларини қутлашар эди. Сахна фожиасига чидай олмаган Арслон ака пастдаги сойга қараб юрди. Икки қўл ва бармоқлари билан баъзи ишоратлар кўрсатган эди. Кўзлари ярим очик маҳкумлар очилмаган кўзларини аранг йириб туриб, табассум билан тиш оқини кўрсатишиб, чуқур оҳлаб:

— Худога шуқур, Оллоҳу акбар, — деб хайкиришди.

— Мелисалар қаҳру ғазабдан кўркқандай маҳкумларни сезишар экан, Сергей «нима қилиб турибсизлар» дегандай ишорат қилди.

— Маҳкум асирларни судраб, олдинга сапчиган золим мелисалар бироз кейин кўздан йўқолишди. Кол-

ганлари бўлса, ҳар бири бошқача ўйга чўмиб, Арслон ака кетидан сой бўйига жўнашди. Баҳодиржон кўз ёшини яшириш учун қўл-бет ювган бўлди. Шу пайт сой бўйи қирғоғига келган арман Саркиз тикка туриб, сойга қараб чоптириб сийгани бошлади. Тиши орасидаги хасу чўпнинг сопини чайнаб, уй эгаси мезбонларни ҳам менсимай, арманича ғазалга бошлаб кетди. Бу одобсизча ҳаракатни кўрганлар нима дейишга ҳайрон бўлиб туришганда йўл бўйида ўйнаб турган учта болача кутилмаган бир пайтда қўлларидаги сопқонга ёнғоқ катталигида тош қўйиб, устача моҳир бир ҳаракат билан нишон олишди. Тошлар вангиллаганича хуштак чалиб, йўл олди-ю, олчоқ армани Саркизнинг болдир ва қулоғига ўқдай ёпишди. Оҳ деган жонқараш овоз эшитилди ва мужрим гуноҳкор армани додлаб, чинкириб жон талашни билан ўзини сувга ташлади.

Вазиятни кейинроқ пайқаган рус Сергей ушламоқчи бўлиб, чўлоқланиб болаларни қувиб кетди. Аммо болачалар аллақачон чипор итлар орасига қочиб боришган эди. Тез оққан сув хаш-паш дегунча жонсизлашган кўрқоқ Саркизни Арслон ака қўл-бет ювиб турган қирғоққача судраб олиб бориб қўйган эди. Арслон ака узун қулоқчини узатиб, кучли қўл бармоқлари билан казозодани қуилак ёқасидан ушлаб қолди, аммо тер тезоблиги сабабли чириб қолган қўйлак чирт йиртилиб кетди. Ночор қолган Арслон ака Саркизни қутқариш учун сочу соқолига интилди. Шунда чап қулоғи қўлига кириб чандирлашган қулоғи чўзилиб йиртилиб кетмоқчи эдики, бир ҳамлада чап қўлини ҳам маҳкам ушлаб қулоғини қўйиб юборди. Резина мисоли чўзилган қулоқ бориб қулоқ тагига чарсиллаб тегди. Чаққон бир ҳаракат билан даст кўтариб қирғоқдаги қум аралаш кўкаламзорга чалқанчасига ётқизиб сулайтириб қўйди. Вужуди, юзи сап-сариклашган адабсиз казозода сув ютмагани учун оз ўтмай мунтазам нафас олиб олайиброқ қаради. Унгача ҳамма тиржайиб, кўтар-кўтар қилишиб, нисбатан юмшоқроқ ўсимлик кўкатлар устига ётқизишди. Хуши-

га келган казозода ўсал бўлиб, бошига тўрежаганларга нима дейишини била олмас эди. Равиль ва Дийдорсалим тўсатдан ғайри ихтиёрий қаҳ-қаҳа уриб кулиб юборишди. Баходиржон бу ҳолатдан шошиб, нима дейишга ҳайрон... Сергей Арслон акага қараб:

– Ўша болаларни тутиб беринг, – деб амирона сўз бошлади.

Арслон ака бўлса, табассум қилиб: – Майда болалар билан бир бўлиш сизга ярашмайди. Беадабчилик ошнангиздан ўтди. Мен қўл-бет ювиб турганда бекорга ўтиб туриб сувга қараб, пешоб қилиш қайси китобда бор? Ўз хатосининг жазосини кўради-да, киши. Соғу саломат қутилди-ку ҳам у ака-укалар ўтган йили бегона аскар ва мелисалар уйларига ўт қўйиб юборишганда отаси мажбуран Олой тоғларига чиқиб кетган, онаси куйиб ўлган. Биттаси қар, қуйган яна биттасининг юзи ёниб, оғзи яра ва тиртик. Учинчиси бўлса, ўзингиз кўргандай қўлтиқтаёқ билан зўрға юрадиган бир кўзи кўр болача. Тутиб берсам, қандай жазо беришни хоҳлаб уйғун кўрасиз? Улар ҳам одамзод боласи-ку ахир! Сув ичига сийган Саркизга ҳали тош отилибди. Агар бу ерлик халқдан биттаси шу гуноҳни қилиб, табиатга беадаблик қилгудай бўлса, умрбод жамиятдан қувилиб, пс бўлиб, чеккада қолади. Бизда анъана, расм-русумлар, урф-одатлар, покизаликка ҳурмат ёлғиз инсонларга хос эмас. Табиатни кўриқлаш учун ҳатто ҳайвонларга ва қушларга ҳам инсонча муомала қилинади.

– Ҳа, сизларда сув уч юмаласа ҳалол деган нақл ҳам бор-ку, Саркиз оқиб турган сувга сийса нима қилибди? Ахир, бизларда бир коса сувда алиштирмасдан икки-уч киши қўл-бет ювиш одат. Бундан кейин овора бўлиб, урфу одат деб юрмасдан, биз кўрсатган усулларга риоя қилиб кўниксангиз, қатта фойдалар кўрасизлар, – деди Сергей.

Захарҳандалик билан ўткир кўзларини Сергей ва Саркизга қадади Арслон ака. Аммо фикратан мавжудот бўлган бу ахлоқий васфни келгиндига одобсизларча уқтириб ўтиришини эп кўрмай, отларга қараб юрди.

Саркиз ҳижолатнамо уялгандай уст-бошини сиқиб қайтадан киймоқчи бўлди, аммо Арслон ака Хуржундан чиқарган ерли қиёфадаги кийимни узатиб: «Шу уст-бошларни кийиб кўринг-чи, қани, зора нима деганимизни идрок қилиб қоларсиз» деди. Саркиз ташаккур маъносида бош ирғаб бир дарахт панасида кийинди ва ҳўл кийимларини дўмпайиб турган эгар устидаги Хуржунга ёйиб, от миниб “чух”лаб эргашди.

Йўл-йўлакай Арслон ака баланд овозда ўз-ўзига рус Сергейга ёқаси орқасидаги ялтироқ, юмалоқ медаль ва Саркизнинг дўмпайиб турган Хуржуни ҳақида жавраб, ҳатто Илядиснинг хуржуни ҳам шундай тўла-я... -дер эди. Холмирза Отанур ёзган хатдаги тахмин ва андишалари бежиз эмаслигини аниқ, аммо бу тилсим эгалари қанчалик қудратга эга-ю ва қайси ташкилотнинг қайси қанотига боғлиқ ва қайси мақомларда йўналаркин, деган ўй Арслон аканинг миясини чулғаб олган эди.

«Мендан бошқаси ҳам медалини кўрдими экан? ўхшаш мавзулардаги қора ваҳимали хаёл энсасини қотириб чулғаб олган эди. Ухлаб қолгандай бебош йўл олар атрофдагиларнинг сўроқларига жавоб бермай Шоҳимардон киришига бориб қолганини пайкамай қолган. Равиль отдан тушиб, хароба бир бино ёнида тошлар устида Куръон тиловат қилганлар дуосига баланд овозда ‘Омин’, деди, қўшилганича...

Арслон ака ўзига келганда халқ орасидаги Ҳазрати Али қадамжойлари ёки мазори ва зиёратгоҳи ниятида бино қилинган иморатчанинг жуда яқинидаги торгина йўлдан Ёрдон томон бораётганини пайқаб қолган эди. Пишиқ ғиштдан бино қилинган иморат ёнига бориб ҳамма йўлчи дарахтларни танасига боғлашди. Келгинди меҳмонлар тошларга чўкиб, икки-уч ерда Куръон тиловат қилиб, дуога қўл кўтарганларни томоша қила бошлашди. Арслон ака сесканиб уйғонгандай чўкка тушиб, Куръон тиловат қила бошлади. Кироат коидасига мувофик, фасих тиловат қилинган Куръон оятлари барча ўтирганларни, ҳатто энди дуо қилиб турмоқчи

бўлганларнинг туйғуларини кўзғатиб йиғлашларига сабаб бўлди.

Равиль ва Дийдорсалим, Баходиржон ёнида ўз уйи да ўтиргандай тинч-роҳатда нафас олишар, Саркиз ва Илядис дарахтлар тагида кўзмунчок, қалампирмунчок, узук, хина ва майда-чуйда сотиб ўтирган кекса аёллар ёнига бориб, ҳар нарсани камситиб, тамазхўр билан майда-чуйдаларни кавлаб, титиб кўришар, ўз қондошларининг золимона ҳаракатлари сабабли вайронага айлантирилган зиёратгоҳга аҳамият ҳам бермай, ҳатто фахрланишар деса ҳам бўлар эди. Дуодан кейин Арслон ака қатор ўтирган бева-бечора ва ногиронларга чақа пул бериб, тўсатдан катта қадам ташлаб отига миниб йўрғалатди. Қолганлар ҳам шошиб-пишиб кетидан етиб олиш учун от чоптиришди. Ҳадемай Ёрдон томондаги ваҳший тоғлар ва пастга қараб шитоб билан оқиб турган дарёлардаги оқ, лойка ва кўм-кўк, тиник — уч хил сув кўринди ва аср пайти қишлоққа кириб боришди. Қишлоққа кираверишда ўнг томонда ўмри-либ кетган тош девор қавақларидан шириллаб сув оқар, ички ҳовлида вайронага айланган уй томи энгашиб қолган. Уч хона ташқари ҳовлида бўлса, юксаклиги бир одам бўйи ғилдиракли икки-уч эски соябон арава ярим ёниб тахталари кўл бўлиб парчаланган. Ўтмишда бошидан ўтган фожеали фалокатни эслатиб кўзларига хузун бериб, дарду аламга фарқ қилар эди. Аммо тахминан олти қадам кенглиги, бир одам бўйи баландлигида бир дарвоза борки, кишига ҳам ғурур ҳамда ғаму андуҳга фарқ қилар эди. Дарвоза арча дарахтидан қилинган сарғишроқ, аммо анда-мунда ёнган ва ўқ кирган тешиклар, гўё атайлаб безаган ва яна уч қатор юмалоқ темир йирик михлар билан парчинланган, мис белбоғ каштаси, жияксимон, кўл билан ишланган. Ой-юлдуз занглаб кўкимтирлашган эди. Дарвоза сатҳида атрофи куйдирилиб, қора бўёқ мисоли чизилиб четланган, Осиё қитъасининг харитаси расмланган, аммо устида ёлғизгина тўрт ўлканинг номи арабча ва лотинча ҳарфларда ёзил-

ган. Шу харитада ғазаб ва кин билан сапчиб турган бир арслон сурати ёғлик бўёқ расмланган, аммо замона фалокатлар таъсири туфайли ранги ўчиbroк қолган.

Арслоннинг ўнг қўли Русия, чап қўли Хитой, ўнг оёғи Эрон, чап оёғи бўлса, Афғоннинг жанубига занжир билан кишанланган ва миҳланиб қўйилган. Тумшуғи бурун аралаш темир халқалар билан занжирбанд ва яна от калласидек занг босган бир қулф кўринар эди. Бу даҳшат онгсиз сахна ва таблони кўргач, Сергей ва ёнидагилар пиёдаланиб, дарвозага яқин боришди, аммо Арслон ака аҳамият бермай, йўлида давом этарди. Шу аснода бир тўда майда бола чувиллашиб, меҳмонлар ёнига югуришди. Келганлардан чурқ этган овоз чикмас, келгинди меҳмонлар бўлса, кош ўйнатиб, пешона тирштириб, кўз қийшайтиришиб, ҳайратларини изҳоран бир-бирларига маъноли имолар билан қарашар эди. Баҳодиржон дарвоза сатҳини зиёрат қилгандай силаб кўрар эди. Хаш-паш дегунча вақт ўтиб борар, водийга мотам қора пардаси ёйилгандек хиралашиб, дарё сувлари мотамсаро бошини тошдан-тошга уриб, дарахт шохлари бир-бировига шақиллаб тегиши одамзоднинг доду фиғонини эслатар эди. Унинг устига, арслон суратининг кўз, панжа ва тирноқларининг оплоқ порлаб ёниши инсон вужудини жимирлатиб қурқув берар эди.

Арслон ака сахна томошасига толган меҳмонларни безовта қилмаслик учун сойга қараб юриб, кўм-кўк ўсимлик устига чакмон ёйиб, устида бахузур аср намозини қазо бўлмасдан ўқиб, Ватан нажоти ва халқ уйғониши қаторида эсон-омонлик учун дуо қилди. Шу пайт вайрона том тагида беркинмачоқ ўйнаган қўлларда қамчи, икки оёқ орасига косов таёқни от қилиб миниб олишган, юзларига ҳар хил тешиқ қоғозни ниқоб қилиб, қўрқинч тус берган ва тўсатдан ушла-ушла, душман қочмасин, ўлдир! – деган овоз ва нидолар билан кўчага югура бошлашган эди. Фикран тилсимга дуч келиб, беҳуд кишилардай ҳайрон турган Сергей ва Саркиз ғайриихтиёрий чўчиб, оғларига қараб югуриш-

ди. Бундан бир маъно чиқариша олмай, қатор турган томошабин болалар ҳам Ҳазрати Алининг тиниқ наърасидай гавғо ва овоз кутаришиб, улар кетидан югуришар эди. Бу ажойиб табиий саҳнага гувоҳ бўлган Арслон ака қаҳқаҳа уриб кулиб юборди, ва «Отга миниш керак» дегандай бош ирғади.

Оз илгарида лой томи ўпирилиб, хари-ходалари қийшайиб қолган бино ўртасида бир хона бор эди. Чор деворнинг ички юзи жуда ҳам силлиқ сувалган ва оқ бўр билан бўялган, тақрибан етти қадамча узунликда ўнг томон девори жуда юксак кўринишга қараганда табиий гиёҳлар бўёғи билан безанган эди. Рус Сергей мароқланиб, ажабланиб, ҳайрат билан деворга яқин бориб, кафти билан силаб кўрар эди. Ҳеч қандай из ва кир юкмаганлигига хайрон бўлиб кўзи олайиб, юқорироққа кўз югуртирарди. Ўзига ўхшаш сарик, кўк кўз, шапка қийган қуролли соқчи ва мелисалар сурати росланиб нақш қилинган эди.

Бу мағрур кишилар боқув сабабли маст бўлиб, ўйноқлашган ва ялтиллаб кетган отлар устида бир қишлоқчага бостириб келишаётганди. Улар паҳса девор билан ўралиб, ҳовлидаги лойдан ясалган уйларда ялангоёқ ерлик аёллар қўлларида кетмон, теша, белкуррак, калтак ва косовлар билан от устидагиларга ўқталиб, йўқол демокчи бўлишгандай дарғазаб туришар эди. Уч кекса чол от устидаги бегоналарга ҳужум қилиб, уларни отдан туширмоқчи бўлишар, майда болалар эса, қўлларида сопқон, ёнғоқ катталигида тошларни мелисаларга қаратиб отишар ва шу тошлардан насибини олган уч-тўрт соқчи орқасига қарамай тоғ томон қочишар ва ерда ўнга яқин ерлик йигит орқадан ўқланиб, жасадлари ва юзи-кўзи лойга ботиб ётар эди.

Келгинди меҳмонлардан рус Сергей беҳуш бўлгандай турар, армани Саркиз ва грек Илядиснинг оғизлари очилиб, гаранглашиб қолишган эди. Татар Равиль, чечен Дийдорсалимнинг кўзлари порлаб, бир деворга, бир Арслон акага қойил дегандай қувониб қарашар эди.

Шу пайт хароба вайрон томдаги хашак оркасида тахминан тўрт-беш қарич узунликда бир чипор илон вишил-лаб, Сергей турган жойга яқинлашди. Сергей додлаб қочмоқчи бўлди-ю, аммо мажולי қолмагандай турган жойида миҳланиб қола қолди. Шу аснода гувиллашиб келаётган болалардан чап қули кесик биттаси югуриб, илоннинг думидан тутиб, бошидан беш-олти айлан-тириб туриб, дулайиб турган тошга зарб билан урди. Боши ерга санчилган илон бир-икки тўлганиб, қимирламай қолди. Болаларга масхара бўлиб қолган қўрқок Сергей мажолсиз, Арслон акага сифингандай қарар эди.

Арслон ака иккинчи бор яна қахқаха уриб Сергей ёнига келиб, елкасига меҳрибонлик билан қўл узатиб:

—Ариқда юзингизни ювинг, меҳмон, киши илондан ҳам қўрқадими, илондан маймунлар қўрқади, деб юрар эканман. —Кейин турганларга қараб: - Кетдик, — деб сўзини тамомлади.

Аммо шу пайт иккинчи бир илон шарпаси эшитилгандай бўлди. Сегей қочмоқчи бўлиб, чўлоқланиб йўлнинг нариги бетидagi икки туп дарахт орасига ўзини ташлади. Ташланиши билан бирга, «Войдод, мама», деган беўхшов овоз чиқариб, чўлоқланмай ғоз юриб, Арслон ака томон югуриб, ҳамманинг ҳайратига сабаб бўлишини ўзи ҳам била олмай қолди. Атрофдагилар шошқин. Чунки бироз олдин эгилиб юриб қочган чўлоқ энди тикка югурган эди. Арслон ака яна қахқаха уриб қулиб юборди, чунки унинг тўсатдан тузалиб қолиши-нинг сабабини яхши билар эди. Бу ҳовлида халқ орасида «чаён ўт» номи билан танилган бир ўт ўсар эди, аслида бу ўсимлик тури қавми яшаган ҳар ерда униб, исириган ўт ёки қакшатган ўт номи билан ҳам машхур бўлиб, танилган. Тўғри, номи эса газанда бўлган бу ўтни хали ёш бунақа доривор гиёҳлардан хабардор бўлмаган Баҳодиржон ҳам билмас эди. Шунинг учун эҳсонаси қотиб, нима дейишини била олмай, дола бўлиб қолган эди. Бу ҳикматли воқеа келгинди ёт меҳмонларга хали ҳам мажхул, нима дейишга ҳайрон,

кўзларига ишонмай, хусусан Сергей, Саркиз ва Илядис Арслон акага тобора яқинлашиб, кўзлари мўлтиллаб, кета қолайлик, дегандай қарашар эди.

Арслон ака кетидан бироз юриб, деворлари икки одам бўйи баланд хом ғиштдан ғоят аёв билан мунтазам ва текис ясалган ҳовлига етиб боришди. Ичкарида кимдир, «дадам» дейиши билан кенг тахта дарвозанинг бир қаноти очилди ва қосим ёқа жиякли кўйлак кийган, жун, қил тўла кўкраги очиқ гемда, қирқ ёшларида келишган бир йигит Арслон аканинг кишнаб турган отининг жиловидан тутиб, салом берди. Алик олган Арслон ака:

— Каримжон ука, сизга бир тўда меҳмон олиб келдим?— деди-ю, орқада турган елкасидан бошлаб қўли йўқ йигитчага имо билан, отхонани очинг, дегандай ишорат берди. Отлар икки кишига топширилгач, қаниқани, қилишиб, ҳовлига киришди. Шом яқин бўлса ҳам ҳали ҳаво қораймаган, ҳовлидагилар аниқ кўринар эди. Кириш дарвозасидан бошлаб, тўрт томон кенг айвон бор. Ўнг, сўл ва тўрда жуда ҳам безакли тахтасимон сўрига ва атрофи кўнғирадор, гулчин (қўл билан ишланган, нақшли) санъаткорона ишлаган қўл иши тахта ёстиқ орқалик ва нодида нақшли туркман гилами ёйилган. Устида табиий бўёқ билан бўяб, қўлда тўкилган ноёб атлас ва шоҳи кўрпачалар ёйилган. Ўртада сопол кўзага ва тувакка ўрнатилган хил-хил гуллар.

Ажойиб хиди бурқсиб, ҳар томон ёйилиб, димокларни яшнатар эди. Ўнгдаги том ости тип-тиниқ осмон ранги мовий ва теварак-чегараси қирмизи бўёқ ва унинг сўл (чап) бурчакларидаги юмалоқ доира шаклида ўсимлик ўт яшили ва атрофи яна қирмизи чизик доира ичида араб ҳарфи билан «Оллоҳ» ва сўл доира ичига «Муҳаммад» деб улуғ ва табаррук сўзлар олтин суви, зар бўёқ билан санъаткорона ишланган ва осмондаги ой-юлдуз ва шу қаторда халқ орасида етти оға-ини номи билан шуҳрат қозонган чўмич мисоли юлдузлар ҳам жуда порлоқ ва намоён нақшланган. Сўлдагисининг

хам ҳоказо осмон мовийси устида ой-юлдузлар ва учиб турган оқ каптарлар расмланган.

Кириш дарвозасининг олдидаги кенг деворга ўрмон ва ҳар хил ўсимликлар орасида узокларда чўққили, қорли тоғлар кўринар эди. Бошини тошларга уриб, узун машаққатли йўл ва жилғаларни ошиб оқаятган қорли булоқ сувлари ўн одам бўйича яқин ваҳимали тош ўйиғидан пастга қараб тўқияпти. Гўё кекса бир нуруний оқсоқол кишининг кўзидан оққан ёш мисоли ўрмон бағрида чўмиб, йўқ бўлиб кетмокда. Очилган ҳовуз мисоли кенг қўлнинг тиниқ сувидан баҳраланаётган болали бир она кийик ўқ еб, ерда юмалаб ётган боласидан қоп-қора шахло кўзини уза олмай, дикайган қулоғини ўйнатиб, атрофдаги ҳаракатлардан безовталаниб турар эди. Нарирокда дарахтлар орасида кофир манка кийган этикли, белида тўппонча, қўлида ов милтиқ билан қулиб завқланиб турган оқ костюм-шим кийган уч бегона киши ёнларида қўллари боғлиқ, оёғи занжир билан кишанланган бағри очик, яланг оёқ дарахтта боғланган ва кийик боласига раҳму шафқат, мурувват ва меҳрибонлик билан ночор йиғламсираган бир йигит.

Энди қоронғулик пардасини тобора ёйиб бормокда. Аммо сўл девордаги расмлар очикча кўринмокда, чунки бўёқ ажойиб порлоқ, гўё гавҳари шамчирокдай ёнар эди. Хайбатли бир қора тоғ расмланган она чўққидан пастроқдаги чўққида оқ бир бўри тумшуғини тиниқ мовий осмонга қаратиб улимокда, гўё юлдузлар билан рози дил қилгандай кўзлари чарақлайди. Жуда юқориларда ҳаёл-маёл кўринар эди. Арслон ака уй эшигидан кириб, икки лампа-чирок олиб келиб, икки токчага ерлаштирди ва намоз адоси учун ниятланди. Оғизларни очиб ҳайратга тушган келгинди меҳмонлар кўзларини катта-катта очишиб, гоҳ ўннга, гоҳ сўлга шип ва синчга қарашар эди. Рус, армани ва грек баъзи ўзаро тис-тислашиб бир-бирлари билан кўз уриштириб олишмокда эдилар. Намоздан кейин Арслон ака узундан-узун дуога қўл кўтариб, кўзларига ёш олиб туриб, Худога илижо қилди

ва юзига қўл суртиб, жойнамозни тахлаб ён токчага авайлаб қўйди. Унгача бироз олди кўча дарвозани очган йигит меҳмонларни хонага даъват қилиб, эшикдан кириши билан қўлларига сув қуймоқчи бўлиб, офтоба ва лаган тугди.

Хона кенгина — икки бурчагидаги лампа-чирок зиёси тагида ҳайбатлироқ кўринар эди. Ташқарига кавуш ечиб кирганлар ҳали қадам ташламасдан лол бўлиб гаранглашиб қолишди, ҳатто шунчалик беҳудлашиб қолишган эдики, атрофга қарашдан бўшаб эшикдан кирмоқчи бўлган Баҳодиржонга йўл беришмас эди. Арслон ака тўрдаги кўрпачаларни кўрсатиб, қаникани, қилганда ҳам булар расмларга қараб санчилиб қолар, зиёрат қилгандай деворларни силашар эди. Девор жуда юксак, кишлоқ уйларига ҳеч ўхшамас, пастдан-юқоригача олти қаричи яшил бўёк, юқорироғи оқ бўр билан, ундан юқорироғи ҳам мовий бўёк билан бўялган, аммо ҳар ранг орасига бир бармоқ энида қизил бўёк ва оқ бўёқдан беш қиррали юлдузчалар ишланган. Девор ўртасидан тахминан ўттиз қарич узунликда ва ўн беш қарич баландликдан тахта жавон (шкаф) ўрнатилган, қоқ ўртасида меҳробсимон бир бўлма, ўйикча намоз учун хусусий меҳроб тўри деворда ўнгдан бошлаб оқ бўр устига нақшланган қиёфаси бутунлай Ўрта Осиё халқига хос бир портрет, сурат — беш қаричча бўйи бор. Остига араб ҳарфи билан «Фаробий» ёзилган. Ёнида яна бир портрет. Остида «Чингизхон», учинчиси остига «Амир Темур», тўртинчисининг остига «Шайбонийхон» деб ёзилган эди.

Жавон устидаги ўрта ерда бир ой-юлдуз, остида уч портрет барча расмлар орасида ҳам ажойиб, табиий бўёқлар ишлатилиб, кўз нури, муҳаббат ва меҳнат билан игна учида туркман гилами ишланган. Жавоннинг энг уст тоқчасида ундан бошлаб кўк жилдли китоб бор. Кўринган қирра томонида биринчидан бошлаб олтин суви билан ёзилган Қуръони қарим. Минг бир ҳадис ва «Саҳиҳи Бухорий». Унинг ёнида, сўлда кичик қирми-

зи, пушти бир китоб, қора ҳарфлар билан «Анбиёлар тарихи» деб ёзилган. Унинг ёнида яна учта қалин, оқ китоб бор. Устига мовий бўёқ билан навбати билан ҳар бирига Маҳмуд Кошғарий, Машраб, Ходимқули деб ҳаттот машқи билан ёзилган. Унинг ёнида яна бир қизил жилдли, китобча, жуда ингичка, лотин ҳарфи билан Ватан калимаси ёзилган. Кейинги навбатда яна уч мовий жилдли китоб бор. Биринчисида Навоий, иккинчисида «Бобурнома», учинчисида бўлса, «Умархон жаннатмакон» китоблари яна хил-хил китоб лар бор. Барчаси ҳам ўз хили қаторида уст-таглардаги китоблар каби яшил-қирмизи, оқ-қирмизи ва мовий тартибида тузилган.

Бу манзарани кўриб, қишлоқдаги уй ҳовлиларида бундай тилсимли уй борлигига кишининг ишонгиси келмас, ишнинг қизиғи ҳеч бир манзара ва сурат остида рассом ва наққошнинг номи ёзилмаган, «Ватан учун» деган иборалари бор эди холос. Бу ажойиб аҳвол саҳнаси давом этар экан, тўсатдан кириш эшиги ёнидаги парда ортидан «дадажон» деган қиз овози келиб қолди-ю, Арслон ака ҳанг-манг бўлиб қолган меҳмонларга овқатланиб, дам олгач, кўраверасизлар, маъносида қошу кўз ишорати билан ўрин кўрсатиб, парда томон юрди.

«Ха, Тўлғаной кизим» деб пардани кўтариб, эшикни итарди. Ҳовли киришида қўлида чироқ, отасини кутиб турган Тўлғанойнинг шахло кўзлари Арслон акага қувонч қайноғи бўлгандай, йирик қўлини Тўлғанойнинг елкасига узатди. Шу аснода зал эшигидан кирганича, теваракни ҳайрон ва ҳаяжон билан томоша қилиб турган Баҳодиржоннинг кўзи Тўлғанойнинг мунис нигоҳи ва бўртиб турган кип-қизил лаблари орасида кулиб турган маржон тишларига тушиб қолди. Баҳодиржон қандай қилиб эшик томонга ўтиб қолганини била олмай, ўйланиб қолди. Тўлғаной ҳам тўсатдан Баҳодиржонни кўриб, кўзи кўзига тушиб қолгани учун вужуди беқиёс титраш билан жимиллаб кетди ва тезлашган нафас

бурма ёқали атлас кўйлаги ичидаги кўкрагига ёқимли ҳаракат бағишлар, икки юмалоқ орасидаги кўйлак тугмасига осилган кўзмунчоқ Баҳодиржонга имлагандай сеҳр остига олиб кўйди. Бир-икки сониялик бу сахна жазаваланган икки ёш ўспиринни киёматгача таъсир остида тутажаги аниқ бир ҳақиқатдай кўринар эди.

Арслон ака қизини ҳовли ичига олиб кириб кетди, Баҳодиржон бўлса ҳалиям Тўлғанойни кўриб тургандай ҳаёли, назарида сурат бўлиб турар, гўё хайкалдек қотиб қолган эди. Беҳуш эди Баҳодиржон.

Меҳмонларга озиқ тайёрлаш ташвиши билан отасига жилмайди Тўлғаной.

– Ташвиш қилманг, қизгинам, – деди Арслон ака.

«Нега? Сўйилган кўй гўштини суякларини ажратиб кўйганман, лаҳм ерларини зиралаб, тарбиялаб, ахталаб сопол қозончага тузлаб, кабоб қилиб кўйганман. Икки соатга қолмай шўрва ва кабоб, бутун ёпган нонингиздан тановул қилиб кўя қоламиз. Худо хоҳласа, ошу нозу неъматлар бошқа кунларга...

– Мана Баҳодиржон пазанда бир йигит, кўмаклашишади. Унгача меҳмонлар чой-пой ичишиб туришар». Кейин: «Баҳодиржон, жияним» деб қичқирди. Эшик оғзида турган Баҳодиржон ҳали ўзига келмай, гаранг турар эди. Иккинчи чақиришида ўзига келган йигитча: «Лаббай, амакижон» деб таъзим билан жавоб бериб югурди.

– Жияним, – деди Арслон ака.

Баҳодиржон бироз иккиланиб шошилиб қолди. Тўлғанойнинг юзи, кўзи ёришиб кетди-ю, Баҳодиржоннинг сўл кўкраги гупиллаб, қўли кўксида ҳурмат кўрсатди. «Жияним, тортинмай келаверинг, сиз ҳам ўғлимсиз, албатта, хизмат қиласиз-да», деди бир адо билан кулиб туриб Арслон ака. Кутилмаган бу илтифотомуз сўзларни эшитгач Баҳодиржон ёйдан қутилган ўқдай иккаласи орасига бориб «буйруғингиз бошим устига, ҳозир» деди уялгандай қалтираб. «Ҳа, баракалла» деди хурсанд кўзи кулиб Арслон ака. «Айтганимдай, аммо олдин чой кўйиб

юборинглар» деб эшикни ёпди-да. пардани кўтариб, меҳмонлар ёнига қайтди.

Унгача меҳмонлар аллақачон кўрпачага ён келиб етишиб олишган эди. Арслон акани кўргач, чўкка тушиб ўтирган татар Равиль ва чечен Дийдорсалим ўрниларидан туришиб, хурмат билан ер кўрсатишди. Мусулмонларнинг бу харакатидан хурсанд бўлган мезбон ҳар иккисига салом бериб, тавозе билан қаради ва чўзилиб ўзларича сирли пичирлашаётганларга ҳўмрайиб қўйди. Шу пайт Каримжон икки-уч патнисда нону қанд, қуруқ мевачева олиб келиб, олдинроқ ёзилган дастурхонга қўйди-ю, келганларга кўз остидан назар ташлаб, санъаткорлиги туфайли ўткирлашган тахмин кучи билан келажакни кўргандай чуқур оҳ тортиб қўйди.

Нонлар ушатишди. Унгача одобсизча оёқ узатиб, ётганлар ҳам «қани-қани»га қараб турмасданок дастурхонга қўл узатишди: орқадан чой ва пиёлаларда сариқ ёғ-у, болу, қаймоқ олиб келинди.

Баҳодиржон Тўлғаной бир-бирларига нима дейишни билмади туришар эди. Ниҳоят, Баҳодиржон бутун жасоратини тўплаб туриб: — Ошхона қайси томонда?— деди камоли хурмат ва назокат билан.

Бармоғини эшиги қорайган тандирхона томонга бигиз қилди. Ерга қараб уялган Тўлғаной ошхона томон юрган Баҳодиржонга зимдан қараб қўйди. Йигит ичкарига кўз ташлаб «бисмилло» деб икки қадам қўйиб, чап қўлда токчадаги лампа-чироқ пилигини кўтариб қўйди.

Оқ бўр¹ билан бўялган деворлар тиниқ ва аниқ кўринар, буюмлар токчаларга батартиб терилиб қапгир, чўмич тахта қозикларга илинган. Қатор тупроқ ўчокларда катта, ўрта, кичик қозонлар пок-покиза, тайёр турар эди. Қозон орқасидаги ўчок туйнукчаларига сув тўла мисдан қора қумғонлар ўрнатилган. Бир томонда сариқ мисдан ясалган ўрта катталикда самовар виқиллаб қайнар, буғи булутдай учар эди. Ўнг қўлдаги девор ўйиқларига арча ўтин тутантириқ ва са-

---

¹ Оҳак.

мовар учун қаланган майда чўплар силлиқ ва батартиб терилган. Баҳодиржон устидаги камзулини чиқаргач, енг шимариб бармоғи билан қозон ичларини силаб, йўқлаб кўрди. ғоят покизалигини кўриб, ўз-ўзига лаб буриб:

— Раҳмат, сендай покиза табиатли қизга,— дегандай калла ликиллатиб, кўз остидан Тўлғанойга разм ташлади. Юз ҳаракатларидан маъно чиқарган Тўлғаной бўлса, Баҳодиржонни синар, «нима хаёл қилдингиз» маъносида табассум билан қиё қарар эди. Аъзои бада-ни бўшашиб кетган Баҳодиржон ножоиз ҳаракат қилиб қўймаслик учун миясини ишга бериб, ўн кишилиқ қозон тагига ён томонда турган пақир сатилдан тахта чумични тўлдириб сув қуйди, кейин самовар ўтхона-сига қияк тутантирик қўйиб, ибтидоий фақат оқилона усулда ўчоқ ўтинига ўт қўйди. Сув исигач, қозонни яхшилаб, қайтадан ювди.

Баҳодиржоннинг абжир ҳаракати ва пазандалик усулларига ошна бўлиши ва чакқонлиги Тўлғанойни ҳайратга тушириб, «бу ҳали ўзига ўхшаб ёш бўлса» деб ажаблангани қошу кўз ҳаракатларида билиниб турар эди. Ғўштдан бошқа бутун керакли эҳтиёжларнинг ерларини сўрамасданок топиб олиши Тўлғанойни бир зумдаёқ чуқур ҳайратга чўмдириб, эркак ва аёл мавзулари ақлидан бутунлай чиқиб, офарин (баракалла) ва тақдирлаш дунёсига кўчган эди. Баҳодиржон, дарҳақиқат, пазанда онаси дунёдан ўтгач, икки йилдан бери бутун уй юмушларини ёлғиз ўзи бажарар, хусусан, ватанпарварлиги сабабли миллий қурашларга вақт айтириб, озод қолиш учун ҳали-бери уйланиш ниятида бўлмаган. Нозиктабиат ота сининг таомларини ўз қўли билан пиштириб хурсанд қилар ва дуосини олар эди. Ҳатто ўзидан беш ёш кичик синглиси Ойгулга ҳам ўзи қарар эди. Қир-чир ва супур-сидир ишларини отаси боқиб олган ўғай онаси ўрнида ўрта ёшли аёл эплаб бажарар эди. Пазандаликда, хусусан, қабоб ва палов (ош)га усталигининг донғи то Петербург-ларгача етиб борган.

Хусусан, ҳозирги меҳмонлар яхши билишар эди. Зум ўтмай Тўлганой ёрдамида қайнатма шўрванинг гўшти-ю, қўшимча сабзавотлари алоҳида бир сопол товоққа сузилиб, шўрва сувига угра-тулпадан ортиб қолган ҳамирдан тўғралиб қўйилган манжўза-суюқ ош, бир томонда кўмир оловида тўғрама кабоб тайёрланиб, Арслон акага хабар қилинди. Уч хил овқат ҳозирланиши пайтида иккаласи ҳам жуда кам гаплашиб, Баҳодиржон «тузини татиб кўринг» дейиш ўрнига қошу кўз ишорати билан Тўлганойга имлаган эди, холос. Чини косаларга қатик қуяр экан Тўлганой қошу кўз орасида қисқа муддатда шакароб-аччиқ-чучукни ҳам анча бурунроқ ва қатикларни ҳам патнисга тизиб қўйган эди.

Ишлар тутагач, Баҳодиржон пешона терини қури-тиб қумфондаги илиқ сувда қўлларини ювмоқчи бўлди, чунки елкасидаги қордай оппоқ сочикни ёғлатиб, қора қўл билан кирлатишга қўнгли рози эмас эди.

Бунинг фарқига борган Тўлганой бўлса, абжирлик билан нимтак чўнтагида тўрт тарафи каштали, ипак юмшоқ рўмолчаси билан Баҳодиржонга яқинлашиб, пешона терини арта туриб, меҳрибон ва юмшоқ тарзда: «Хизматингиз учун раҳмат, қўлларингиз дард кўрмасин! Худо сизни суйганларингизга бағишласин» деб ерга қаради. Бўйи-бўйига тенг орадаги масофа жуда оз Тўлганойнинг бўртиб турган илиқ мисол кўкраги Баҳодиржоннинг вужуди кўр бўлиб, ғайриихтиёрий қамашгандай Тўлганойнинг юзига қарамаслик учун бор кучи билан тиришар, кўзини юмиб, тисарилмоқчи бўлиб орқага қадам босди. Аммо ўчоққа ўт қалаш пайтида ўтирадиган пастаккина курсуга қоқилиб йиқилгудай бўлганда, Тўлганой Баҳодиржоннинг ўнг қўл билан маҳкам ушлаб, ўзига тортиб ушлаб қолди. Йигитнинг юраги гупиллаб, юзи кизариб, тер босиб кетди. Ўзига келгач: «раҳмат» деб ташаккур билдирмоқчи бўлди, аммо Тўлганой ширин овозда: «арзимайди, тўхтаб туриг, билагингиздаги қорани артиб қўяй» деди. Баҳодиржон тўсатдан ўзига келиб, табассум арлаш кулиб юборди.

– Нимага кулдингиз, юзимда қорақуя борми?, – деди Тўлғаной.

– Йўк, – деди биқинини ушлаб Баҳодиржон. – Кечирасиз, билагимдаги қорақуя эмас, ҳол, – деди хижолатнамо.

– Нима?! – деди хайрат одобида Тўлғаной. – Сўзни узун чўзиб: – Шундай ҳам катта ҳол бўладими?», «Ха» деди Баҳодиржон.

«Бу ҳол оталаримиздан мерос, оиламиз эркакларига, суякдан суякка ирсий катта мерос бўлиб ўтади». «Аммо билакингизга жуда ҳам ярашган», – деди кўзлари пир-пираб, ҳолни силамоқчи бўлиб ва яна, – Қани кўрайчи, ҳазиллашмаяпсизми?, – деди Тўлғаной.

Шу аснода эшик томондан тақир-туқур овоз келиб қолди. Навкиронлар уялгандай тисарилишиб, узоқлашишди. Четта қадам ташлаб, келган киши Каримжон наққош овқат тайёрлиги ҳақида хабар олгани келган эди. Чунки чарчаб келишган меҳмонлар истеъмол қилишлари керак.

Иккинчи бор қўл ювилиб, кейин Арслон акадан таомларни олиб келиш учун рухсат сўради, Баҳодиржон. Имо билан ишорат берган Арслон ака раъйига қараб, эшикчадан ховлига ўтиб, ошхона томон йўналди. Унга Каримжон патнисларга турли таомлар жойлаб бўлган эди. Энди аччиқ-чучук ва катикни бошқа бир патнисга ерлаштирмоқчи бўлиб турган эди Тўлғаной. Бошда Каримжон кетидан Баҳодиржон патнис кўтаришиб, меҳмонхонага кира бошлашди. Енгилроқ патнис кўтарган Тўлғаной эшик олдида кутиб турди. Қайтган Баҳодиржон Тўлғанойнинг кўлидан патнисни олатуриб, кўзи кўзига тушмаслик учун бошини эгиб, пастга қаради. Аммо бухороча шимли атлас лозимига кўзи тушиб, бошини ён томонга буришга мажбур бўлиб, Тўлғаной билан хайрлашиб, меҳмонхонага томон бурилди. Келгинди меҳмонлар Баҳодиржоннинг озод кириб чиққанига рашк қилгандай ҳўмрайишар эди. Аммо Арслон ака хизматлари учун раҳмат билан бир-

га илтифотларини ёғдириб турар ва хилма-хил таомлар тайёрлашда Баходиржоннинг меҳнати ва пешона тери борлигини ўйлаб, юзи ёришиб, кўзи кулар эди. Мезбоннинг «олинг-олинг»и билан овқатланиш маросими бошлаб юборилди. Сергей иштаҳасиз қўл узатар, тахта қошиқларга қараб мийиғида кулиб, масхара қилгандай кибрланиб, дудоқ букар эди. Арслон ака, хусусан. Сергейнинг ҳаракатларини кузатиб боргани учун натижани сабр билан кутар, сериштаҳа Саркиз эса, аёвсиз таомларга қўл узатиб, одоби моширтдан насиби йўқлигини очикча кўрсатар эди. Грек Илядис, Дийдорсалим ва Равилга қараб ҳайрон, чунки улар ҳали таомларга қўл урмай, кекса уй эгасига ҳурматан кўзлари Арслон акада.

Дастурхон одобига риоят қилишар эди. «Бисмиллоҳ» деб суюқ овқатта қошиқ ботирган Арслон акадан кейин Баходиржон ҳам егани бошлади. Илядис суюқ ошга унча рағбат кўрсатмай, тут дарахти новдаларига яхши илтифот кўрсатар эди. Олим бўлмаса ҳам, дини бутун бўлган Арслон ака доимо юмшоқликни шиор қилиб, адолат тарозусига аҳамият бергани учун, Сергей ва бошқаларни сабр билан кузатар, шафқат билан мезбонлик вазифасини адо қилиш учун «Нима бўлди, Сергей дўстим, тобингиз йўқми?»— деди. Сергей тўсатдан уйғонган кишидай чўчиброк: «Йўғ-е, иштаҳа йўқ, ҳалиги илондан чўчиган эканманда». Ҳўрсиниб туриб, яна оёқ, билагим, тизза аралаш жуда ҳам ачишяпти» деди.

— Аммо эгрилик ва чўлоқлигингиздан асар йўқ, шукур қилиб, севинишингиз керак, тўғри эмасми?— деди Арслон ака.

—Тўғри, тўғри — деб дами ичига тушиб кетган Сергей ўйлаброк қолди.

Ҳушёр Арслон ака бунда бир сир борлигини пайқади. Чунки тузалиб қолганига севинмаган касални биринчи бор кўраётган эди. «Хайр» деди ўзига ўзи, «Бу тилсим жумбоғи ҳам ечилик колар бир кун ...»

Шу аснода Саркиз уст-устига йўталиб, тикилиб, юзи кизариб, кўкариб, нофармон, момоталоқ, кўзлари ола

бўла бўлиб қолди. Ўшандай бўлса ҳам пиёладаги чойни кўтариб ичмоқчи бўлган эди, яқин ўтирган Баҳодиржон сакраб турди-ю, кафти билан орқасига елка аралаш келиштириб, гупиллатиб икки-уч шапалоқ туширди. Саркизнинг оғзидан ёнғоқ катталигида чайналмаган учта қабоб бўлаги пуриллаб олдидаги суюқ ошга беўхшов шалоплаб тушди. Баҳодиржон ёш бўлса ҳам, «ош тикилса сувга, сув тикилса гўрга» деган сўзни кўп эшитган, меҳмонхоналарда тажриба оширган эди. Бир зумдаёқ Саркиз ўзига келиб, атрофга қараб жилмайди, аммо «шапалоқ урдинг» маъносида Баҳодиржонга олайиброқ қарар эди.

— Уйимизга келганлар ким бўлишига қарамай, бизга меҳмон, таом етарли, бемалол тановул қилайлик. Баҳодиржон пиширган нон-туз таомлар сизларга она сутидай ҳалол ва ош бўлсин, бу шиор динимиз амрларидан, — деди Арслон ака мушфиқ бир оҳангда ва яна:

— Сув ичиш нотўғри бўлар эди — деди. Баҳодиржонни кўриқлагандай кўшимча қилиб, Сергей бироз олдин илон мисоли тўлғониб қолган Саркизга маъноли қараб қўйди ва «олинг-олинг»ларга чидай олмай, суюқ ошга ёғоч тахта қошиқни ботирди. Аммо бир нарсани эслагандай, кўзи бир нуқтага тақалар эди. Бироз кейин Арслон акага хўмрайиброқ қараб, аччиқ қилиб:

— Петербургдан келганимдан бери кийинчилик ва қора булутлар менга ҳамроҳ бўлар нима, била олмай қолдим, — деди жавоб кутгандай.

— Тақдири илоҳий, — деди Арслон ака. — Бунақа кичик воқеалар инсон ўғли бошига келиб туради, анда-мунда. Кишиларнинг ўз хатоси сабабчи бундай воқеаларга, ўз Ватанингиздан айрилмай ҳаёт кечирганингизда сиз кутмаган тасодифий воқеалар бошингизга тушмас эди.

— Бу ерда илон кўпми? — сўради Сергей довдираб.

— Биласиз, дунёнинг ҳар ерида юз элликка яқин илон тури бор дейишади. Кобра ва қўнғирокли, чийиллаган илонлар энг захарли турларидан. Аммо ҳозир турган жойимизда йўқдай гап, бу ерларнинг тури еттига

борадн, дейишади. Энг захарлиси ўша сиз кўрган чи-пор илон. Ишнинг қизиғи, молу кўйхоналарда, ҳатто ҳовлиларда уялари бўлса ҳам, уй эгаси ва таниш жонлиларга озор бермагунча зарари тегмайди. Ўз-ўзи билан овора, иши йўқ, яна ҳам қизиқроғи, бегоналарни бир кўришдаёқ фарқига бориб танийди ва безовталаниб тўлғонади, дейишади тажрибали кекса Ватан эгалари.

Унинг учун ерлик халқ илондан кўрқиш ўрнига дўстлик қилишга уннашади. Номаълум келгиндилардан ҳадиксирашади, холос.

—Хали бу хонада ҳам илон бор денг — сўради чўзиброқ Сергей.

—Йўғ-е, — деди Арслон ака кулиб. —Уйда ковак йўқ, бўлганда ҳам парво қилманг, жирканманг, чунки ўткир дуохон табибларимиз бор. Халигача бу кишлокда илон чаққан бир киши ҳам ўлгани йўқ. Доривор гиёҳлар борки, хаммаси ҳам илонга панзаҳар (илонга қарши дори), ҳатто илон чаққан ҳайвонлар ҳам шу гиёҳлардан еб ўзларини даволашади. Бу сўзлар исботланган».

—Гиёҳдан панзаҳар, — деди жиддий тусда Сергей, ўзини соддаликка олиб.

—Ёлғиз панзаҳар эмас, кўл-оёғи йўл фалаж бўлган, шолларни ҳам шу ўсимликлар билан даволашади, чунончи ўзингизда ҳам исботланди-ку, ахир. Масалан, газанда ўсимлик ўтига илашган хар қандай шол бир дақиқадаёқ орқасига қарамай чиқиб, келган ерига қочади. Сиз дуо қилингки, этик ва шимингиз бор экан. Думғазангизга илашиб қолганда, Петербурггача югуриб, рафиқангиз ёнида даволардингиз ва яна меҳмонларни ҳайратга тушириш учун сариқ ва сил касалларни даволаган табибларимиз ҳам бор эмиш, тўғрими, амаки, — деди Баҳодиржон кўзлари порлаб.

—Эй жияним-ей, — деди меҳрибон товушда Арслон ака. —Тоғдаги арчазор ўрмон хавосини тозалайди. Мева дарахтлари бор манзара харка (жуда чиройли) деса бўлади. Тоғу тошни ювиб хар хил ўғит олиб келган сарбалик, оқар сувлар — қаймоқ, сут, қатик фаровон.

Асал десангиз, табиий ва ҳар ерда топилади. Шуларнинг ўзи ҳаёт беради-да, киши шифоёб бўлади, ҳар қандай касал тузалади. Қолдики, ҳар қандай офтобзода кишини бедапоярлардаги сув қўлчаларида яшатишган балиқлар билан ва сил касалларини қимиз билан даволаган табибларимиз ҳам йўқ эмас. Ҳатто минглаб иситма касалини оқидага пок, илмга вокиф, ҳақиқий дуохонларимиз чилкоф, яъни қирк қоф ҳарфи бор дуо билан шифоёб қилиб, шуҳрат қозонганлар бор. Бу хусуслар шохид ва гувоҳлар ҳузурда исботланганлигини кўрганлар бор. Ҳали балиқни пишириб ейишдан оғиз сўзда баъзи оврупали ўлка халқлари бизларни камситиб, тоғ одамлари, деб ҳайвон қаторига қўйишмоқчи бўлишади,— деди Арслон ака бироз дам олиб туриб. — Бизлардаги маънавий куч ва мантиқ, кенг фалсафага йўл қўймай, содда усуллар билан жангда шудринг кўрган бедапояр орасидаги сувда офтобзода касалини чўмилтириб, бир ҳафта каби қисқа муддатда даволаб, Худо инояти билан шифо беришади ва яна бу бедапоярлардаги қўлланиб, қиров қурган сувларда хусусий суратда тарбияланган балиқчаларга ўн беш кун давомли назар ташлаган ҳар қандай сарик касал шифоёб бўлиши аниқланган. Ҳар йил шу кишлоққа, хусусан, ҳамал ойининг охириларидан бошлаб жавзо ойининг охиригача узоқ-яқиндан минглаб касалга чалинганлар умид ва ишонч билан Худо қудратига сиғиниб келишади. Қайтар экан, отдай кучланиб, тузалиб қайтишади.

Хўш,— деб қўйди тишини кавлаб туриб, масхара қилгандай Сергей, ўтирганларга разм ташлаб. — Хўш, шу ибтидоий хароба кишлоқ аҳлида шунчалар ҳунар ва илм бор денг, демак, бутун дарди бедаволарга чора усуллари шу экан-да, сизларда-а?

Қош қериб, оқ кўкимтир рўмолча билан пешона терини артган Арслон ака ўсал бўлгандай, битта-битта, дона-дона қилиб: —Йўқ,— деб сўз бошлади яна: —Кўзга чалинмаган, аммо борлиги аниқ баъзи бир дардлар борки, киши ва миллатларни эзиб ичини кемиради. Бу дар-

ди бедавога ҳалигача эллик йилга яқин бир замондан бери даво топа олганимиз йўқ. Хатто сизларга ўхшашлар соясида дардлар кун сайин кучайиб бормоқда. Бу дард номини, хусусан, сизларга уктириб тушунтиришим мумкин эмас-о.

Арслон ака бир ҳолатда Сергей, Саркиз ва Илядисга қаради. Бир муддат жим бўлиб, кўзлари бир нуктага тикилиб, бир нарсага қулоқ солгандай бўлди. Хуррият ва озодликни эслаб, замзама билан хиргойи қилмоқчига ўхшар эди. Бироз кейин кўз ёшларини артар экан:

— Мен сизларга кўз-кўз қилиш учун эмас, балки суҳбат бўш ўтмасин деган мақсад билан саволлага жавоб бермоқдаман, — деди. — Кўриниб турган ибтидоий тош давридаги йўқсил қишлоқнинг нимасини мақтар эдингиз. — Вайрона бўлиб ётган маҳалланинг аҳволини-ми? — деди истехзо билан Саркиз. — Арслон ака чуқур уҳ тортиб туриб: Келгиндилар қанча хўрлаб, камситишса ҳам, албатта уларнинг кўз қараши ҳамиша шундай бўлиб қолган, — деди ўз-ўзига тўнғиллаб. Сабаби нима эканлигини хўжайинларингиздан сўрамаган экансизда, меҳмон, ё билиб туриб қилинган зулмлардан тонмоқчимисиз, қишлоқлармизнинг бу аҳволга тушиб, вайрон бўлишига сабаб нима, биласизми? Босқинчи-келгиндиларни кийгизишдан бош қашишга вақт топа олмаган халқ, албаттаки, бир кун ибтидоий эмаслигин сизларга кўрсатиб, ҳаддингизни билдириб қолар, — деди кўзлари чакмоқдай ёниб Арслон ака ва яна: — Замона ҳаракатлари юзидан шу бечора халқ ночор аҳволга тушиб қолганлигини, хусусан, сизлар яхши билишингиз керак, — деди ғайридин меҳмонларга қараб, бармоғини бигиз қилганча.

— Бали, сиз келгинди шум бойқушлар, — деди яна секинроқ овозда.

— Биз келгинди бўлсак ҳам, кўп йиллардан бери бу унумли тупрокни қиёматгача ўзимизга абадий Ватан қилиб, сиз чотда қолганларга ёрдам бермоқчимиз, сабр қилинг, — деди амирона гердайиб, юрт эгасидай Сер-

гей,— дақонусдан қолган усулларда муолажа қилиниб, даволанган хасталар замонавий усулларда кўрилиб, хасталарга яна янги усуллар амалга оширилиб, инсонларингиз инсондай далаларда ишлашади,— деди қўлига қараб гап қилган хўжайиндай, бўри мисол тиш орасидан хириллаб.

—Ха,— деди Арслон ака, — шунинг учун эллик йилдан бери бирорта фанний доктор келиб ҳолингиз қандай, деб сўраган экан-да, бизларга замонавий даволаниш ўрнига маънавий озик керак. Ҳозирча табибларимиз етиб ортади. Биз эллик-юз йиллик миллат эмас, балки тарихимиз асрларга уланиб, дунёга адолат тарқатган.

«Кечагина овруполикларга тобе бўлиб йўқолганлардан эмасмиз» деди. Мудаббир Арслон ака бепарво оғзибўшлик қилиб, тадбирсизча хато ишлаб бераётганини билиб туриб, жони халқумига келиб тугилиб, ўз одатига хилоф давом этди.

— Сизлардан бизларга яхшилик эмас, балки замонавий усулда ўлдириш, талаш ва тору мор қилиш ва орқадан ханжарлаш каби қопчиқча ижроат амалга ошадди, холос. Бизларга нафас олиш учун тоза ҳаво етиб ортади. Соғлиқ ишларимизни ибтидоий усуллар билан бирга ҳам ҳал қилиб оламиз. Хали 1881 йилги зулмни унутган эмас бу миллат... Албатта, ҳисоб қуни ҳам келиб қолар,— деди хўрсиниб парвосиз ҳар натижани кўзга олиб.

Чунки расман ва очиқча ҳақорат уни ҳуноб қилиб аъзои баданини чўғ қилиб ёқиб юборгани учун чидаб тура олмаган эди.

—Камситиб, ҳатто бир ҳайвондай боғлаб, занжирбанд кишанлаб қўйишларингиз мумкин, аммо шуни билингки, бизлар инсон ўғли — инсонмиз. Оқ ният ва асл руҳимиз келажакка бўлган ишонч, умидларимизни йўқ қилишингизга асло йўл қўйиб бўлмайди ва кучингиз етмайди. Биз халқ, сизлар каби ирқчи ва менменчи эмасмиз, чунки бизда менменчилик динан ҳаром қилинган, ким бўлса-бўлсин, оқу қораси, барчаси ин-

сон. Тарихга боғлиқ дину анъанага садоқат ва меросга эга чиқиб, асил томир илдиждан суғоришни ва адолатни сақлаб қолиш бизлар учун шиор вафо ўртиги ва ифтихор василаси. Сўзни чўзишнинг кераги йўқ, — деди-ю, Баходиржонга буйруқ берди. — Дастурхонга фотиҳа қилиб, меҳмонларни дам олдирайлик, чарчашган, — деди кўзлари намланиб, чунки яна ортиқча гап қилгудай бўлса, келажакдаги миллий режаларга путур етиб, раҳна тушиб қолиши эҳтимоли кучлик эди. Сўзларини ютди.

— Келажакдан нима умидингиз бўлар эди, мана бўлар, халқингиз ичида маданиятнинг ривожланиши учун кўмаклашамиз, етарки, дард ва мақсадингизни очикча арз қилинг, — деди атайлаб синамоқчи бўлиб Сергей уй эгасини камситиб.

— Меҳмон, ҳали сиз бу халқнинг дарду орзусини билишингиз учун беш-олти қовун пишиғи бор, чунки сиёсий кишилингиз билан хўжайинларингиз ва ўз шахсий фойдангизни биринчи ўринда тутасизлар, дард ва орзуларимиз фақатгина икки калимадан иборат, холос — бу муқаддас сиёсий калималар, куни келганда, албатта, очикланади. Бизлар уни ўз иймон куни ва миллий онг ўсиши билан оламиз, сизларга ялиниш билан эмас, чунки у ҳақ берилмайди, олинади. Ўшанда билиб оласиз, аммо, афсуски, у вақт иш ишдан ўтган бўлади. Энди кеч бўлди, можаролашиб ўтиришнинг кераги йўқ, ҳали ўн беш кунча бирга бўламиз, бир кўп сирларни билиб хўжайинларингизга совға қиларсиз, аммо мен оғир ҳавони тарқатиш учун танбур чалиб она тилимда куйлаб бераман:

Сетор деманг холи дилим сўргучи танбур,
Кўнглим гирехин¹, ғамларини сурғучи танбур.

Бир неча рақиблар сўзидан ғамзада бўлсам,
Ҳамдард бўлибон оғушима кирғучи танбур.

---

¹ Тугун.

Кўтоҳназар эл буни ҳеч кадрили билмас,
Даргоҳи азалдан хабаре берғучи танбур.

Гар ёр жамолини кўриб пардаға солсам,
Нағмаси они сийнаҳарош этғучи танбур.

Ҳам ёр жамолидек ани нашъаси бордур,
Хайрат ўтидин маҳв санам қилғучи танбур.

Ошиқ юрагидин чиқиб ўттек келибон ул,
Бир учқуниға жумлани куйдирғучи танбур.

Машрабни тамом ақлин олиб ул бути хунрез,
Жонимни ёқиб сийнаҳарош этғучи танбур.

Суҳбат охирида Баҳодиржон, Каримжон ва Арслон аканинг кўзлари жиққа ёшга тўлиб, узоқларга қадалиб қолди. Аммо маълум меҳмонлар уларни масхаралагандай, мийиғида кулишар эди. Жим орқасида отажонидан буйруқ кутиб турган Тўлғанойнинг кўзидан ҳам дув этиб ёш тўкилган эди ва «оҳ, отажоним, юраги ғам тўла, хуррият ошиғи, отажоним, дадажоним»,— деди баланд овозда ошхона томон кетар экан.

Кеча ярим ўтиб, қишлоқ жимжитлигини дарёдаги шовуллаб оққан сув овози ва анда-мунда чўпон итларининг вовуллаши Ватан келажаги учун тарона-тараннум қилгандай бўлар эди. Тоғлар орасидаги баъзан ваҳимали, сирли садо бўлиб, киши баданини жимиллатиб юборар эди. Ҳовли томондаги икки хонадан бирида Тўлғаной ётар, нариги хонада Арслон ака турар эди. Ҳар икки хонанинг ҳам ўзига хос маҳрамиятлари бор, шунинг учун ҳар касу ноқасни хонага даъват қилишмас эди. Аммо бу кеча бутун меҳмонларга мажбуран меҳмонхонага ичи жун тўла тўшақлар, ёйилиб, оппоқ бўздан ругойи чойшаб ва енгилгина кўрпачалар ёйилиб, жой тайёрланган, узун ва ичи пахта тўла, қўлда кашта ва ой-юлдуз ишланган ёстиклар қўйилган эди. Тоғ ҳавоси сахарга яқин

аёз бўлишини билиб, деразалар ҳам ёпилган, аммо меҳмонлар совуқдан кўпроқ дарё овозидан ва мажҳул тасодифий воқеалардан жон сақлаб кўрикланиш учун деразаларни яна бир бор йўқлаб, хотиржам бўлишган эди. Ҳаммаларига яхши тушлар тилаб чечен Дийдорсалим ва Баҳодиржонни етаклаб парда ортидаги эшик йўлида ховлига ўтиб, тўғрига ўз хонасига олиб кирди. Арслон ака ўзи пойгак томондаги ерда ётмоқчи бўлиб, Баҳодиржонга баланд кроватдаги гул ҳиди келиб турган олифта жойни ва Дийдорсалимга ўртадан ўрин кўрсатишди. Баҳодиржон харчанд баланд жойда ётмаслик учун ялинса ҳам, Арслон ака қош-кўз, қовоқ ва бармоқ ишорати билан буйруқ меҳмонга ҳурмат маъносида имлаб, «яхши дам олинглар» деб тоқчада турган лампага «пуф» деди. Шунинг билан ҳар ким ўзи билган дуони ўкиб, уйқуга толишди.

* * *

Хўроз қичкириши билан уйғонган Арслон ака «Бисмилло» деб турди-ю, тандир ёнидаги кичик эшикчадан ён кўчада – дарахтлар тагида оқиб турган ариқчадаги совуқ сувда таҳорат «истинжо» қилиб, обдаст учун бетқўл ювиб, бомдод намозига тайёргарлик кўрди. Шу аснода ариқчага беш юз қадамча нарироқдаги масжидчадан азон овози келиб қолди. Арслон ака «айланиб юрмай» деган ниятда катта юмалоқ тошлар устидан сакраб, ховли қаршисидаги масжидча томон юрди. Сел келган пайтларда тоғлардан юмалаб, атрофини сув ювиб, тозаланиб қолган кўкимтир, баҳайбат харсанг қоя ва тошлар манзараси шаҳарликларни чўчитса ҳам, шариллаб оқиб турган тиник сув одамзод дилига қандайдир хузур берар, кишлоқ бошқача кўриниб, худованди таолонинг буюклигини эслатар эди. Ариқдан ўтиб, масжидга борганда муаззин азон айтиб бўлган, салом бериб, ҳол-аҳвол сўрашди-ю, теварак бино ва иморатларнинг ҳаммаси ҳам хароба, масжид атрофидаги беш-олти ховли ярим вайрона эди. Ичкарида қора чироқ шуъласи

жуда заиф оз кишининг борлигини аниқлар эди. Уйла-
ру масжидга икки йилча олдин отлик рус аскарлари то-
монидан ёқилиб йиқитилган. Халқ орасидан эркаклар
билинмаган ерларга ҳайдалиб, сургун қилинган.

Арслон ака шу воқеадан икки ойча кейинроқ Жиз-
захдан кўчиб, шу қишлоқда мажбурий қолган эди.
«Қизим ўғай она қўлида қолмасин» деган андиша би-
лан иккинчи уйланмаган. Масжиддан юз қадамча
кибла томон бир ҳовли бор. Олдинроқ Арслон акага
берилган маълумотларга қараганда, ичида юз ўн беш
ёшлар чамаси Мастура опа номли бир аёл яшар эди.
Шу ҳовлида дунёга келиб улғайган ва катга энасидан
олган дарслар соясида отинча бўлиб, қишлоқ ва атроф-
теваракдан ўқигани келган ўғил-қизларга намозлик ва
диний фарзларни ўргатган, хусусан, Хўжа Аҳмад Яс-
савий, Навоий, Ҳофиз ва Машраб каби алломалар-
нинг асарларини яхши таҳлил қилиб, халққа уқтирар
ва аждодларимиз кўрган тарихий Ватан ҳақида ажой-
иб дostonлар ва воқеаларни ширин она тилида ўқитар
ва халқимиз руҳий турмушини ўстирар, аҳду вафо ва
садоқат шиорини уйғотишга уринар, маърифат йўлида
ёрдамлашмоқнинг фойдаларидан сўз очиб, кишилар-
ни тарбиялар эди. Минглаб шогирд етиштирган, ҳатто
шу шогирдлар орасидан миллий даво йўлида жон бе-
риб жон олганлар бўлган. Ватан бутунлиги учун то-
жикча, қозоқча, қирғизча, қорақалпоқча, туркманча ва
ўзбек тилини яхши билиш ҳақида насиҳат бериб, зотан
қишлоқда яшовчи бутун бу биродар болаларига ўз ти-
лида дарс берар экан.

Муаззининг сўзига қараганда, ана шу муҳтарама она
ярим кечада тўсатдан бандалик қилиб, барча қишлоқ
аҳлини ғаму андуҳга ғарқ қилган.

Арслон ака хабарни олгач, боши оғирлашиб тош
устига ўтириб қолди. Атрофда намоз учун келган ўн-ўн
икки киши тўпланиб, Арслон акани жойнамоз ўрни-
га бўйра устига ўтқазишди. Қашшоқлик ўрнаги бўлган
масжидга киргач, қалбларга маънавий куч хоким бўлиб,

суннат ракаатлари ўқилди. Фарз ракаатларида имом Ёсини шариф сурасини икки ракаатга бўлиб ўқиб, намоз охирида салом бергач, қайтадан Куръон тиловат қилиб, ажод ҳаққига-ю, миллат хуррияти учун ўлим воқеасини жаноза эгаси етмиш беш ёшлардаги серсоқол Раҳимкул йиғламсираб, «пешинда жаноза ва дафн маросими бор», дея жамоатга эшиттирди ва тарқашди. Арслон ака уйга қайганда, Тўлғаной аллақачон самоварга ўт қалаб, қозончада сут қайнатиб, икки патнисга меҳмонларга атаб нонушталик тайёрлаб қўйган эди. Кучоқламоқчи бўлиб турган зийрак қиз отасининг маънос ҳаракатларидан йўлда бир нарсалар бўлганлигини сизди. Кўзи ёшли ота қизини кучоқлаб, сочларини силаб «отинча энанг бандалик қилди», деб кўзига ёш олди. Довдираб қолган Тўлғаной дод деганча югуриб кириб, одмиранг катта ғижим рўмолини бошига ўраб, ўликхонага қараб югурди. Арслон ака хонага кирганда, Баҳодиржон туриб, жойларини йиғиб, намозини ўқиб тоқчадаги Куръони Каримни олиб тиловат қилиб турган эди.

Сахнага гувоҳ бўлган Арслон ака қувониб, оёқ учида қайтмоқчи бўлган эдики, юзига фотиҳа тортиб:

— Хизмат борми?, — деди Баҳодиржон. «Чой-пой тайёрлайми?» сўзи охирига бормасдан Арслон ака:

— Раҳмат, жияним, ҳамма нарсани она қизим тайёрлаб қўйибди, — деди.

Баҳодиржон хайрон бўлди, чунки қумғон олиб, сув тўлдириб, хожатхонага бориб қайтганида, ҳатто обдаст олиб бету қўл ювганда ҳам бировни кўрмаган эди. Мунча чакқон қиз, деган тушунча ғарийихтиёрий садо бўлиб оғзидан чиқди. Унгача ўлим воқеасини билдирган эди Арслон ака. Баҳодиржоннинг ичи шувиллаб, хўнграк отиб йиғлаб юборди, кўзини ишқар экан: — Отамнинг саломини етказиб топшира олмадим, топширик ярим қолди, — деб Арслон акага мўлтиллаб сизинди.

— Ҳа, жияним, дунё шу экан, юз ўн беш йил яшаб, ўз халқига моддий, маънавий хизмат кўрсатган олижаноб

бу отинча эна барчамизга она эдилар. Худо раҳмат қилсин, жойи жаннат бўлсин. Ҳали қабристонда шаҳид ва гувоҳлар хузурида топшириқни бажо қиларсиз, ўқсинманг. Тўлғаной ҳам ҳозир ўликхонага югурди, — деди Арслон ака. Баҳодиржоннинг ғамгин кўзлари ялт этиб очилди:

— Менга ҳам хизмат бормикан, борсамми экан?

Ўйлаброк қолган Арслон ака:

— Хозирчилик аёлларнинг аза иши. Биз, Худо хоҳласа, пешинда жанозага... — дея жим қолди.

Жанозага атроф теваарак кишлоқлардан тўрт юзга яқин мухлис намозхон келишган эди, унинг учун кичик масжидга тўлиб-тошди ва тапқарида намоз ўқиш мажбурияти ҳосил бўлган эди. Зотан, олдиндан васият қилиб қўйган олима отинча Мастура энанинг орзусига биноан майит масжид ғусулхонасида ювилиб, масжид саҳнига келтирилган эди. Зотан, жаноза ҳовлида очикда ўқилиши керак эди. Васиятдан хабарсиз бўлганлар анъанамизга мувофиқ ўз ҳовлисида ювилиб, жаноза ўқилиши кераклиги ҳақида ғавғо кўтариб, миш-миш қилишса ҳам, имомнинг сўзига қараганда, масжид турган жойда ҳовлида ювилиб, жаноза ўқишнинг диний мажбурияти йўқлиги баён этилган. Холбуки, «бу ҳаммамизга она ва устод бўлгани учун бир уйда ювилганда масоват бўлмай, балки орада баъзи бир деди-қўйди гапларга сабаб бўлиши мумкин» дея халқ огоҳлантирилди. Унинг учун масжид бурчагидаги хароба хонада иситилган сув билан диний қоидаларга уйғун шогирди бўлган отинча аёллар қўли билан кафанланиб, жаноза ўқилди ва яна юз қадамча илгаридаги қабристонга қараб елкаларда тобут билан йўлга чиқилди. Шу пайт воқеалар занжирига яна бир халқа уланиб, барчани ўзига жалб этган эди.

Ҳарчанд «сизлар келманглар» дея маълум меҳмонларга топшириқ берса ҳам, Арслон аканинг бу сўзларига қулоқ солмаган учала ғайридин ўз орзулари билан марокланиб (қизиқиб), халқ орасига дум бўлиб, кимлар борлигини аниқлаш учун масжидга эргашиб келишган эди. Қабристон йўлидаги ажириқзор ичида ўн қулоқ ке-

ладиган ола арғамчи қимиллаб турар эди. Чунки бир учи қозикқа боғланган арконнинг нариги учига қочиб кетмаслиги мақсади билан сигир боғланиб қўйилган. Сигир ўтлаш учун у ёқ-бу ёққа силжиганда ип қимирлар эди. Бундан хабарсиз Сергей «вой-дод, захарли, узун илон», деб бақириб юборди. Барча мусулмонлар нотаниш меҳмон томон ўтирилиб қарашганда, Сергейни масхаралаган қишлоқ болаларини кўриб қолди. Болалар ипни кўтариб, Сергейга ола бужи қилишар, у бўлса масжид томон қочгани талпинар эди. Жамоат беихтиёр кулиб юборди. Вазиятни фарқ қилган Арслон ака Сергейга тасалли бериб уқтирди. Сергей ўз хатосини англагач, тўхтаб дам олди.

Мастура она азиз Ватан тупроғига топширилгач, ҳаётлигида қилган хизматлари ва ахлоқий саҳияси ҳақида яхши сўзларга бошланди. Чунончи имом: «Эй мусулмонлар, сабр қилайлик, чунки Худованд сабр қилинлар билан... Бу онамиз орамиздан айрилгани билан ўлмади, худованд қулларини кўп мавзуларда имтиҳон қилади, бошига оғир кунлар келганда Тангрига муте ва тобе бўлиб, сабр қилиб, шукур билан таслим бўлганлар устига Оллоҳ раҳмати ёғилади» деб яна тиловатга бошлади.

Имомнинг оғзидан чиққан каломи тоғу тош, еру кўкни нурлантириб, барчага ажойиб тинчлик бағишлар эди. Тирикдан кўпроқ бўлган қабрларга бориб қайтган аксу садо қабрларда ётганлар янграшини эслатар ва хушу билан тинглаганларга хаяжон бағишлар эди. Маросимдан сўнг ҳамма тарқади. Арслон аканинг ёнига бориб, қабр тошлари устидаги ой-юлдуз ва араб ҳарфларида ёзилган шифоатлар ҳақида хусусий маълумот олмоқчи бўлиб қолди Сергей. Аслида у тулки ҳамма нарсани билар, аммо Арслон аканинг сўзлари унинг учун муҳим ҳисса чиқариши кераклигига бўлган иштиёқи асл мақсадини ва кутган режасини юзидан кўриш мумкин эди. Масалан, Сергей сўзга бошлаб, ой-юлдузларнинг маъноси нима? Табарруклик ва қадрият

даражаси ҳақида маълумот олмоқчи бўлар эди ва яна у ажи-бужи ҳарфларнинг ифода ва маъносини мароқ қилгандай мийиғида кулар эди.

— Меҳмон,— деди мулойим овозда Арслон ака,— кабристоннинг ўзига хос одоб ва усуллари бор. Бакириб-чакириб, кулиб гапирилмайди. Тупроқ остида ётганлар ҳам бир замонлар бизга ўхшаш тирик эдилар. Кўпчилиги Ватан йўлида жон берган ва дунёдан ўтганлар, аммо киёматда яна тирилишади. Унинг учун салом бериб, ақидамизга биноан Қуръон тиловат қилиш, руҳларига дуои фотиҳа ўқиш керак. Бу вазифалар биз мусулмонлар учун мажбурий бўлиб, сизлар учун эмас, албатта. Шунинг учун сиз чеккароқда тулинг, бироздан кейин ҳар нарсани очиқлаб бераман.

Икки меҳмон чеккароққа чикиб тиловатчи қорига Арслон акага истехзо билан қараб туришди.

Равиль ва Дийдорсалим чўкка тушиб, дуога қўшилишди. Кейин Арслон ака чеккадан юриб биринчи қабрдаги ой-юлдузни кўрсатиб: — Мана, — деди кўзига ёш олиб туриб, — бизда бешнинг ўрни жуда улуғ ва юксак мартабаси бор, чунончи беш исломий шарт ва беш вақт фарз намоз бор. Унинг учун юлдузимиз беш қиррали, ой — покизалик нишонаси, араб ҳарфи билан ўлган кишининг номи ёзилган. Устида бизларни яратган қудрат эгасининг исми Оллоҳ ва чап тарафда унинг Расули Ҳазрати Муҳаммаднинг улуғ номи ёзилган. Мана шу қабрдаги қўшимча ёзувларда «Ватан соғ бўлсин» дея ёзилган. Чунки ўтган тўполонда ўз Ватанида қул муомаласи кўргани учун чидай олмай солдатларингизга қарши келиб, адолатингизнинг зулмига учраб осилган. Ҳамиша хуррият шиорини мудофаа қилиб, фикрини атрофга ёймоқчи бўлар эди. Виждони ирфони хур ва фикри хур жасур кишилар синовдан ўтиш учун ери келганда диний, миллий ва анъанавий кадриятларга тескари тушган келгинди, бегона фикр ва талқинларига қарши чикиб, «рози эмасман, бўлмайди» деб қўлнинг тескарисини билан рад қилишни

билиши ва буни ўзига мажбурий бир вазифа эканлигини идрок қилиши керак. Ўшанда ватандошлик, инсоний вазифасини бажариб, Ватан ва миллий манфаатини кўриклаган бўлади» дея ҳар ҳақсизликка қарши чиқар эди. Мана шу қабрдаги ёзув яна ҳам муфассалроқ маъно ташийди. «Кунда-кунда ўлгунча, бир кунда ўлган яхшироқ» деб ўлимни зулмдан устун кўрган ва тартиб этган бир зот. Бу кишини ҳам рус солдати ўлдирган. Мана бу қизил лола қонга бўялган икки шахид, янги уйланиб — турмушга чиққан куёв билан келин ёнма-ён ётибди. Лола шаҳодат ишорати, қизил қонни белгилайди. Ҳар ишоратнинг ўзига хос маънолари бор, аммо бу сўзларнинг сизларга ҳечам фойдаси йўқ, овора бўлманг, меҳмон, — деди Арслон ака айёр меҳмонга мақсадингизни биламан дегандай.

— Бизга нима фойда-зарари бўлар эди бу кишлоки ибтидоий сўзларнинг,— деди Сергей аҳамият бермай тиржайиб ва яна:— ўлган одам ҳам тириладими?,— дея масҳара қилди.

Гапнинг фойдадан кўпроқ зарар келтиришини ўйлаб, қиёматда тирилишига сабаб думғазасига бир тепмоқчи бўлди, аммо душман золим бўлса ҳам, меҳмонни афв қилиш керак, дея ўйлади, шекилли, оёғи ҳавода қолди.

Масжидга қараб юрар экан, «биз мусулмон ўғиллари аجدод ёдгори бўлган бу муборак ерларга табаррук кўзи билан қараб, қиёматгача ҳурмат қиламиз, аммо афсуски, кичик миянгиз ҳали бу гапларни ўқишдан ожиз, унинг учун шахидлар ўлмади, деган маъносини сизга изоҳлаш жуда қийин. Сиз ҳар сўзингизда халқимизни камситиб, ибтидоий сўзини ишлатиб, ҳайвон демоқчи бўласиз, аммо шуни билингки, инсон ўлса асари, эшак ўлса эгари қолади, деган мақол бор. Мана бугун бандалик қилган юз ўн беш ёшдаги онамиз бир аёл бўлиб туриб, диний, миллий ва анъанавий соҳаларда мингларга асар ташлаб кетдилар. Масалан, мустабид, муствали босқинчиларга қаршилик Ватан муҳаббатини

табаррук дея сабоқ берган. Куръондан Ватан, ғозий ва шаҳидлик маъносини халқимиз миясига қўрғошиндай куйиб, миллий қахрамонлар етиштирган, халқ онгида хурофот ва бидъатдан узок тулинг. Дунёда макон, охи-ратда имон деган маънавий шиорларни ўрнаштирди. Кишини ажодга ҳурмат, бирлик баробарлик, ёрдам-лашмоқ кучига ишонтирди. Сиз ибтидоий дея ўйлаган бу мазлум халқ ўз ҳалол меҳнати билан овора. Инсонча яшаб, инсондай шараф билан ўлишни билган кишилар. Шу мовий қубба остида яшаб, яхши ном ташлаб кетиш шарафига...» деб тўхтаб қолди Арслон ака.

Гап билан бўлиб, уйга келиб қолишди. Дастурхон тайёрлаш билдирилди. Худо берган неъматларни еб, чойхўрлик ва суҳбатдан кейин ҳар ким ўз жойига бориб ётди. Эртаси Арслон ака бомдод номозидан кейин ўликхонага фотиҳага бориб, мархуманинг яқинларига эҳтиёж ва харажатлари учун белбоғидан пул чиқариб бериб, уйига қайтди. Мархуманинг учи, еттиси бўлиб ўтди. Ҳар маърақада Баҳодиржон, Равиль ва Дийдор-салим бирга боришар эди. Колган маълум кишилар ўз бошимча тоғлар этагидаги дарёлар бўйлаб тўйиб-тўйиб ҳаво олиб манзара кўришар, тўғрироғи, ўз вазифаларини махфий бир дастур тўғрисида бажаришга уринишарди. Саёҳатнинг ҳар галида Сергей, Саркиз ерлик халқдан тоғ йўллари, уйларида кимлар қандай яшашлари ҳақида тахминий маълумотлар тўпламоқчи бўлиб, ўтган воқеаларда кимлар ва қайси қишлоқ аҳли солдатларга қарши келиб, халқни миллий исёнга ташвиқ қилганлиги ҳақида белги олмоқчи бўлишар эди. Бу келгинди хоинларнинг мақсадини яхши билганлар ва қишлоқ аҳли уларни чалғитишга, нотўғри фикрга боришга ундашса ҳам, тулкимижоз динсизлар мийиғида кулиб: «Аҳмоқлар, овора бўлманглар» маъносида тиш ғижирлатиб қарашар ва орқаварон Арслон акага писанда қилишарди.

Ўн биринчи кун Кўли Қуббон томон саёҳат қилмоқчи бўлишди, аммо Баҳодиржон негадир оёғи тортмай, чап ковоғи учиб, бошига бирор қор-қол келадигандай анди-

шалик, ёш бўлса ҳам, олтинчи бир хис унга ҳар замон келажакдан хабар бергандай бўлар эди.

Сергей бир бурчакда, Саркиз ва Илядис билан ўзаро кизиқиб суҳбатлашар, бир-бирларига муҳим бир нарсаларни уқтириб, сўзларига жуда ҳам диққат қилишар эди. Сергей баъзан айни ҳаракатни бир неча бор такрорлаб, қўлини арра қилиб буйруқ бергандай гап уқтирар, зал пойгакроғида Баходиржон, Равиль ва Дийдорсалим чуқур уйга чўмиб ўтиришар экан, қўлида бир чойнак чой билан Арслон ака кириб келди. Шаҳодат бармоғини тилига суртиб турган Дийдорсалимни кўриб, чойнакни Баходиржонга берди-ю «нима гап?» маъносида бош лиқиллатди. Дийдорсалим ер остидан Сергейга қаради, улар ҳамон ўзаро можаролашиш билан машғул эди ...

Мавзу лочин қуш масаласида миҳланиб қолган. Сергей беш-олти лочин қушни тирик тутиб олмоқчи эди. Олдинги суҳбатларда Арслон ака бу-мумкин эмас, насли тугаб бораётган қуш турларини ушлаб бегоналарга сотиб ширин кўриниш билан Ватан хоинлиги орасида фарқ йўқлигини уқтириб ўтган эди. «Хатто – бизу сиз ушламасак чегаралар ошиб, бошқа ўлкаларга учиб кетиши мумкин-ку», – деган Саркизга қараб қўйган Арслон ака:

– Лочин қушга ўхшаш зийрак қушлар беш минг километр адашса ҳам, бир кун ўз Ватани бўлган таниш тоғларга қайтади. Унинг учун сўзингиз тўғри эмас. Америка сохил чегараларига кўчиб, ўлиш пайтларида Осиё сохил чегаралари, яъни ўз Ватанларига келиб болалаб ўлган ва мерос ташлаб кетган балиқлардан хабарингиз йўқ экан. Ахир, қайси бойқуш ҳозиргача ўз вайрона уясини-ю, чордеворини тарк қилган, Ватанни бутунлай ташлаб кетиш ва бошқа ўлкаларда хўжайин бўлиб юриш чўчкамижоз баъзи маълум миллатларга хос, – дея бақириб берган эди.

«Қайси арслон ўз ўрмонин, қайси бўри ўз инини, қайси кумурска тури ўз уясини тарк қилган ҳозиргача ...

Унинг учун сизни Хурсанд қиламан деб Худо маҳлуқотига зулм қилиб, қул бўлишни ким лойиқ

кўради. Уйланг-чи?». Ушандай бўлса ҳам бир йўлини топиб лочин қуш тутиб олишни ҳавас қилган Сергей ва Саркиз Арслон акани кўргач, дамлари ичига тушиб кетган эди. Дийдорсалим «Кечирасиз, ҳожатхонага...» дея тўхталиб қолди.

«Ҳа, йўлини биласиз-ку». Аммо Дийдорсалим кўзлари пилдираб маъсумона бўшашиб тургани сезгир Арслон акани таажжублантиргани учун йўл бошлаб ташқарида «нима бўлди?» деди. «Кечирасиз, ака» деди Дийдорсалим секингина.

—Мен мусулмон боласи, юртингизга келгинди-ман. Ватанимдаги тутсоқ миллатимга хиёнат қилгандан бировларнинг буйруқ ва амрларига биноан ҳаракат қилишга мажбурман, аммо виждонимни тинчитиш учун шунчалик айтиб кўймоқчиман, эҳтиёт бўлинглар, менга ишонмасангиз ҳам, майли,— деб бошини эгиб тик бўлиб қолди.

—Нима гап ўзи, нима бўлди?— деди яна Арслон ака.

—Сизу биз суҳбатлашиб ўтирганда— дея сўзга бошлади Дийдорсалим қайтадан. — Саркиз ҳожатхона баҳонаси билан ички ҳовлига ўтиб, хоналарга бир-бир зехн югуртириб, қўлида қалам-қоғоз, бир нарсалар ёзганини кўрдим. Бир ора у ошхона томон юриб, қизингизни четга тортмоқчи бўлди, аммо ҳамшира зудлик билан хонага кириб кетдилар. Секин четга қайтдим. Бирпас кейин Саркиз ҳам залга қайтди.

Тахминан бирор бежо режа орқасида бу шумбачча... борлигимга карамай, ўзаро Баҳодиржон ва Тўлғаной борасида узун-узун баҳс олиб боришди. Номларидан бошқа сўзни уқа олмадим. Жуда ташвишдаман,— деди кўрка-писа Дийдорсалим.

Арслон ака бармоғини дудоғига олиб бориб:

—Бас, раҳмат, — дегандай ишорат қилди ва залга қайтиб, — чой керакми ёки йўлга чиқайликми? — деб ҳаммага бир-бир кўз ташлади.

«Кетамиз» деди Саркиз. Шу билан ҳамма бир-бир ҳовлига чиқиб, отхона томон юришди. Кўли Қуббон

томон йўл олишар экан, яна ўша маълум зиёратга бориб, кейин ўнгга бурилишди. Чўққисида қор кўриниб турган баланд тоққа қараб югуришди. Чап томонда кўм-кўк сув оқар, сел пайтлари қорлар эриганда дарё суви телбаланиб, далаларга ёйилиб, экинлар ости ювилиб, калладай-калладай тошлар кўриниб қолгани учун манзара чўчитар эди, кишини. Саркиз жимликка хархаша бўлиб «сув бқғилиб, интизомли окизилса, шундай манзаралар майдонга келмас, экинлар омон қолар эди» деди. Керилиб, ақл ёлғиз ўзида бордай, Арслон акага қараб, чакнаган кўзларини қадади Саркизга, Арслон ака асабийлашиб, ичидаги исён олови сўз бўлиб тилигача келди ва мия амри билан баланд овоз бўлиб оғзидан ўқдай янграб чикди.

— Сиз билган режаларни халқимиз йиллар олдин ўйлаб қоғозга тўкиб, режалар чизилган, аммо ночорлик, амалга ошириш учун душманлар фурсат кўйиб беришмади,— деди ва яна чуқур оҳ тортиб туриб давом этди.— Эллик йилдир босқинчилар билан ёқалашиб, курашиб золу ҳолатимиз тамом бўлди. Хали юқорида кўрасиз, икки ердан сув тизиллаб отилиб чиқади, кўриниб турган сув ўша икки булоқдан оқиб чиққан кўз ёши. Халқимиз эътиқодига қараганда, ана шу булоқ Ҳазрати Алининг сўққан нуқтаси эмиш. Ана шу булоқлар сабабли қурғоқ йилларда омборда сув маълум савияда тўрежаиб, кўл ҳолига келтирилиб, керак бўлганда далаларга ҳаёт ва деҳқонларимизга саодат дарвозасини очиб беради. Худо хоҳласа, фурсат топсак, тоғ остини кавлаб туриб шундайгина девордай ўрнатиб қўя қоламиз ва кўлни тошқинларга қарши ясама тўғон туфайли катта ҳовузга айлантириб қўйишимиз мумкин. Чунки дунё биладикки, сув ва омбор ишлари аждодимиздан бизларга мерос бир санъат. Ер суғориш турк қавми учун ота-бободан касб бизларга. Қорасув ва Сирдарёдан Фарғонанинг кенг бир қисмига олиб келиш режалари юз йилдан бери режаланиб, бир қисмига сув олиб келиш ҳам чизилиб қўйилганлигини кексалар сўзлашади. Халқимиз

Ўз тақдирини белгилаш фурсатини қўлига киритган пайтдаёқ, Худо хоҳласа, ўз кучи билан бу миллий ишни бир кун амалга ошириб қолар. Бировлардан ақл олиш ва сарқит фикрларга илтифот қилиб, эътибор бериш шиоримиз эмас, аммо маслахатлашиб, кенгашишимиз мумкин, — деди жаҳли чиқиб Арслон ака, натижанинг нима бўлишига аҳамият бермай. Бугунги саёҳат ҳам у ёқ-бу ёққа бориш, овқатланиш ва чойхўрлик билан ўтди. Мусулмонларнинг намозхонлиги билан тугаб, намозшомга яқин қайтмоқчи бўлишиб турилганда, Сергей «Бу кеча қишлоқда қоламиз» буйруқ берди амирона овозда. Аммо Арслон ака пешона жимириб «қашшок» қишлоқ аҳлининг уйига ўн кишилашиб бостириб бориб, зўравонлик билан меҳмон бўлиш тўғри эмас, инсофдан ҳам эмас, чунки...» деб сўзини ҳали охирига олиб бормаган эдики, йигирма қадамча илгаридан сермўйлов, буғдой танли паҳлавонсифат бир йигит Арслон акага қараб югуриб:

—Амаки қайси шамоллар учириб, биз томон йўлингиз тушиб қолди, — деб бажонидил самимий ҳаркат кўрсатиб қолди. — Ўзим эрта кеч бир зарур иш учун сизни кўрмоқчи бўлиб юрган эдим — деб хурсандчилик изҳор қилди.

Бу ажойиб тасодиф қаршисида ханг-манг бўлиб қотиб қолган Арслон ака секин отдан тушиб йигитни кучоқлаб:

—Э жияним, Аҳмаджон, сиз қаердан хабар топиб қолдингиз, насибни қаранг-а?

—Анаву қўшни Ёқубжон тоға сал бетоб бўлиб қолган эканлар, биласиз, киму кимсаси йўқ. Келинингиз суюқ ош пиширган экан — «элтиб беринг» деди. У кишидан хабар олиб уйга қайтмоқчи бўлиб, бегоналарга қараб: Булар бевақт нима қилиб юришибди деб ажабланиб турган эдим. Карасам, бир овоз бегона эмас. Худога минглаб шукур, сизни соғ-саломат кўрдим — деди чўзиброк.

—Хўш, сиз нима қилиб юрибсиз? — деди от жilовини ушлаб ҳовли томон бурмоқчи бўлиб. — Аммо Арслон ака:

—Тўхтанг, биз кўпчиликмиз, бошқа бир кун...

—Йўк,— деди йигит. —Ховлида жой кенг, хоналар кўп. Худо нима берса баҳам кўрамиз. Сизлар учун алоҳида ундамаймиз, иложи йўк, бу кеча қоласизлар,— деди, аммо бегоналарга қараб қўйди. Арслон ака ҳарчанд унамаса ҳам, Аҳмаджон ҳолу жонига қўймай олиб кетди. Ховлига боргач, отларга ем-хашак бериш учун чамада ўн икки ёшлардаги ўғлига буйруқ берди. Хаммалари ховлида оқиб турган совуқ сувда қўл-бет ювиб, ипга осилган ҳошияли оппоқ сочиққа артиниб, хонага киришди. Кавуш ечиб, буйра устига ёйилган ола йўл-йўл кўрпачага ўтиришар экан, Сергей чўнтагидаги халтачани чиқариб, моҳоркасига тамаки тўлдириб, атрофни сасита бошлади. Меҳмонлиги туфайли кимсага расман эътироз қилмай, ҳавога учган тутунни қўллари билан елпиб, норози эканликларни билдиришмоқчи бўлгандай қарашар, аммо бетамиз, одобсиз келгинди хўжайин табассум билан парвосизча қарар эди.

Уй эгаси ва Арслон ака ҳали хонага кирмаган, ховлида бошни бошга бериб бир-бирларига бир нарсалар уқтиришар, иккаласи ҳам ғоят беихтиёр, аммо юзларида андиша излари кўринар эди, ўшандай бўлса ҳам, гапни чўзмай кириб ўтиргач, дуои фотиҳа қилинди, уй эгаси бир-бир аҳвол сўраб «хуш келдингиз» деди калому ҳурмат билан. Овқатланиш ва чойхўрликдан кейин Арслон ака дам олиш учун руҳсат сўради. Токчалардаги мутавазий содда кўрпалардан залдагиларнинг сонига қараб қаторасига жой солинди. Хожатхона ерини аниқлаб олганлар бўлди. Барчалари жойлашишгач, яхши кечалар тилаб, уй эгаси Баҳодиржону Арслон акани ичкари ховлига олиб кириб кетди.

Тонглаб сахарда Арслон ака, Баҳодиржон, уй эгаси, залда ётган Равил ва Дийдорсалим бомдод номози учун таҳорат олиб, қўл-бет ювиб, айвонда жамоат бўлиб, Арслон ака имомлигида намоз адо қилишди. Кейин Арслон ака ва Аҳмаджон пастга қараб сой бўйидаги даҳлатлар орасида харсанг устига ўтиришиб, суҳбат бош-

лашди. Ўшанда ўн кунча олдин ушланган миллий ташкилотчилардан икки киши, келгинди аскарлар орасида Қўқон томон олиб кетилган экан. Водилдан ўтгандан кейин пистирмада мелиса кийими кийган ерлик ташкилотчилар томонидан уларнинг қутқазилганлигини билиб, Худога шукур қилди, Арслон ака. Зотан хуррият¹ йўлида бир неча ерда тузук қурилганини билгани учун тутсоқларга «хотиржам бўлинглар» маъносида ишорат берган эди. Унинг учун Аҳмадхоннинг берган хушхабарига унча ҳаяжонланмаган эди. Аҳмадхон ажабланиб, хайрон қилар сўз охирида Қўқон мажлисига қатнаша олмаганини ҳам қўшимча қилиб қўя қолди. Арслон ака бармоғини дудоғига олиб бориб, шартта турди ва ҳовлига қараб қадам ташлади. Дарвозадан киришганда айвонга ташланган кўрпача ва ўринларни кўриб, нонушта тайёр эканлигини пайқашди. Хилма-хил нону курук мева, сут, қаймоқ ва сариёғ дастурхонга мунтазам терилгани учун манзара жуда ҳам гўзал. Кишига иштаҳа берар эди. Баҳодиржон, Дийдорсалим ва Равил ариқча бўйидаги райхонларни ҳидлаб, завқ олар экан, уй эгаси келган меҳмонларни уйғотмоқчи бўлиб, залга кирди ўшанда маълум кишиларинг қўй мисоли каллаларини бир-бирига яқинлаштириб пис-пислашганликларини кўриб «э, ҳа уйғонибсизлар-ку» дея дастурхонга даъват қилди. Иккиси қўл-бет ювмасданок югурди, аммо Саркиз ҳожатхонага бориб, оёқда ишини кўриб, кесак тутмай қўлини ҳам ювмай тўғрига дастурхонга югурди. Мусулмонлар жиркангандай қўлдан келганча улардан узокрокка ўтиришар, уй эгаси олиб чиққан икки чойнакни ва янги қайнатилиб, буғи чикиб турган суддан ҳам бир чиннисини Сергейга ўзатишди. Гап нондан очилиб, Сергей ўз юртидаги «буханка, бўлка» нонларини мақтаб сўз бошлади. Уй эгаси бўлса: «Кечирасизлар, меҳмон ўйлаганини эмас, топганини ейди» деган сўз бор. Худо хоҳласа, янаги гал тандирда кумаш² нон,

¹ Бу йўллар ташкилотчилар томонидан хуррият йўли деб аталарди.

² Тандирда коса ичида пиширилган нон.

яъни бўлка ноннинг қардошини пишириб берарман, албатта, самимий меҳмонларга» деб, «бисмилло» билан нон ўшатиб, «кани-кани» билан мезбонлик вазифасини адо қилмоқчи бўлар эди Арслон ака:

—Бизнинг халқда нон муқаддас ва табаррук, улуғланган, чунки меҳнатнинг асари ва меваси бўлган ҳар нарса ни ўпиб, кўзга суртиш ахлоқдан бир нишона. Ҳар нарса ни камситиб юриши яхши эмас. Шукур қилиш керак. Бизнинг халқ ўз анъанавий расму одатларимиз билан фахрланамиз,— деди.

—Буханка, бўлка нонни пишира омас экансиз, бизлардан сўраб ўрганнинг,— деди Саркиз гапга қўшилиб.

Ортикча бир сўз кишини уришга ва яна бир калиманнинг ака-укалик даражасига олиб бориб қўйишини билгани учун бироз жеркиброқ:

—Бизга чўчка чўпони керак эмас. Хусусан, ақли ҳеч керак эмас,— деди уй эгаси жаҳли чиқиб.

—Қатта гапирманг,— деди грек Илядис.—Қишлоқларга керак бўлмаса, шаҳардагиларга керак бўлиб қолар. Яқинда сўзларингиз пучга чиқиб қолар,— деб сўзни тузатмоқчи бўлди.

Аммо гапнинг фойдасизлигини ва бепоёнлигини пайкаган Арслон ака: — Қишлоққа тезроқ қайтамиз,— деди.

Сухбат давомида ўн-ўн беш дақиқа ўтар-ўтмас Сергей «вой-дод, қорним», деб икки букилиб, додлаб қолди. Уй эгаси безовталаниб, бир бежо иш, тухматга баҳона бўлиб, қишлоқ аҳли балога қолмасин, деган андишага толиб, ўйга чўмди.

Иссиқ чой ичириб, пишиқ гишт иситиб, пахтадан тўқилган оқ бўзга ўраб киндигига қўйишди, аммо овози борича шовқин шайдиллога бошлаган Сергей тинчимас эди.

—Қишлоқ табибига олиб борайлик, — деди Арслон ака.

—Йўқ,— деди Сергей «вой-вой»лаб, унамай, оёқ тираб.

—Доктор олиб келинглари!— деб гуриб олди уй эгаси:

— Кишлокда доктор йўқ, — дейиши билан Сергейга жон кириб:

— Мени тезда Кўконга олиб борсин Баҳодиржон, — деди айёрона кўзини ғилай қилиб. Арслон ака шошқин ва хайрон. Чунки айни сут-қаймоқ, нону мева ва болдан хаммалари ҳам тановул қилишган эди-ку, нима учун ёлғиз бир киши касалланади-ю, қолганларга бирор нарса бўлмайди. Мияси лўқиллаб, чуқур ўйга чўмди. Аммо ундай бўлса кишлоққа бориб, хуржун-муржинларини олиб келайлик. Ҳаммамиз биргаликда Кўконга, — деб турган эдики....

— Йўқ, — деди войдодлаб туриб Сергей, аввалдан режаллагандай. — Хуржун, майда-чуйдаларимни олиб келганман. Сизлар кейинроқ борсаларингиз ҳам бўлаверади, Баҳодиржон келса бас!

Найранг эканлигидан шубҳаланган Арслон ака ялт этиб Баҳодиржонга қаради. Баҳодиржон елка қисди. Сергей яна баланд овозда додлаб, кўз қири билан Баҳодиржонга қарар эди. Оёқ тираш фойдадан кўпроқ вақт зое бўлишига сабаб бўлишини ўйлаган Арслон ака дастурхонга дуои фотиҳа қилиб, сапчиб туриб отхона томон юрди. Хаммалари ўз отларини эгарлаб, йўлга чиқишди, аммо Сергей кишлоққа қайтишга унамай, тезда Кўконга — докторга боришим керак, деб яна лўлигини бошлади. Уй эгасига раҳмат айтган Арслон ака Баҳодиржонни чеккага тортиб: нима дейсиз, жияним, кўркмайсизми? — деди.

— Йўғ-е, — деди Баҳодиржон, аммо... — деб иккиланди.

— Қуркмайман-у, режалар бошқача эди-ку, оз ўтмай Кўконга қайтсак бўлар экан, яна бироз қолиш керак эди-да.

Арслон ака ўйланиб қолди, аммо қолганлар йўл билишмаса, бироро йўлчи ва таниш ҳамроҳ топиб берарман, деди ташвиш билан. Кейин Баҳодиржонга яна ҳам яқинроқ келиб, йўлда чой-мой, овқат-повқатларга эҳтиёт бўлинг, — деди андиша қилгандай. — Сергей рад қилган ҳар нарсани сиз ҳам қайтаринг. У малъуннинг

сўзига қараганда, хуржунингиз олиб келган майда-чуйда бор бўлса, ўшалардан бошқа нарса еманг, жияним, — деди. Жавоб маъносида бош ирғади Баҳодиржон, аммо Арслон ака бир нарсани ўйлаб:

—Хуржунингизни юбориб берарман, — деди баланд овозда.

Кўз қиррасидан айёрга мўралаб турган Сергей:

—Хуржун менда, — деб инқиллади. Арслон аканинг ичига бир ҳузун хавоси чўкди ва шувуллаб кетди, шекилли, бадани титраб, жимиллаб:

Режа аввалдан ўйланиб тайёрланганга ўхшайди, — хаёлидан ўтди унинг. Бу айёр бирор нарсани сезиб, Кўқондаги мажлисга етиб бормоқчи деган қаноатга борганга ўхшар эди. Ўшандай бўлса ҳам, хотиржам эмас, фақат киши соғлиғи учун ҳар қандай қилиб турли тadbир ва қулайлик кўрсатиш керак, деган одамийлик ҳисси оғир босди, шекилли, пастга қараб йўл олишди.

Зиёратгоҳга яқин келишганда хайрлашиш маросини қисқа тутиб Баҳодиржон ва Сергей Водил томонга, қолганлар Ёржон йўли — чап томонга от солишди.

Хали Кадамжойдан ўтмасданок, Сергейнинг чакаги очилиб, русчалаб ашула хиргойи бошлаб, анда-мунда кўз остидан Баҳодиржонни йўқлаб кўрар эди. Касал одамнинг хўнграб ашула, ғазалхонлик қилишига бир маъно бера олмаган ёш Баҳодиржон чурқ этмай Сергей ёнида от йўрғалатар эди. Сергейнинг от миниши ажойиб: эгар устида думғазасига бирор нарса ботгандай санчиб ўтириб, бошқачароқ минар эди. Газанда чаён ўт туфайли чўлоқлиги тузалиб қолган Сергейнинг от минишига — солдат усули бўлса керак, деб ажабланиб, Арслон акага ҳам уқтиган эди. Олги соат узлуксиз йўл босган отлар терлаб, ялтиллаб кетди. Баҳодиржон гап қилмоқчи бўлганда, «оз қолди» дегандай ишорат билан «сабр қил», деди Сергей. Яна қанча юришди ўзлари ҳам билишмайди, аммо поезднинг ҳуштак ва пуф-пуф товушиэшитилгач, сердарахт бир ерга келишганини

пайқашди. Олдида қоровул ва солдат турган чойхонада дам олмоқчи бўлиб отдан пиёдалашишди. Шунда бир солдат келиб отларни етаклаб, ошхонага олиб бориб, эшик ёнидаги қозикларга боғлади. Баҳодиржон вужудан жуда чарчаган, мияси ундан ҳам чарчаган. Бир пиёла иссиқ чой ичиб, ўзига келмоқчи бўлиб, Сергейга қаради. Арслон аканинг «эхтиёт бўлинг», деган сўзларини ёш, тажрибасиз бўлган Баҳодиржон унутган эди.

Зотан, ҳали ўтирмасданок Сергейнинг ишорати билан эллик беш ёшлардаги рус башара одам бир чойнак чой ва бир шиша конъякни ҳурмат билан эгилиб, столга олиб келиб қуйган эди. Шу аснода Баҳодиржон ҳожатхонага бормоқчи бўлиб у ёқ- бу ёққа қаради, аммо маълум тайинланган бир ишорат кўра олмагани учун йигирма қадамча ичкарида ариқчага яқин бир дарахт панасига ўтиб, дафу ҳожатдан сўнг қайтар экан, оқар сувда қўл-бет ювиб, стол ёнидаги стулга ўтирди. Чойдан бир пиёла қуйди. Ундан олдинроқ шишани очиб, тумшугига олиб борган Сергей ғулт-ғулт юткинар эди. Баҳодиржон чойни қайтариб, совуброқ қолган кўк чойга қаради, сарикроқ кўринар эди. Чойнак қопқоғини беркита туриб, шамасига кўз ташлади. Ичида жийда данагига ўхшаш бир нарса кўзига илашди. Икки хўплам пиёлага қуйиб, ҳидлаб тотди. Ҳиндистон доруворлари хиди бурнига тўлди. Уйларида ҳам баъзан чойни хидлантириш учун буни ишлатишгани эсига тушди. Парвосизча бир-икки пиёла чой ичди. Кейин патнисдаги нондан бир бурда олмоқчи бўлди, аммо қўли карахтлашиб, кўзи тиниб, патнис тобора узоқлашаётгандай бўлар эди. Ярим соат ўтмай Баҳодиржон уйқусираб қолди, хатто оғир ухлаб қолгани учун икки-уч киши кўтар-кўтар қилишиб, бир чеккада турган поезднинг бўш вагонига олиб чиқишди. Ўшанда:

—Неча соатгача Мария, — деди Сергей уч кишидан бири бўлган аёлга қараб.

Аёл ёнидаги турган йигитга қараб: —Николай билди—, маъносида кўз уриштиришди, аммо нарироқдаги

турганга қараб, — Григорий биледи, — деди халигина чой ва мева-чуйда олиб келганга қараб.

Камида саккиз соат, ундан кейин ҳам ҳар олти соатда мана бу доридан ичирасизлар, — деб аёлга бир шиша узатди. Пардалари беркитилган вагон бироз кейин ўтхона думидаги вагонларга уланди. Николай билан Григорий русчалаб бир нарса деб таъзим билан тушиб қолишди. Беҳуд ётган Баҳодиржон ёнида Сергей ўтирар, аёл ҳамшира Баҳодиржоннинг белбоғи ва камзулини авайлаб чиқариб, очик жиякли ёқасини яна ҳам очиброқ қўйди ва сувга ботирилган оқ докани мисдай ёниб турган Баҳодиржоннинг пешонасига секин-секин бостирад эди. Тутаб кетган камондай қошлар остида йирик шахло кўзлари ярим очик, баъзан чап қовоғи учиб кўяр эди. Поезд хуштак чалмасданок оҳиста кўзғолиб, қоронғуликлар орасига шўнғиб, кўзлардан узоқлашди.

* * *

Кўкон шаҳри серсув, дарахтзор, халқ бир-бирига ҳурматкор. Аммо ўшандай бўлсаям хонлар неваралари ҳақида энг кичик кинғир сўз олиб бориш ҳақсизлик бўлади. Чунки биргина Кўкон кўзғолонининг ўзи у шаҳар халқининг қанчалик ватанпарвар эканлигини исботлаб турибди.

Шу кунларда шаҳарда солдат ва мелисалар сони кўпайиброқ қолган. Шаҳар халқи жасоратли ва кўрқувсиз кўринишар хилма-хил кийим ва дўппи кийган, кўпроқ ўрта ёшли оломон жума вақтини пойлаб, фишкўпроқ масжиди атрофида ғужумлашган. Шаҳар халқи орасидан баъзилари Кўконда нима бўлиб ўтаётганини билгандай бемалол масжидга кириб, азон овозини кутиб туришарди. Баъзи қайноқ¹лар хабарига қараганда, солдатлар яқинларда бўлган темир йўлидаги хавфсизликка қаршилиқ тадбир кўриш учун атроф-теварақдаги яқин шаҳарлардан келишган, сабаби эса, яқинда истанса-

---

¹ Орган

га кела турган вагонлардаги нима эканлиги номаълум матоларни қўриқламоқ, деган миш-мишлар тарқалган эди.

Тинч халқдан бошқа атроф-шаҳарлардан келган, мусофир меҳмонлар борлиги кийим-кечакларидан билиниб турар эди. Кўкон бу кунларда улуғ инсоний бир вазифани адо қилиш арафасида.

Шаҳардан йигирма икки қашшоқ боланинг суннат тўйи учун тайёргарчилик бор. Бу тўй маросими, гўё шаҳар сахийларидан Кўзибой томонидан тартибланган кўринарди. Ўшанга биноан чакирилган меҳмонлар зиёфатга уйғун покиза қиёфада келишган эди. Шу ҳар икки сабабли шаҳар пойловчилари бўлган расми мақом ва соқчиларга маълум. Унинг учун васваса ва андишаларга йўл бермас, оломон тўрежаиши басит бир воқеадан иборатга ўхшар эди. Аммо аслида аҳвол ва даъватлар масаласи жудаям бошқача мақсадлар билан режаланган. Тинч халқнинг хатми Қуръон маросими учун меҳмонга даъват қилиниши миллий мужоҳидларнинг бир ўйинидан иборат эди. Бу маросимда ўйин-кулги йўқ, аммо хон саройи яқинидаги дарахтзорда кураш мусобақаси барпо қилишган, холос. Аслида Баҳодиржоннинг отаси ҳамфикрлари билан бир тўда ватанпарвар келажак режалари учун мажлис тузаб, бундан кейинги хатти-ҳаракатни режалаб қарорлар олишмоқчи бўлишган.

Шаҳардаги келгинди, ҳоким кишилар ва ивирсаб юрган жосусларни чалғитиш учун тўй баҳонаси билан бошқа шаҳарлардаги ватанпарвар миллий мужоҳид гуруҳ раҳбарларини махфий суратда тўпламоқ эди. Ўшанга биноан бир ойча олдин даъват қилиниб бомдоддан кейин жумагача давоми мўлжалланган мажлисда зудлик билан бир қарорга бориб, келгуси мажлис қаерда ва қайси ойи кунда тўрежаиши қарорлаштирилмоқчи эди. Юқорида зикр қилингандай харажатларни Кўзибой харжламай, аслида бу харажатлар ўнга яқин ватанпарвар гуруҳи томонидан кўпроғи қашшоқ ватанпарвар ва уй эркаклари инқилобда ўлдирилган бева-бечора йўқсул

халқдан таъминланган. Беш юзга яқин қавм-қариндош узок вилоятлардан келиб, бу содда маросимга меҳмон бўлишмоқчи, аммо асосий суратда мажлисга қатнашганларнинг ному сонлари ҳақидаги рўйхат махфий тутилар эди. Парда орқасидаги қутилган мақсад жудаям бошқачалигини ёлғиз фаол мужоҳидлар билишарди, холос. Икки кунлик хатми Қуръон, меҳмондорчилик ва тўй давомида ҳар хонадонда ўн-ўн беш кишидан кечалари тунаш учун вазифа берилган. Шу жумладан, мажлис иштирокчиларидан олдиндан танланган маълум муҳим кишилар Баҳодиржонлар уйида қолишлари режаланиб, асосий мақсаднинг данаги экилмоқчи бўлган эди. Пайшанба окшомидан эътиборан ўша маълум кишилар Гарбобо, Варзак ва Ёзёвон, Қорасоқол қишлоғидаги мужоҳидларга вақолатан Асомиддинхўжа ва Мирзо-аъламлар бор. Кеча хуфтондан кейин меҳмонлар биринкетин кела бошлашди. Ўшанда Андижондан – Мирсаид, Шаҳрихондан – Мирза Турсун ва Рўзиохун, Сим (Фаргона) ва Марғилондан Нодир домла, Жиззадан – Уста Кобилжон, Ашхободдан – Уста Чори, Яса шаҳридан – Жонбой, Каттақўрғондан – Мулла Адхам, Навқотдан – Ҳасан домла, Душанбадан – Милла Мурод, Намангандан – Рашидхон Тўра, Шаҳрисабздан – Кодир дарбоз, Когондан – Абдулаҳад Нонбой келишиб, олдиндан тайёр-ҳозир тутилган хоналарда ором олишди. Ерга қаторасига жой солинга бир кўпага, бир ёстиқ ва енгилгина адёл берилган эди. Уй эгаси томонидан дарвозада ҳурмат билан биру бир қарши олинган ва «хуш келдиларингиз» маъносида ардокланиб, қадрланди. Ҳар келган киши бир варақ қоғозни уй эгасига топширарди. Бу қоғознинг бошида ой-юлдуз, унинг остида эса, қоғоз эгасининг сурати бор эди. Сурат тагида кишининг кимлигини кўрсатган ёлғизгина бир рақам ёзилган эди, холос.

Тўй белги ёки мажлисга кириш ва қатнашма руҳсатномасига ўхшар эди. Уй эгаси Холмирза Нур Ота қоғозларни авайлаб тахлаб бир халтагача, кейин бел-

богига маҳкам боғлаб, ичкари ховлига олиб кириб кетган эди. Кутиб олиш маросими содда, дуои фотиҳа ҳам шундай бўлди. Кейин ёлғизгина бир бурда нону бир пиёла чай ичилган эди. Чунки бомдод номозида барчалари уйғониб, ҳожатлар кўрилиб, айвонда тайёр човғум ва қумғондаги сув билан таҳорат ва бет-қўл ювиб, обдаст олиниб, жамоат билан намоз ўқилди. Салом берилгач, имом Нодир домла қўл очиб, қисқагина дуо билан Худога илтижо қилди ва дастурхондаги тандирдан янги узилган нону хом қаймоғу бол тановул қилинди. Нонуштадан сўнг мажлис учун айрилган дераза ва ромлари нисбатан оз ва кичик овозни ташқарига акс эттирмаган бир залда тўрежаишди. Ҳеч вақт зое қилинмай сўзга бошлади. Уй эгаси Холмирза Нур Ота:

– Бисмиллоҳи раҳмонир раҳийм!

Вақтнинг нозик ва танқис бўлиши сабабли сўзни чўзмоқчи эмасман. Топширилган ҳужжатларни кечаси текшириб чиқдим. Андишага ер йўқ. Ўтган галдаги мажлисда ҳам, бутунгисига ҳам Асомиддин хўжанинг бошлиқ этиб сайланганлиги барчангизга маълум. Мана мажлисни очиб, халқимизга хайрлик бўлишини Худодан тилайман. Иншооллоҳ, келажакда яхши кунлар кўргаймиз деган умид билан сўзни бошлиғимиз, ҳурматли Асомиддин хўжага бермоқчиман. Танграмга омонат бўлинглар.

Сўзи битгач, бошлиқ жудаям мулойим овозда дам ростлаб, кейин бисмилло ва салом билан:

– Азиз ватандошларим, – деди. – Барчангизга маълумки, вақт нозик, бир-икки йил аввалги миллий ҳаракатларимиз натижа бермай, бизларни анча эзди. Аммо меҳнатларимиз бўш чикмай, душманларнинг шафқатсизча зулмлари бизларни қайради. Йиллардан бери жабру жафо, асорат натижасида баъзи юртдошларнинг бирлик, ҳуррият ва истиқлолни яхши тушинмаганликлари боис бошимизга кўп савдолар тушди. Кунларга овора бўлиб тўй қилиш, боғларда бақириб, ғазалхонлик қилиш ёки бебошлиқ қилиб, ичиб-қулиш-

ни ва маст бўлишни ҳуррият деб ўйлаганлар ҳам бор. Ҳақиқий озодлиги бўлмай, қулсифат, ҳуррияти йўқ кишиларга ярашмаган бу аҳвол ҳуррият ва истиклолни ифодамай олмайди. Хаттоки, дин ва анъаналаримизга тескари, чунки ўзи бировларга қарам бўлган халқлар қирк кун тўй қилса нима-ю, қилмаса нима? Маст бақириб-чақириб юрсагу итмижоз баъзи келгинди ҳокимлар «хат» деганда бош эгиб, ер ўпиб аждодимиз руhini нотинч қилсак... Бу сўзларни чўзиб ўтирмакчи эмасман, ақлимизни, бошимизга тўплайлик деган панду насиҳатларни баъзи ғофил жоҳилларга талкин қилиш ва уқтириш сизу бизларга виждоний вазифа бўлиб қолган. Ҳозирчалик икки йўлда душманга қарши қўймоқ халқимиз учун қутулиш йўли бўлади. Биринчидан, аслимиз ва ишимизга эга чиқиш, тил ва анъана, расму ривожларга ҳурмат қилиб, бўйсуниб, бошимизни тик тутиш мумкин. Аждодга садоқат ва меросни яхши сақлаш алоҳида бир мазият. Иккинчиси, динга ҳурмат ва қоидаларга итоат. Барчамиз биродар эканлигимизни идрок қилиб, қозоқ, қирғиз, тожик ва туркман, қорақалпоқ ва ўзбек демай, Ватану миллат бутунлигини кўриқламоқ. Айрим олимларнинг сўзларига қараганда кекса бўлсак ҳам миямизни ёш тутиб, сиёсат деган санъатни ерида ишлатиш қобилиятига эга бўлишимиз керак. Тижорат, санъат, янгиликларга аҳамият берган ва бизлардан бир қадам илгариде бўлган мусулмон кавказ, татар биродарлардан тилу дилда бирлик туйғусини Гаспаралининг «таржимои» нашриётидан ўрганишимиз керак. Душманнинг қабих ниятини бутун халқимизга уқтириш, раҳбарман деб юрганларнинг вазифаси олтинчи фарз эканлиги аниқланган. Ери келганда, ҳаддини билмаганларга ҳаддини билдириб қўйиш ҳам мард кишиларнинг вазифаси. Мана ҳозирги мажлисимиз шу масалалар устида тўхтаб ўтиш ва қарорларда мажлис ўрнини тайин этишимиз зарур. Энди сўзни жиззахлик биродарим Уста Қобилжонга бериб, сизларга ҳурмат билдириб, Худога топшираман.

Кобилжон узун бўйли, қоракўз, буғдой тан, сермўйлов киши эди. Ўрнидан секингина туриб, синчковлик билан ўлтирганча, ўткир кўзларини тикиб туриб бисмиллодан кейин: — Азиз мужоҳид биродарлар, — деди ва тўхтаб туриб, — аканинг сўзларига бутунлай қўшиламан, аммо бироз қўшимча қилмоқчиман, Оврүподаги Юсуф Окгуранинг фарёдларига маънан ва моддан ёрдамчи бўлайлик. Чунки истиқлол ва ҳурриятнинг йўли мукамал ва ками-кўстсиз бир ташкилот соясида мумкин бўлади. Тангри ёрингиз бўлсин, — дея ерга чўкди.

Навбат ашхободлик Уста Чорига келганда элик ёшлардаги девсифат паҳлавон киши бир тутам сокол ва бошидаги озода серёл қалпоғи билан арслонлардай овоз чиқариб сўз бошлаб, оғзида носвой бордай тилини бостириб туриб: — Молу мулкимизни мусодара ва йигитларимизни сургун қилиб ҳаммамизга ўлим тузоғи тайёрлаган найрангбозлар ўз режаларини Петербургда пухталашмоқда. Бу сиёсатни карши сиёсат билан заифлаш керак. Вақт шамолдай ўтиб кетмоқда, — дея қандай турган бўлса, ўшандай ҳайбат билан ўтирди.

— Навбат Сим ва Марғилон вакили Нодир домлага келганда, салласини тузатиб туриб: — Азиз мусулмонлар, — деди. — Бошқача бир йўлни ҳам синаб кўриш ва эскимиз каби ёлғончи бўлган янги тузумдан фойдаланиш йўлларини қилиш керак. Агарчандеки, дин, анъана ва сиёсатимизга тескари бўлса ҳам... Чунки ўз қўлларини билан уларни мот қилиш ҳам бир сиёсат йўли ва ... Худо охиригимизни бахайр қилсин».

Ўтирганлар омин дейишди. Навбат Андижон вакили Мирзо Турсунга келганда кўйлак ёқасини, тузатиб туриб:

— Азиз биродарларим! — деди. — Анчагина олдин Русиядан олиб келинган тинч аҳолини яна душманлар томонидан қуроллантириб халқимиз устига янаям кўпроқ зулмлар кўрсатишмоқчи. Ҳатто Туркистонда Муваққат ҳукумат кўриб, ерлик халқдан Валихон Тўқай, Бадрий Тошқўзи ва Аҳмаджон Тошканбойларга мансаб

бериб пойдевор бино қилишмоқчи. Бу хусусларни ҳам атрофлича кўриб чиқайлик.

Навбат Шахрихон вакили Рўзи охунга келганда:

—Петербургга истакларимизни билдириб хат ва элчи юборайлик, — деди-ю, ўтирди.

Жума вақти яқинлашиб қолгани учун бошлиқ илтимоси билан Оллоху акбар нидоси кўтарилиб ҳовлидан тадбир кераги битта-битта чиқишиб, Жомий масжид томон жўнашди. Масжидга борар экан, йўлдагиларга саломдан бошқа оғиз очмай, тезроқ чиқа билиш учун орқароқ сафларда намоз адо қилишиб, яна битта-битта турган жойларига қайтишган эди. Вақт зое бўлмаслик учун жуда эплама-енгил овқатлар танаввул қилинди-ю, мажлис бошланиб кетди. Энди навбат Ёзёвон Қорасоқол вакили Мирзоаъламга келган эди.

—Хур Ислом давлати кўрмоқ учун йўлга чиққанлардан бизларга мерос қолган бу азиз шиорни ва хатиб аъъаналаримиз таклифларини эни бўйига музокара қилиб чиқайлик, вақт жуда оз, қарорларда бу оқшомчага келишиб, натижага боғлашимиз керак, чунки жосуслар...

Аммо ҳали ҳамма аъзо вакиллар ўз фикрларини аниқлаб тамомламаган учун сўз Ўш вакили Мирсаидга берилди. У қисқача бутун фикрларга қўшилгани ҳақида сўз юритиб, қўшимча ташкилот ишларида аёллардан ҳам фойдаланиш учун фатво маъносида қарор берилсин, деди.

Сўз навбати Яса Туркистон вакили Жонбойда эди:

—Яқинда бостирилган Анвар Қори, Паҳлавон Ораз ва Қори Шомил ташкилоларига қарашли миллий мужоҳид йигитлар билан алоқа қилиб, бирлигимизга ишорат берди. У ҳамфикр эканлигини билдирмоқчи бўлиб бош лиқиллатди ва кейин сургун қилиниб ўлдирилганларнинг мусодара қилинган моллари ҳақида ва шу моллардан қўлга қирғизилган пулдан мужоҳидларга ёрдам бериш масаласини юзага чиқариш учун қилинган ҳаракатлар нима натижа берди? — дея сўради.

Душанба вакили Мулла Мурод Бухоро амирининг бермоқчи бўлган махфий ёрдамлари ҳақида сўз олиб, бу сир душманлар қулоғига етиб бормаслиги учун тадбир олиниши хусусидаги амирнинг илтимос ва саломларини арз қилди.

Новқат вакили бўлса, янги тузум махфий жосусларининг ташвиқот сўзларига қарши ва бу айбқочиларни қандай таъсирсиз ҳолга келтирилиши хусусига аҳамият берилиши кераклигини сўзлаб ўтди. Навбат Наманган вакилига келганда чуқур, чиройли дўпписини тузатиб туриб, бисмилло билан сўзга бошлаб: — Николайдан қолган келгиндилар нима эканлиги номаълум, янги тузумчилар амри ва яна буйруғи билан қуролланмоқда ва яна ҳам яхшироқ ўрнашмоқчи бўлиб қолишганлиги ҳақида маълумот бериб, бу хусусдаги тадбирлар борасида мужоҳидларнинг фикрларини сўради,— деди. Шаҳрисабз вакили келгиндилар томонидан таланиб йўқ бўлиш сафҳасига келиб қолган тарихий асарларнинг ачинарли аҳволи хусусида сўз қилди. Когон вакили бўлса, келгинди душманларнинг янги ва эскиси ўзаро ҳамфикр эканликлари ҳақда сўз очиб, хусусан, ўзларига яқин келгинди одамлардан турланган ишчи, аскар ва маъмурлар томонидан қишлоқ шўроси қурилмоқда эканлигини, шу куч бирлиги ўйин найрангларига монe бўлиш ҳақида сўз олиб борди.

Аср, шом намозлари казо қилинди, аммо юқоридаги муҳим масала ва сўзлар тугагач, ўн беш дақиқага чой учун дам олинди. Юқорида зикр қилинган бутун мавзулар ҳақида фикрлар баён қилиниб, эни бўйига тортилишди ва фикр бирлигига борилиб қарорлар олинди, келгуси мажлис учун бошлиқ ва ер тайини хусусида келишилди. Фақат қачон тўпланлиши ҳақида бир келишув бўлмай, келаси мажлис тўпланишидан энг оз ўттиз беш кун олди хабар берилажаги ҳақида қарор олинди. Келажак мажлисдаги белги ва ишорати ҳақида аъзоларга алоҳида-алоҳида маълумот берилдию, қисқа замонда мажлис барпо қилинмаса, шу қарор ва белги беш йил-

гача хукм-фармон бўлиши янгитдан қатнашадиган вакилларга алоҳида белги ваишорат берилиши ҳақида ҳам қарорга иккинчи модда ўлароқ шарт қўйилди.

Мажлис уй эгасининг ташаккур ва хурсандчилик сўзларидан кейин меҳмонлар номидан Асомиддинхўжа уй эгасига кўрсатган жасорат ва меҳмоннавозлиги учун ташаккур қилди ва Куръон тиловатидан кейин ҳамма бир-бир алоҳида томонларга жўнашди.

* * *

Йўлда яна бир қишлоқлик дўст ушлаб меҳмон қилди. Уч кун ўтиб кетди, тўғрироғи, бир хабар кутиб мажбуран қолишган меҳмонлар ҳам эътироз қилмай юришар эди. Арслон ака Ёрдонга қайтганда шом ўтиб, масжишда намоз ўқилиб бўлганди. Қазо бўлмасин деган ният билан обдаст олиб, Каримжон, Дийдорсалим ва Равил биргаликда жамоатга имом бўлиб намозни тугатди. Саркиз ва Илядис ўзаро гунгиллашиб тилида гаплашишар эди. Тўлғаной пиширган лаззатли таомлардан еб, суҳбатни қисқа тутиб, хуфтондан кейин ухлаш ва дам олиш тараддуди бошлаб кетди. Арслон аканинг ҳолати руҳиясидан бир ташвиш ва андиша сезилар, юраги тобора сиқилиб, бемаврид васвасалар миясини ғижимлаб, қамраб олган эи. Шу охирги ўн беш кунда бўлиб ўтган воқеаларда оғзидан чиққан тadbирсизча сўзлар сабаб бўлгандай кўринар эди. Натижанинг нима бўлишини ўйламай, ичида тугун бўлиб ётган дарду алам тўла сўзлар билан душманни уйғотиб қўйган эди. Ифодаларидан чиққан маъноларнинг охири бахайр бўлар деб ўз-ўзи билан баланд овозда гаплашар эди. Равил, Саркиз ва Илядис залда қолишди. Дийдорсалимнинг йўталиб ичкари кирган Арслон ака ўз хонасига кириб кетишди. Тўлғаной овқатланишдан сўнг чарчаб хонасига кириб, ухлаб қолган. Кунлар ўтиб бораётган ҳолда бегона меҳмонларда «кетамиз» деган чурқ овоз йўқ. Чироклар ўчирилмасдан олдин Дийдорсалим Арслон акага маъюсланиб, секингина пичир-

лаб, Баҳодиржоннинг келажаги андишали эканлигини уктириши бўлди. Саркиз ва Илядис орасидаги баъзи муаммо тўла имоли сўзлар ўзидан шубҳаланишганлигини яққол кўрсатганлигини сўзлади, ҳатто ҳаётим таҳликада, аммо ўшандай бўлса ҳам, ўзим учун эмас, сизлар учун андишаликман деди. Аммо Арслон ака: «Баҳодиржон зийрак бола, ундан бошқа йўл-йўлакай хуррият йўлида хабардор ўлиб турадиган мужоҳидлар борлигини ва Саркиз бирор ёмонликка жасорат қила олмаслигини уктириб уни тинчитиб, «бахузур ухланг», дегандай кўз кисди.

Аслида, ўзи ҳам беҳузур бир қора булут айланиб юрганлигини сезар эди. Ярим кечагача тўлғаниб, кўзига уйқу келмас, хаёли паришон, тун ярмидан ўтганда тўсатдан дарвоза қоқилиб, жимлик бузилгач, ҳовлиқиб ётган жойидан ирғиб турди. Зум ўтмай Каримжон дарвозага бориб:

– Ким у? – деб ўшқирди.

Арслон ака ҳам югурди. Бошқа мехмонлар нариги хонада уйқуда ёки ўшандай туйиларди. Дарвозадан «мен» деган овоз эгаси масжид имоми Раҳматулло Охун эди. Арслон ака дарвозани тезда очтирди. Салом-алиқдан сўнг имом сўзга бошлаб:

–Кеча кечқурун хулиган уч одам сизни сўраб юрганди. Тилларидан Бухорода ўрнашиб қолган дага афғонга ўхшатдим. Шубҳаландим. Улар Қўқонга кетган деб қўя қолдим. Ўзар гунгиллашиб Қадамжойга қараб жўнашди. Отларга юкланган хуржун ва бешотар қурол кўрдим. Улар жўнагач, кетидан уст-боши паришон, серсоқол бир одам пойлаб турган экан. Салом бериб, ўтган уч кунда Қўқон – Водил орасидаги хуррият йўлида, марказларда пайт ойлаб ётган махфий муҳидлар ушланиб, Водил ва Қадамжой орасида бир-икки ер номаълум сабабдан ёниб-қул бўлганини сўзлаб берди. Ва янги тузумга қаршилик қуролли кишилар сизу Каримжонни қидириб юришганини сўзлади ва зудлик билан тоғ томон жўнади, – деди.

—Келишимнинг сабаби, Каримжон билан тезроқ бошқа томонга силжишингиз керак, — деди. Тезда кайтмоқчи бўлиб жўнамоқчи эди, аммо «Тўлғаной-чи?» деб имомга яқинлашди Арслон ака.

—Кизимиз чўчимасинлар, тайинлаб қўйинг, кутиб турсинлар. Худо хоҳласа, эрта билан ҳоласи ёнига олиб кетаман. Хотиржам бўлинг, — деди. Арслон ака. Чап ковоғим учган эди. Бидъат бўлса ҳам, бежиз эмас экан, — деб Каримжонга: — отларни тайёрланг — деб буйруқ бериб, Тўлғанойнинг хонасига қараб юрди. Тўлғаной шарпадан безовталаниб уйғониб, отасини кўргач, ташвиш билан қучди.

Арслон аканинг кўзидаги илик ёш этини ювгандай бўлиб, гўё сўнги марта қучиб, видолашаётгандай юраги шувуллаб кетди. Эрка қизчаси Тўлғанойни қайта-қайта қучиб: — Худога омонот бўлинг, эртага Раҳматуллонинг уйига, холангиз ёнига бориб олинг, ўзингиз билган майда-чуйдаларни унутманг! Бировларга билдирманг! Худо хоҳласа, яқинда қайтаман, борди-ю, бирор қору ҳол бошимга келиб, узоқроқ жудолик мажбурияти ҳосил бўлиб қолгудай бўлса, сизни Худога топширдим, қизим! Тўғри, динга боғлиқ, ватанга содиқ бўлинг, ача қизим! сандикчадаги хатни имом Раҳматуллога топширасиз. Ичидаги онангиздан қолган эсдаликни умр бўйи сақланг, қизим! Қўлингиздаги танга ҳозирчалик харажатларга етиб турар!— деб сўзлари тугамай йиғламсираб ўз хонасига югурди. Наган тўппончасини олиб қўйнига тикди. Ов милтиғини эгарига осди ва хўнграб йиғлаб юборди Унгача Тўлғаной хуржунга нон, майда-чуйда, кийим-кечак тўлдириб Каримжонга топширди. Жудаям ширин уйқуда ётган Дийдорсалимни тўсатдан уйғотиб, вазиятни қисқача уқтирди Арслон ака. Аммо Равилни огоҳлантириш уйғун эмаслигини ҳам уқтириб, маслаҳат сўради. Дийдорсалим рози бўлмай, чора ўйлаб кетди, аммо тўғри бўлмаслигини у ҳам қабул қилгандай елка қисди ва қўл-бет ювиб биргалашиб, тоққа чиқиб кетиш мажбуриятини уқтирди. Дарҳақиқат ҳам, бу мусулмон

Йигитнинг хавф ва таҳликада эканлигини сезгандай андиша ва ташвишда эди Арслон ака, ҳамон индамас эди. Дийдорсалимни фикрига эътибор бериш мажбурияти ҳосил бўлиб, тун ярми ўтганда, кўзни ҳар нарсадан чирт юмиб, кенг дарёларни кечиб, тоғ томон бисмилло деб от суришди.

Отлар ерли суяк бўлиб йўл билгани учун тун қоронғисини менсимай давон ошиб тонг отгач, шариллаб оқиб турган сувда қайтадан ювиниб, намоз адо қилишиб кейин Худога йиғлаб илтижо қилишди ва яна йўлга тушиб, жаннатнамо ўрмонда дарахтлар-орасига чўмиб кетишди. Ногаҳон дарахтзор ва баланд ўсимликлар орасида қушлар сайрар экан, узоқдан узилган ўқ овози келди. Бу овоз тоғлар орасида акс-садо бериб, қайта-қайта беш-ўн такрорланиб янгради. Сайраб турган ғазалхон қушлар товуши ерини мотам ҳавоси эгаллаб, тоғу тошни йиғлатиб осмонга юксалди.

* * *

Арслон ака юз хил хаёл-ўйга чўмиб, хусусан, биргина қизи Тўлғанойни Худога топшириб, уйдан чиқиб тоғ томон от чоптириб айрилгач, атайлаб айёрлик билан ҳуриллаб пайт пойлаб ётган армани Саркиз ва грек Илядис ирғиб туришди. Биринчи ишлари оғир чуқур ухлаб қолган татар Равилнинг бурнига буруқсаб ажойиб хиди келиб турган оқ рўмолчани ҳидлатишди. Саркиз ҳар замон жон баҳоси асраб юрган хуржунидан чиқарган арқон билан озгина қимирлаб турган Равилни яхшилаб боғлаб, таъсирсиз ҳолга келтиришди. Қўл-оёғи бутунлай боғланган Равил беҳуд ётар эди. Бу ишдан хотиржам бўлишган хоин келгинди душман меҳмонлар ўз ҳамроҳларига қилган хиёнатдан заррача пушаймон эмасди. Аслида, бир неча кундан бери воқеалар кетидан юриб, ҳатто йўл-йўлакай қисқа саёхатларга чиқиб юришганларида хожатхона баҳонаси

билан баъзи бир номаълум хулиган кишилар билан ўзаро келишиб бўлишган эди. Хусусан, кеча ва бугун йўлда, асрга яқин ва пешиндан олдин қўлларида ойна ўрмон томон қараб, баъзи ишоратлар беришганини ён-ларидагилар кўришмай қолишган эди. Атрофдагилар, хусусан, Арслон ака ҳар бир ҳаракатни кузатиб юрса ҳам, хожатхонадай ифлос бир жойда вақт топиб бундай шайтоний бир ҳаракат ижро бўлишини ҳеч ҳам онгига сиғдиролмаган эди.

Армани Саркиз ва грек Илядис ўз айғоқчилари билан ойна орқали гаплашишиб, режаларини пухталаб, ҳатто имомга келган хулиган уч киши ҳам шу фаолиятлар натижасида амалга оширилиб, найрангларини мулла имомга кўрсатишган ва яна атрофдаги бутун ўрмонда орлик киёфада ўрнаштирилган одамлари ҳам бор эди.

Хусусан, янги тузум номли ташкилотлади тизумга биродарлари ва келгинди мужик аскар ва ишчилар Фарғона водийсини ҳар томонлама эгаллаб, ватанпарвар Туркистон мужоҳидларини бир-бир яккалаб йўқ қилиш пайида юриб, жиззахлик акани ҳам қўлга тушириш учун тинмай иш олиб боришар эди. Тоғ томон қирғиз туркистонликлар орасига бориб, у ерларда дарахтлар орасида пистирмада ётган жуда кўп рус ва армани бор эди.

Саркиз ва Илядис вақт зое қилмасдан ички ҳовлига ўтишди. Чирок ёнар Тўлғаной баъзи майда-чуйда ишларини кўриб, керакли нарсаларини тўпламоқ билан машғул эди. Отасидан айрилиб, маъюсланиб турган қиз бола тадбирсизлик қилиб, эшик лўкидонини орқадан суриб қўймай, кўзи ёшга жикқа тўла, ўзи билан овора эди. Чўчкамижоз иккала душман тўсатдан бостириб бориб, қизни орқасидан маҳкам ушлаб, бурнига яна олдинги усул билан бир нарса хидлатди. Тўлғаной бир-икки талпиниб кўрди, аммо иш ишдан ўтиб, ўзидан кетди. Қўлу оёғини юмшоқроқ бир белбоғ ва бўз лахтак билан боғлашиб, шу билан гўё инсоф қилгандай кўринишар эди. Энди ўз мақсадларига кўчишиб, уй ичидаги бутун

сандик, ковак, кўрна оралари ва бўйра тагларини, энг маҳрам ерларгача титкилаб чиқишди, аммо Тўлғаной ҳозирлабгина қўйган сандикчадаги баъзи қимматли тош ва ашёдан бошқа нарса топиша олмади. Арслон ака-нинг хонасига бориб тинтиб ўрнашиб кўришди, аммо устида харитага ўхшаш ажи-бужи ёзувлари бўлган бир хатни топишди, холос. Зотан, уларга шундай ҳужжатлар даркор ва ўшанақа қоғозларга катта эътибор беришар эди. Ҳужжатларни йўлда дарёга ташлаш нияти билан тўплаб ҳамёнига қўяр экан, бу қоғоз тасодифан тушиб қолган, жуда оз вақтда воқеа рўй бергани учун шошилиб, кўрмай қолган эди Арслон ака. Бу қоғоз водил хуррият йўлидаги ватанпарвар ташкилчиларнинг марказ ва уяларини кўрсатар, нуқталаниб ишоратланган эди. Саркиз қоғозни авайлаб қўйнига тикди ва зудлик билан ўзлари ётган залга кириб тинтиб кўришди, аммо китобларни битта-битта варақлаб текшириб кўриш учун вақт, ёқиб юборишдан бошқа чора йўқ эди. Хуржунда тугунча қилиб қўйилган чилвир сижим ипни чиқариб, етти-саккизга бўлиб туриб, ҳаммасининг учини узун йўғон арғамчига боғлашди. Бу ипларнинг бир учини зал ичидаги жавонга, яна бир учини катта дарвозага боғлаб, йўғон арғамчини дарвозадан олиб чиқишди ва ўзлари олдиндан кўрган расмлар нақшланган хароба уйларга ҳам ипнинг икки учини боғлаб, арғамчини юз метрча илгаригадаги қишлоқ йўлига олиб боришди.

Кечанинг тонгта яқин вақти, уйқунинг энг ширин пайти узокдан ёлғизгина чўпон итларининг хуруши овози келади, холос. Қайтиб отхонага кирган иккала хоин уч отни эгарлаб чиқишди. Тўртинчи отни зотан бир қўли йўқ чўпон миниб, қўй ва ҳайвонларни текшириш учун ўрмон томон кетган эди. Тўлғанойни кўрпага ўраб, бир отга юклашди ва етаклаб арғамчининг нариги учи турган қишлоқ йўлига олиб боришди. Саркиз қайтиб бориб хуржундан қалладай-қалладай қоғозга ўралган етти-саккизга нарсани ип учларига бир-бир боғлаб, яна қайтиб бориб қорақуя ун мисоли нарсани ерларда чўзилиб ётган

ип арқонлар устига тўкиб дарвозадан чиқар экан, хур-жун тагида қолган қорақиядан йўғон арғамчи устига кўп-кўп тўкиб, Илядис ва отлар турган жойга қайтди. Ва кўлидаги гугурт билан арғамчининг учига ўт қўйиб, вақт ўтказмай, кишлоқдан чиқиб кетишди. Тонг отмоқчи, туннинг қора пардаси энди кўтарилмоқчи бўлганда мудҳиш бир жонҳарош ҳайбатли бир гумбурли овози еру кўкни кимирлатиб, атроф жаҳаннами иссиқ оловлар ичида дунёни қизилга бўяди. Кишлоқ аҳли зилзила бўлди, деган андиша билан ўринларидан туришиб, ташқарига югуришганда Арслон ака уйи ёнаётганини кўриб ҳайрон бўлиб югуришди. Афсуски, кўз-кўзни кўрмай ёнғин жаҳаннами ҳар томонни ўраб олган, ичидан ўтиб кетган эди.

* * *

Баҳодиржон кўзини очганда, оппоқ бўялган икки кишилик бир хонада, тагида оч сарғиш чоршаб устида адёл, баланд бир ерда ётганини пайқади. Боши лўқиллаб, хиралашган кўзларини бармоғи билан ишқалаб, ўзига ёд бўлган атрофни кузатар эди. Деразадани пардалар кўтарилган, ташқарида ҳаво булутсимон кўринар, хона ичида оқ қўйлак кийган бир аёл нима биландир овора.

Қимирлаган Баҳодиржонни кўриб югурганида эшикни очди ва русчалаб тўнғиллади, кетидан қулоғига аланимабалони тақиб олган келишган бир йигит ўзбекчалаб: — Нодиржон, тузукмисиз, бизларни кўрқитиб юбордингиз-ку, нима бўлди ўзи, қаериниз оғрияпти?,— деб жилмайди. Баҳодиржон ғайриихтиёрий ўринга қараб қўйди. Чунки Баҳодиржонга эмас Нодиржон деган эди. Унинг учун жавоб ўрнига ушлаб, набзини йўқлаб, «Нодиржон» деб иккинчи бор сўз қилди. Кўзини очиб, қалла лиқиллатиб: «Мен Баҳодиржон» - деди. Доктор йигит масхара қилгандай кулдию «ҳазиллашманг, ука, сиз Нодиржонсиз», деди. Баҳодиржон ҳайрон, деразадан ташқарига қараб, Шоҳимардон ва Олой тоғларига қор

ёғандир, деди ўз-ўзига пичирлаб, аммо кўриниб турган манзара бегона жойлар — ҳеч таниёлмади ва оёқда кутиб турганларга «мен қаердаман? Сизлар...» деди.

—1918 йилнинг биринчи ойи, иккинчи ҳафтаси, кунлардан сешанба,— деди доктор. Сиз Петербург мактаб касалхонасида, тинч жойдасиз. Ҳавотир бўлманг! Келганингизга анча бўлиб қолди.

Баҳодиржон кўзини юмиб, ўйлаб кетдию кўз олди-га энг охири сахна пардалангандай бир столда ўтириб Сергей билан биргаликда чой ичган эдим. Эсладим, эсладим», деб бақириб юборди. Ундан кейинги воқеалар ҳақида ҳеч нима эслай олмагани сабабли бўлса керак, жим қолди. Чунки поездда Сергей уни бутунлай беҳуш қилиб қимирлаган ўликдай олиб келган эди. Ҳарчанд «Мен Нодир эмас, Баҳодирман», деса ҳам, йигит «Энди сиз дам олинг!» деб укол қилиб, беш минутча қараб турди. Баҳодиржон яна уйқуга толди. Шунга ўхшаш ўйин сахналари бир-икки ҳафта давом этиб, қайта-қайта Нодир эканлиги талқин қилиниб, кўқонлик эканлигини нутишига ундашар эди. Токи, бир неча ҳафта кейин Баҳодирнинг, тўғрироғи, янги номи билан Нодиржон, бир ойчадан кўпроқ ётиб, соғлиги анча тузалиб атрофни кўриш ва танишиш учун мунтазам йўллари бўлган сердарахт обод бир боғ ичида қадам ташлаб хизматчи аёлдан бир нарсалар сўрагунча боқувчи қисқа жавоб берар ва ҳурмат кўрсатар эди. Аммо Баҳодиржон, яъни янги Нодиржон, ҳар нарсага иккиланиб, мияси палакдалашгандай, ичи бўм-бўш эди. Ҳар кун эрта билан офтоб чиқишини ва ботишини кўрган ҳолда, эртаси куни кун чиқар ва кун ботар қайси томонда эканлигини билломай хайрон бўлар эди. Бутун ҳаёти шу уч-тўрт ойлик умрига сикқандай, кўркам бинолар орасида вақту замон маъносини йўқотгандай бўлар эди.

Кўқон ва қишлоқ ҳаётидан қолмай қадам ташлашлари бошқача, ҳатто қушлар тури ва сайрашлари ҳам ётга ўхшар эди. Ҳар кун икки соат дарсга борар. Жуда катта биноларга кириб чиқар, русчаси ва

овқатланишлари ҳам бошқача, ўқилган китоблар русча ва рус тарихини улуғлашлар, рус адабиёти асарлари орасида йўлини йўқотиб адашгандай бўлар, гарангсиб қолган эди. Гўё дунёдаги руслар хўжайин бўлишга лойиқ ва қолган халқлар дунёга қул келиб, қул ўлади, деган талқинлар берилар эди. Шу йўлда ўйлаб хизмат қилганлар шарафли-ю, қарши турганлар хоин маъносида тинмай мияларини ювишга ундашар эди. Мактаб тўрт-беш қаватли муаззам иморатдан иборат бўлиб, пишиқ гишт ва тошдан, Баҳодиржон танимаган меъморий тарзда бино қилинган бўлиши ҳам уни узоқларга олиб кетар, бир маъно чиқара олмас эди. Ичкари оқ бўёқ билан бўялган, деразалари ташқаридан бошқача кўринар эди. Ташқари дарвоза кириши гумбазсимон боғ кунгирали темир найзалар билан ўралган, боғда доира ичида бир қоя парчаси устида отлиқ бир ҳайкал ва олдида йўл ва бу кенг йўл ўрнида яна кенг дарё ва нариги четда жудаям кўркам устунлик бино, томда минора мисоли найза хавога қараб юксаларди.

Олий мактаб боғи, жуда кенг кириш дарвозасининг олида қатор-қатор дарсхоналар, чап томон ётоқхона ва тўғрида кўркам идора биноти ва томда байроқ липиллар, гўё янги тузум ва янги дунёни кўз-кўз қилмоқчи бўлар эди. Кун-кунни қувалаб Нодиржон, яъни эски Баҳодиржон кунлик ҳаёти бир хил ўтиб дарсхонадан ётар жой ва ресторандан иборат бўлган қолган эди. Ўзини мактаб идораларига жудаям ёқтирган, аммо егулик таомлардан томоғи бир турлик лаззат ололмай, оч қолган кунлари бўлар эди. Бир неча чарчаб кўрдан буён топа олмаган уйқусини симириб-симириб топгандай уст-боши билан ухлаб қолди. Хали вақт эрта, хона шериғи келмаган, янги номи билан Нодиржон туш кўради, гўё у бошқа бир дунёда, боғ ичида, бошқача киёфада, одамлар орасида, бошқа таъм ва лаззатда овқатланар, сув ичида, сўрига ёйилган ажойиб, гўзал рангдаги кўрпачалар устида ёнбошларди. Чойни стаканда эмас, балки сопол косачаларда ичар эди.

Узоқлардан Оллоху акбар овози келиб, ичидилига куч бериб, юмшатгандай бўлар эди. Туш бўлса ҳам, тотимлик дақиқалар Баҳодиржонда, яъни янги Нодиржоннинг аҳволида ажойиб рухий ўзгаришлар майдонга келтириб, тозалик бахш қилиб турган пайтда боғдаги дарахтлар орасидан «Ба-хо-дир-жон» деган овоз келар эди. Чўчиб уйгонган янги Нодиржон янгитдан дунёга келгандай енгил тортди. Шу пайт хона шериги кириб, терлаб ётган Нодиржонни кўриб, «Нодир» деди. Аммо Баҳодиржон бошқалари нима деса ҳам десин, номим Баҳодир биллиб қўй деб ўшқирди. Ўшанда қаршисидаги йигит дод деб йиғлаб юборди. «Мен ҳам Тохир эмас, Зоҳирман. Бу ерга келганимга икки йил бўлди, дейишади. Аммо миямдаги ғавғоли дунё, шу ясама воқеалар билан мослашмай, азоб ичидаман», деб русчалади, кейин ўзига келиб «Нима бўлди?» деб сўради Баҳодиржон яримтани русчада. Туш кўрган, ичини тўкиб туриб ҳикоя қилгач, Зоҳир ҳам ичини тўкиб: — Мен мусулмонман — ва қўшимча қилиб мусулмон эканлигини биламан, — деди.

— Қандай?, — деди Баҳодиржон таажубланиб, — чунки, — деди Зоҳир, — Бу олий мактабда дунёнинг тўрт бурчагидан талабалар бор, аммо ҳаммаси сену менга ўхшайди. Уларнинг кўплари ўз ихтиёрлари билан келишган. Ўзаро афғонман, арабман, мисрликман деганлар бор. Улар доим юмалатгандай Оллоху акбар деб баъзи ҳаракатлар қилишади, бир неча бор шахид бўлиб, ҳушимга келгандай бўлдим. Мен ҳам бир замонлар шунга ўхшаш ҳаракатлар қилар, ҳатто ҳозир ота-онам кийган кийимларини эслаб қолдим.

— Сен каерликсан? — деди Баҳодиржон.

— Ақлимни йўқотмасимдан олдин туркман-туркман деган сўзлар жуда кўп ўтар эди яқинларим орасида. Сен-чи? — деди Зоҳир.

— Мен турк ўғли, турк ўзбек эканлигимни яхши биллиб олдим, шу беш-ўн дақиқа ичида. Тушимдаги воқеа ва манзаралар ақлимни эслатгандай бўлди! Бақирганим учун кечир! — деди Баҳодиржон.

—Йўқ, сенга раҳмат, дардингни менга очганинг учун, мен ҳам дардимга даво топгандай бўлдим, — деди Зоҳир йиғламсираб.

Шунинг учун Баҳодиржон зехнан очилиб, ҳаттоки кўзлари олдида ош, кабоб, манти, чучвара, мастава каби лаззатли таомлар манзараси ўта бошлаган эди. Кўпдан буён лаззат тўйимсизлигига учраган қорин ва ошқозонини ўйлаб ошхона томон югурди, аммо вақт анча кеч бўлгани учун дарвозалар ёпилиб қулфланган эди.

* * *

Баҳодиржон ўзини янгитдан кашф қилиб топганлигини Зоҳирдан бошқасига билдирмас, табиий кўриниб кунлик ҳаётида давом этар, ёлғиз «Нодир» деганларга жавоб бериб-бермаслик орасида иккиланиб муомала қиларди. Ошхонада кўнгилли сифат ва тарзда ошу кабоб, манти, чучвара пишириб, бўш замонларини тўлдириб кўнгил олар эди. Шунинг билан олий мактаб идорачилари орасида тездагина шухрат қозонди. Хатто талабалар баъзан Баҳодиржон пиширган таомларни талаб қилишиб, зимдан идорадигиларга ялиниб илтимос қилишар эди. Шу сабабли «Нодиржон» дея чақирганларга жавоб бермаса ҳам, хушқаршилаб ора-бора номидан бизга нима деб «Баҳодиржон» дея чақирадиган бўлиб қолишган эди. Анда-мунда Зоҳир билан дардлашиб, қандай қилиб бу шайтон уясидан қутилиш йўлларини қидириб, ҳаёлан бўлса ҳам, ифлос хаводан руҳан қутилишар эди. Ўқиган нарсамиз шиорларидан нафрат қилиб, дардини ичига ютиб, туғилган ерини қўмсаб, кўпроқ жамбул, райхон, кийик ўти ҳидини соғинар эди. Пазандалиқ шухрати мактабни очиб ошқозонини севган мансабдорлар орасида гапу сўз бўлиб Баҳодиржонга кўринишидан Зоҳирий дўст кўпайиброқ қолган. Зотан, мактаб аскаррий (ҳарбий) идора кўлида. Миш-мишларга қараганда, дунё ўлкаларидан тўпланиб келган талабалар рус манфаатига мос фикрлар билан тарбияланиб жосусий

фаолиятларда ишлатиш учун бола тарбиялаган олий бир мактаб эди. Бир кун мактаб бошлиғи Виталий хусусий суратда Баҳодиржонни чақиртириб уйига олиб борди ва ўша окшом меҳмондорчилиги борлигини, қирқ киши учун таом тайёрлаб беришини, ёнига тўрт югурдак беражагини ва агар хурсанд қилгудай бўлса, шаҳарга чиқиб дам олишга ҳафта ораси руҳсат беражагини билдириб, илтифот кўрсатиб келди. Виталий эллик ёшларда, бошида сочи йўқ, қанча сипо бўлса, ўшанча хезалак миждоз, юмшоқ бир киши эди. Серҳашам уйига боришганда, эшикни сариқ сочли, кўк кўз, бутун маҳрам орлари очик, жилваси билан биё-биё қилиб турган ўйноқирок бир аёл очди. Очиши биланок, кўзлари аланг-жалаңланиб, шаҳло кўзли, қора сочи ўрмон ва қалин дудокли, хушқомат Баҳодиржонни кўрди. Зобит аёлга ажойиб бир тилда (украинча) бир нарсалар деди ва яна Баҳодиржонга қараб «рафикам Марина» деди ва хотинига қараб, зиёфатта таом тайёрлаб берадиган талаба ва машҳур пазандамиз бўлади бу йигит, деди ва яна аёлга илтифот билирмоқчи бўлиб, хизматингда, севгим, деди. Аммо Марина бу сўзларга эътибор ҳам бермай аъзои бадани ўт бўлиб ёниб, яланиб Баҳодиржонга қаради. Меҳмондорчилик тугаб, меҳмонлар кетар экан янги ошно бўлган ажойиб лаззатли таомлар мазасини симириб айрилишди. Шу пазандалик санъати туфайли озодроқ бўлиб, шаҳарни ўзбошимча айланиш фурсатини қўлга кирғизган Баҳодиржон шаҳарни эни-бўйича томоша қилар эди. Ўзи тугилиб ўсган ерларни бу шаҳар билан таққослаб солиштирар ва зимдан кунни келганда ватанга қайтиш йўллари режалаб юрарди. Зобит Виталий меҳмондорчилиги қайта-қайта такрорланиб, ҳар галида Баҳодиржонни олиб кетар, ўлгудай ичишиб маст бўлгач, эркаклигини унутиб жо-бежо жавраб, рафикасидан эмин эмаслигини ғайри ихтиёрий оғзидан кечирар эди. Кейинлари ёлғиз ўзларига таом тайёрлатиш баҳонаси қўпайиброқ қолган, ҳатто баъзан ўша ерда ётиб қолиш мажбурияти ҳосил бўлиб жудаям ўнғайсизланиб

кийналган мардлик тимсоли Баҳодиржон тўғриликдан ҳеч бир замон воз кечмай вазифасидан бошқа нарсани ўйламас эди. Бир кун яна Виталий аёллар учун меҳмондорчилик борлигини, кеч қоладиган бўлса, ўша ерда ётиб қолишини сўзлаб Баҳодиржонга буйруқ берди. Ўзи вазифали матабда қоладиганини тайинлаб, уйга юборди, Баҳодиржон уйга борганда Марина ич кўйлак билан гўзал ерлари ярим очиқ ҳолда ҳар қандай иродалик эркакни йўлдан чиқаришга қодир жилвалар ва кишини балоларга гирифтор қилгувчи адо билан қаршилади. Баҳодиржон йўлни билгани учун тўғрига – ошхона томонга йўналди. Фақат Марина атир хиди келиб турган қўлтиқ тагини кўрсатмоқчи бўлиб, югуриб ракс тушиш тартиби икки қўлини Баҳодиржоннинг бўйнига ташламоқчи бўлди. Аммо Баҳодиржон жиркангандай орқага тисарилиб, ўчоқ устига йиқилди ва уст-боши қорага буланиб, шошилиб қолди. Ўша кунни ўз шахвоний ишини амалга ошира олмаган Маринанинг кўзи чўғ бўлиб ёнди. Меҳмонларни кузатгач, Маринадан рухсат сўрамоқчи бўлиб зал томон юрганди, аммо у киргач, зал эшиги ёпилиб, Марина орқадан кўринди: вазият хавfli эканлиги билиниб турган гап, аммо чораси нима? Бир томонда тўқсон тўққиз нафси уйғонган оппоқ, юмшоқ танали ўйноқи шайтонсифат бир аёл, нариги томонда ҳаётида шунақа ишларга асло рози бўлмаган, дини бутун вожибаларга содиқ виждони роҳат эркаклик тимсоли, бир Фарғона йигити. Марина ҳар қандай хунарини кўрсатар эди, аммо Баҳодиржондаги мардона ирода довонини оша олмай шошиб қолди. Охирида кўркитиш йўлини синамоқчи бўлиб, тухмат дарвозасини очиб ифтиро йўлига бош уриш ниятини оппа-очик Баҳодиржонга билдириб, «турмада ўлмоқчимисан, ғайратсиз, сен эримдан ҳам хезалак чиқиб қолдинг. Агар рози бўлмасанг, натижасини кўзга ол ва тайёр бўл сен билан эртага кўришамиз, йўқол кўзимдан» деди. Аслида, йўқол сўзи ёлғон бир гап, Марианага келса, ялиниб юриб ҳам, ҳеч бўлмаса оёқ усти ишни бошлаб, келажақдаги завқу иш-

рат тўла кунларга тайёргарлик қилиб, биринчи поғонага гишт қўймоқчи эди. Баҳодиржон тахликани сезгандай фасих рус тили билан кечирим сўраб бу ишни бошқа бир кунга кечиктиришни, чунки моддий ва маънан ҳозир эмаслигини баҳона қилиб ялина бошлади, аммо Марина сенга ишонаман, ҳеч бўлмаса исботлаб, бошлаб қўй, деб дудоғини Баҳодиржоннинг сергўшт дудоғига ёпиштирди. Ҳамир учидан патир дегандай, қони қайнаб, йигитлик чоғини, яшаб турган Баҳодиржон ҳам ажойиб, эришилмас бир туйғуни мажбуран тотган бўлди. Аммо бир кўриб севган фақат эътироф учун вақт тополмай айрилган покиза севгилисига хиёнат қилишни одамийликка яраштирмай, ўзини тийиб, илгари кетмай ёлғондан сўз бериб залдан чиқиб кетди.

Баҳодиржон шаҳарни кўчама-кўча юриб, кенг қўллар, дарёлар, денгиз мисоли сувлар ва очилиб-ёпилган кўпрок ва озода ҳайкаллик театр ва савдо бинолари, йўл ўртасидаги озода ва мунтазам экилган гулларни ва халқнинг бошқача ҳаёт кечирганлигини йўлларининг икки томони ҳайкал тўла боғлар ва насроний ибодатхонасини ва дарвозаси олдида туп холда хил-хил қуроллар билан ясатилган музейларни кўриб, бир оз бўлса ҳам таъсирланарди. Ҳатто ҳавосини ҳам қониксаб қолгандай эди. Дарёдаги кеча манзаралари унинг учун алоҳида бир дунё. Йўлга қўйилган чироклар айри бир ҳаёл олами бўлиб, Баҳодиржонни қизиқтирар эди.

Ҳаёт давом этмоқда, аммо Марина уйидаги тузук уни жуда чўчитар, андишалик эди. Бир кун яна ўша сахна пардаланмоқчи бўлиб Виталий чақириб қолди-ю, ҳақиқатда меҳмондорчилик тун ярмигача давом этиб, суҳбатдаги сўзлар бошқача меҳмондорчиликдан кўпрок конференс ва мажлис ҳавоми ҳоким, коммунист-коммунист деган сўз ва калима жуда кўп ишлатилиб, одамлар орасида ҳар турлик фарк ва кўз караш ўртага ташланиб қолди-ю лах, яъни севинган тарафдорлар олқиши диккатни жалб этар эди. Баҳодиржон жуда чарчаган ва Маринанинг хонасига нисбатан яқин бир хонада қолиши

учун Виталийнинг ўзи амр берган эди. Эртаси пешинга яқин уғонганда Марина кўлида боши устида турар ва Баҳодиржон кўзини очмас, дудоғини ёпиштирган эди. Ишнинг қизиғи Баҳодиржоннинг белидан пастида шим ярим туширилган йигит туш кўргандай ирғиб турмоқчи бўлди. Шу пайт тўсатдан эшикни очиб қизарган кўзлари билан қутурган итдай кўлида тўппонча Виталий кириб келди. Марина ярим сархуш эрига қараб: «Энди эркаклигинг эсингга келди?»— деб юзига ичкиликни тўкиб юборди. Виталий шашти қайтиб хонадан чиқиб кетди. Баҳодиржон ҳам шимини тўзатиб, хонадан чиқар экан, икки аскар маҳкам ушлаб, тўғри касалхонага олиб боришди, ўз хатосини пайқаб, ўлдиришдан воз кечган эди. Чунки бошқа зобитлар ёнида обрўйи тушиб, рафиқасидан қуруқ қолиш эҳтимоли бор. У шунинг учун воқеага бошқача тус бериб, докторлар ёрдамида бу шайтоний ишда ҳеч гуноҳи бўлмаган Баҳодиржон умрбод аламлар ичида азобу укубат кўриб дунёга келганига пушаймон бўлиши ва ғайрирус фардларга ибрат бўлиши керак эди.

Унинг учун Маринанинг ўз расму равож ва қоидаларига мос қасам ичиб, гуноҳ ўзида эканлигини баён қилган ҳолда Виталий кўзини юмиб Баҳодиржонни қоралаб, моддиёт ва унвони қудрати туфайли операцияга ётқизиб беҳуш қилиб кўз ва оғзидан бошқа бутун юзига данифариг тезобини (асит) тўкиб, куйдириб яралади. Бу ўтқир асит юз-баданини ўйиб чуқур яралаб беўхшов қилиб қўйди. Ўлгунча ҳеч қачон изи йўқолмаслигини билгани учун Виталий ўз мақсадига ноил бўлиб, гўё икки томондан интиком олган бўлди. Ўртада бегуноҳ хаёл ва зехнида ҳақиқий севгилисидан бошқа ҳеч бир замон эгри қарашни ўтказмаган. Бегона Баҳодиржон умрбод шундай қолишига маҳкум қилиб жазолантирилган. Юз манзараси одамийликдан чиқиб, қўтир хайвон юзига айланган эди. Қирқ беш кун деганда яралар қовжираб, пўст ташлаб, баъзи йиртиқлари тикилиб Баҳодиржон оёққа турди.

Шу орада Виталий рафикаси Маринадан қонуний ажрашиб, хотинсиз қолган эди. Охирида ўз хатосини пайқаб, зобитлар ва идорачилар орасида эътибори бир пул бўлиб қолгани учун кўнгил олишга интилди. Жарроҳ ва замонавий мутахассис докторлар маслаҳат ва маҳорати билан инсон эти рангида бир никоб ясаб Баҳодиржон юзига кийгизиб қуйишти. Ёлғиз кўз ва оғзи табиий қолган, юз бутунлай ясама бўлса ҳам жуда яқиндан қаралмаса, аслидан ажратиб бўлмас эди. Яна ўзини авф эттириш учун Баҳодиржонга яхшилик қилмоқчи бўлган Виталий уни тамоман озод қўйиб, мажбурий дарс соатларини кискартириб, унинг хоҳишига қулоқ солар эди. Баҳодиржон кўпроқ вақтини боғда, гуллар орасида, боғчивон қилиғида такдирга тан бергандай, юрган йўлида Бобур шеърларини тараннум ва хиргойи қилар эди.

Мактабдаги бутун иморатларга, ҳатто зобитлар аёл-қизлари бўлган бўлимига ҳам озод кириб чиқар эди. Мавсум киш, аммо ҳаволар нисбатан илиқ. Ўсимликлар бутунлай йўқ бўлиб кетмаган. Хотин-қизлар ўзаро тўпланишиб, кулишиб ўйнашар эди. Боғдаги кенг майдон ва гулзорларда ўзаро йиғлашганлар ҳам бор. Ёлғиз ўзи ер чизиб ўлтирганлар орасида биттаси жуда чеккада хўнграб йиғлар, орада бир соғиндим маъносида ва яна дард тўла бир шеърни замзама қилгандай бўлар эди. Ишнинг қизиғи бу бечора ҳам бир замонлар отинчадан дарс олганга ўхшар ва худога ёлвориб шундай дерди:

**Даргоҳинга бир ожизи афгор келибмаң,
Арзи дилими айттали чун зор келибман.**

**Бозори жаҳон ичра келиб шаҳри адамдин,
Жон нақди била сенга харидор келибман.**

**Зорийи тавалло қиладур Машраби мискин,
Оч парданиким, толиби дийдор келибман.**

Шавку завқ билан Бобурнинг шеърини тараннум қилиб турган Баҳодиржон қулоқ диккайтирди. Ўтирган кўзи ёшли аёл тутаб кетган қора қошлари ва билагига тушган қора сочлари Баҳодиржонни тездагина ўзига тортди. Баъзи сўзларини шамол атайлаб Баҳодиржон томон олиб келгандай, анда-мунда «отажон-отажон» сўзи киши кўнглига ҳузун берар эди. Бобур шеърини охирига олиб бора олмаган Баҳодиржон бу нола-ю, фарёддан юраги жизиллаб санчди. Хаёл қургандай ўзини чимдилади. Аммо уйқуда эмаслиги аниқ, секин қадам ташлаб ўша томон бориб ўн қадамча қолганда тескари ўтириб, гул тагидаги тупрокни чопгандай баҳона билан қулоқ солди. Ўшанда мен кўп соғиндим деган зам зама яна қулоғига чалиниб чийиллаб юборди. Чунки овоз бегона эмас ва ажабо дарҳақиқат, кўп бир замон ичида ўйлашга ҳам вақт тополмай дарду алам билан анда-мунда овоз эгасини самимий пок ният билан ҳаёлаб шу баҳона восиласида ватанни ҳам соғиниб ичи-ичига сиғмай кетарди. Хусусан, охириги пайтларда эси-хуши ерига келгач, юзидаги ниқоб билан халқ орасида ҳаёт кечириб юриш ўлимдан баттар бир азоб эди. Аммо шахсий интиқом ҳисси ва ватанга хизмат қилиш иштиёқи уни яшатгандай эди. Аёлнинг замзамалик овози томон қараб ўлик тирик мисоли аъзои бадани музлаб, дадиллик билан қадам ташлади. Шарпа сезган аёл ёшли кўзини артиб, чўчиброқ қараганда, Баҳодиржоннинг ичи хурсандликка ва мияси ғовланиб яна ғаму андуҳга тўлиб баланд овозда «-у -у -у» деди ўз-ўзига.

Кўз ўнгидан кечагина Шоҳимардон, Ёрдонга биргалашиб таом пиширгани эсига тушиб во ажабо, ҳайҳот, наҳотки, менинг бошимга келган мусибат унинг бошига ҳам...

Аммо бугун асабий жазаба ва титрашларга ҳоким бўлиб меҳрибон бир овозда: —Кимсиз, нима бўлди? Нимага йиғляпсиз? — деди. Аёл тўсатдан қулоғига чалинган бу меҳр тўла ширин она тил ва овоздан сесканиб: — Мен, мен Тўлғаной, — деди ҳаяжондан бақириброқ, юз

йилларга ғаму андух, азоб дарёсига чўмгандай юзини ажинлаштириб...аммо», — деди чўзиброк. Баходиржон ҳаяжонланиб беҳудланди, ичи ўртаниб, ёниб, иссиқлиги оғзидан ҳовур бўлиб чикди.

— Бадбахтлик, хоин золимлар, ҳайвонлар, ҳали қараб тур сенларга нима кунлар кўрсатаман. Агар мен Туркистон халқининг фарзанди, отамнинг авлоди бўлсам, бутун табаррўк муқаддас отимга қасамки, бир юз ерга минг юз (бет) бир жон ерита минг жон олмасам, мени Баходиржон демасинлар, — деди тескари қараб. Бу интиқом овози зобитлар турган деворга бориб чинқириб михланиб қолди.

— Сиз ким бўласиз, ўз тилимизда? — дея сўради ёшлик, шахло кўзларини Баходиржоннинг интиқом ҳисси билан чақнаб турган қора кўзларига қалаб.

— Мен, Нодир, Бухороликман, — деди ўзини мажбуран инкор қилиб, бутун вужуди титраб. Энг яқин жону жонони, ҳатто яхши ният билан юрагида ташиган муҳаббат тўла севгилисига дардини уқтира олмай алам билан тўлғаниб туриб.

— Тавба, — деди ёқасини ушлаб Тўлғаной. Баходиржонга яна ҳам кўпроқ тикилиб. — Нима бўлди? — сўради ўзини соддаликка ташлаб бегонадай Баходиржон.

— Ҳеч.

— Йўқ, ақлингизга бирор муаммо келганда, тортинмай айтаверинг, мен бегона эмас, юртдошингизман. Бир Ватаннинг боласимиз-ку.

— Бир яқиним эсимга тушди-да, — дея ичини тортиб ютқунди.

— Каерда бу киши?

— Ҳам жуда узоқларда, ҳам ёнгинамда, юрагимда, аммо аниқ била олмайман, — деди оҳ уриб.

— Ким билади, нималар ... қайси толели севгани ёнида хайр бахтиёр ва улуш узун бўлиб дард кўрмасин, омон бўлса, бас, — деди. соғингандай йиғламсираб.

Баходиржон шошиб қолди, ғайриихтиёрий оғзидан: — Пок ният билан севар экансиз-да, — дея дудуқланиб қолди.

Тўлганой ерга қаради, аммо зотан эътироф қилгандай бўлганди ўз сўзлари билан. Баҳодиржон ўртаниб кетди.

— Ман, мен Баҳодиржонман, Нодир эмасман, ҳазиллашдим сизга муҳтож, юраги эзилган Баҳодирман, — демокчи бўлгандай турар, аммо ўзини тўплаб, «кечирасиз, яъни жуда яқинингизми демокчи эдим», — деди Баҳодиржон ҳижолатнамо уялиб, пушаймон бўлгандай.

«Ҳа, ўзимга жуда яқин кўрган эдим, аммо...» — деди Тўлганой хурсиниб.

— Қайғурманг, худо хоҳласа... хўш бу толелик йитит қасрдан эсингизга келди? — деди бугун кучини тўплаб дадиллик билан, ичи қон йиғлаб Баҳодиржон.

— Кечирасиз, ака, кимлигингизни билмай туриб, дардимни тўкиб, хафа қилиб қўйдим, — деди Тўлганой.

— Майли, иккимиз ҳам айни ўхшаш қайиқларга миниб, армон денгизида ёлғиз қолган юртдошимиз, аксинча, дардимга марҳам бўлгандай, сўзларингиз менга ёқди, — деди.

— Нима бўлай, агар кечирсангиз, ташбихда (ўхшатиш) хато бўлмас, — деган сўзга биноан, сизни тинчитиб қўя қолай. Қора кўзларингиз ва овозингиз ҳеч бегона эмас, аммо юзингиз... — деган кўз ёши юзига оқиб Тўлганой.

Дод деб йиғлаб юбормоқчи бўлди Баҳодиржон, чунки бу меҳру муҳаббат туйғуси икки юракни маънан бирлаштириб қўйган ҳолда, вужудга бирлашмоқ ва қўл ушлашлик қиёматгача насиб бўлмай, хасрат ва хижрон ичра умр ўтказиш кўриниб турган бир ҳақиқат эди. Золимларнинг зулми билан туркий кўриниши хунуклашиб, дабдалалашиб, бузилиб, юзи моховлашиб қолгани учун пок ният билан ўтган кунларни эслаган ойда севгилисига қандай қилиб дардини уктириши мумкин эди? Балки қисмат ва тақдирга тан бериб, қабул қилар, аммо ўн гулидан бир гули ҳалти очилмаган ойдай қизга зулм қилиш ҳаққига эга эмаслигини яхши билар ва виждонига қандай жавоб бериш йўлларини қидирар эди. Бу муаммо жумбоғини қандай қилиб очиклаш йўлини

топа олмай, тарс ёрилгудай. Унинг учун ортиқча сўзга мажоли қолмай билагидаги қора ҳолни кўрсатмаслик учун энгини тортиб, ёпиб беркитди.

—Кечирасиз, вақтингизни олдим. Сизнинг покиза ҳисларингиз билан ёлғиз кўяй,— деб йиғламсираб кўз ёши қилди Баҳодиржон.

—Йўқ, яхши бўлди, азиз бир юртдошини кўриб, ширин ота тилимда сўзлашиб, юрагимдаги тугун озгина ечилгандай бўлди. Айтмоқчи, сиз бу ерларда нима қилиб юрибсиз,— деди жиддий тусда ўзини тўплаб Тўлғаной қисқа муддатда бўлиб ўтган сўзларини унутгандай. Ўзига келган Баҳодиржон:

—Мен ҳам..., — деди юткиниб сўзнинг охирини адо қила олмай. «Тўлғаной, жоним, ботмас ойим», демокчи бўлгандай қониб, тўйиб биргина орзум демокчи бўлар эди. Аммо қайси юз билан, борди-ю, жасорат билан айтганда ҳам, фарқига бориб, юзингизни очинг деса, деган кўрқув азои баданини жунжитиб юборди. Гап чўзилиб, кеч бўлиб, овқатланиш пайтида рўйхатдан ўтиб кўйиши мажбуриятини эслашди. Шубҳаланиб қолишмасин, деган тушунча билан тезроқ айрилиб ҳар ким ўз йўлига кетиши керак эди, аммо...

—Мен эркаклар бўлимининг беш рақамли иморатининг бешичи хонасида тураман, бирор хизмат... - деб юткинди айрилгиси келмай Баҳодиржон.

—Хайр, бўлти, Худога омонат бўлинг. Мен ҳар кун, шу соатларда шу ерда бўламан! — деди Тўлғаной Худди яна кўришайлик дегандай самимий ака-сингил нияти ва туйғуси билан ҳар иккиси ҳам қўллари кўкракларида бир-бирига ҳурмат кўрсатишиб анъаналарга ҳурматан айрилишди.

* * *

Баҳодиржоннинг бошига тушган мусибатлар, хусусан, операциядан кейин фақат асолатини ҳеч бир замон йўқотмай, ҳатто ватанпарварлик ҳиссиёти қайрилиб,

душмандан яхшироқ илмий тусда таниб, интиқом туйғуси тобора ортиб, ватанга қайтиш насиб бўлганда қандай ҳаракат қилишини режалаб юрарди, аммо Тўлғанойни кўрган кундан бошлаб, яна ҳам мажнунсифат ва дардига қандай чора топишни била олмай, қўл узатса севганини ушлаш мумкин бўлган ҳолда, ҳеч қандай бир ҳаракатга қодир бўла олмаганининг ўзи зотан жаҳаннам азоби эди. Бу азоб билан яшамоқ зиндон азобидан баттароқ бир исканжа бўлиб қолган эди. Аввалари ҳар гал шаҳарга тушганда қочиш йўллари кидирар, бирор туркистонлик юртдош дуч келиб қолармикан, деган орзуда кўзлари аланг-жалаң бўларди. Аммо энди зимдан юрак тагидан севган Тўлғаной жони бор эди. Узокдан бўлса ҳам, қўлини тегиза олмаса ҳам, уни кўриб, дийдорига тўйиш маънавий бир лаззат ва моддий куч эди унинг учун. Бир кун мактаб бошлиғи Виталий чақириб, ўз хатоларини ювмоқчи бўлгандай:

— Нодир, — деди юмшоқ овозда, бундан кейин сен Туркистондан келтирилганларга русча ва рус тарихи ҳақида ҳафтада уч соат дарс берасан, — деди.

Фурсат чиқиб қолганига хурсанд бўлса ҳам, сиёсий бир тушунча билан Виталийга қараб жуда бир қўпол адода «русча муаллим бор-ку», деди тишларини гижирлатиб Баҳодиржон.

— Тўғри, — деди Виталий, — аммо улар Туркистон халқининг она тилига воқиф эмас, унинг учун... — деди ерга қараб.

— У ҳолда, — деди Баҳодиржон, — китобга қараб ўргатишдан кўра, юзма-юз сўзлашиб, амалий ўрганишса, яхшироқ бўлмайдими? — деди устача ҳунар ишлатиб. — Жуда яхши замондан қозонган бўламиз вақтлари оз қолди, — деди Виталий ташвишлангандай, аммо ичида хурсанд бўлиб.

Шунинг учун Баҳодиржоннинг жонига жон кириб, ичи ёришиб, душманлари ўз қуроллари билан турган жой ва ерларида миҳлаб интиқом олажагини ва ватанга хизмат фурсати туғилганлигига ишона бошлаган эди. Бу вази-

фа қишдан бошланиб янги йилнинг олтинчи ойларигача давом этиб, ҳар кун ўз юртдошлари, хусусан, аёл, қизлар орасида Тўлғанойни ҳар кун бир-икки кўрар, икки қадам ўзоқда турса ҳам, аслида, ҳақиқий васлига етиб бориш имконсизлигини билар, дардини ютиб, тил тўкиб ёрилишига асло ниятланмас эди. Чунки Тўлғаной ҳали жуда ёш, олдига катта фурсатлар чиқар, ўзидан одимроқ, юзи инсон юзидай гўзал ватанпарварроқ ва ақллироқ йигит чиқиб, уни дунё ва охираат масъуду бахтиёр қилар. Мен бағримга тош босиб, унинг саодати учун дуо қилиб, дунёдан ўтарман, дерди. Аммо бу хотин-қизларнинг онгини ўстириб, ўз тарихимизни ўргатиб, душманларга қарши қайраб, интизом хиссини уйғотишга аҳд қилгани учун биринчи кунларда ҳаммаларидан қаерлик эканлигини сўраб, қишлоқ, оила ва ватан ҳасрат дардини секин-секин миаларига қўйиб, кейинчалик бу мактабнинг мақсад ва шиори ва қандай бир ер эканлиги ҳақида кунда бир калима ва сўз бўлса ҳам уқтира бошлаган эди. Мактаб идорачилари Баҳодиржонга ишонишар, ҳатто русдан кўпроқ русча гапира олишини исботи учун, зобитлар ёнида зўр бериб айёрга рус шоир, тарихчи ва раҳбарларини мақтагани учун унинг орқасидан одам қўйишни ҳаёлларидан ҳам кечирмасликларини билар эди. Зотан, мактаб идорачилари барчаси рус, ундан бошқа ҳар куну-тун янги тузум ҳақида ўзаро можаролашиб, бир-бирларининг кўзини ўйишга ўрганган фурсатчи ўғрилар эди. Мактаб давраси охирига бориб қолган бир кун боғда гул тупроқларини ўз севганидай қазиб, парвариш қилиб турган пайтда узоқдан Тўлғанойни кўриб қолди. Тўлғаной ҳам бир нарсалар деб унга қараб югурар эди. Аммо мункиб йиқилиб тушди. Ҳавотир олган Баҳодиржон зудлик билан бориб, уни ердан кўтарар экан, қўли-қўлига тегиб аъзон бадани ёниб, эҳтиётсизча ҳаракат қилиб қўйгани учун юз никоби Тўлғанойнинг пешонасини ишқаб кетди. Тўлғанойга бир нарса бўлмай пешонасига ишқалган ажойиб бир нарсани хис этгандай, хайрон бўлди-ю, сир бермай оёкка турди.

—Кўзингиз ойдин, мени Тошкентга, кейин Фарғонага юборишмоқчи бўлиб, қўлимга қоғоз беришди, — деб учгандай ерида тура олмас эди.

Аммо париваши бир бўлим сўзларни ичига ютиб ерга қаради. Тўлғаной шошилинчнома ва ундаги махфий рақам устаси мутахассиси сифатида тарбияланиб, ўзига ўхшаш аёл ва қизлардан ўнтакчаси Олма-ота, Ашхобод, Бишкек, Тошкент ва Фарғона томонларга юборилмоқчи бўлиб тайёргарчилик қилаётган эди. Баҳодиржон ҳам хурсандчилик, ҳам ташвишни бирдан тотгандай ажойиб бўлиб қолса ҳам севинч изҳор қилиб «кўзимиз ойдин» деди ва баланд овоз билан ватанга хумор пайти келди, деди ўз-ўзига. — Қачонгача, — деди яна Баҳодиржон.

— Икки кундан кейин, жума оқшоми Тошкентга жўнаймиз,— деди Тўлғаной.

—Яхши,— деди Баҳодиржон ва сўлиброқ қолган бир қизил гулни шохчасидан узиб, Тўлғанойга узатиб: — Йўлингиз очиқ бўлсин, оқ йўл, бахтли бўлинг, — деди Тўлғанойнинг кўзлари порлаб кетди. Худованд шутина дийдор кўришишни кўп кўрган бўлса ҳам, бир ҳикмат борлигига ишонар эди Баҳодиржон.

Унинг учун шўкур қиларди, чунки интиқом кунига қадам-бақадам яқинлашмоқда. Энди нима қилиб бўлса ҳам, ватанга қайтиш замони келди, деб ўйлади. Аслида юборилиш амр ва буйруғи махфий бўлиб, бировларга очиклаш қатағон қилинган ва сир тутилар, ҳатто талабалар бир-бирларига айтиш имконига ҳам эга эмасди. Аммо Тўлғаной учун Нодир, яъни ҳақиқий Баҳодиржон биров эмас, балки юрагига ватан ишқини жо қилган бир жонқуяр ака, бир дўст ва бир ватанпарвар, улуғ киши. Хусусан, бир пайтлар махфий кўнгил бериб қўйган севганини ва унинг кўзу дудоқлари эслашига сабаб бўлар эди. Қисқаси, у Тўлғаной учун бир аллома бўлиб кўринар эди. Зотан, суҳбат охирида вазиятни билгани учун «буни бошқасига айтиб юрманг», деб тайинлаб Тўлғанойга насихат қилгандай хайрлашиб, яқинлик

кўрсатган эди. Жўнатилган қизлар ҳақида бировлар, хусусан, зобитлар орасида ҳам миш-миш чикмай, ҳар томон жимжит, аммо Баҳодиржон ҳамма нарсани кузатиб, Тўлганой йўлга чиққанлиги аниқлангач, шаҳарга бориб, Тошкентга жўнатмоқчи бўлиб қўйган эди. Ўнинчи кун яна ўша кун кийиб юрган кийими билан бозор томон жўнади. Зотан, у бировдан рухсат олиб чикмас, қачон келса, дарвоза қоровули уни ичкарига олар эди. Чунки ҳамма паст унвонлилар учун жинни дея камситишарди. Баҳодиржон ўша кеча қайтмади. Эртаси ҳам, уч кун ўтгач, Виталий бир иш учун уни чақирганда йўқлигини билиб қолиб, ичига гулғула тушди. Ўрта Осиё, яъни Туркистонлик қизларни чақириб, дарсларни сўрамоқ баҳонаси билан йўқлаб кўрганда уч кундан бери касалман деб боғга ҳам чиқмаганлигини сўзлашди. Зудлик билан ҳар тараф тинтилиб, кидириб кўрилди. Шаҳарга одам юборилди, аммо маълум ораларда ундан асар ҳам йўқ. Ҳатто баъзи ички хоналар, касалхоналар ва мелисахоналар кидирилди. Аммо ҳеч каерда йўқ. Зотан, у ичкилик ичмас, ҳаромга юрмас, аммо махфиёна намоз ўқир эди. Виталий қуш учди деган қаноатга бориб, лол бўлиб, мажбуран тайинланиб жўнатилганлар қаторида рўйхатга ёзилиб, хийла йўлига бош уриб қўя қолди. Шунинг билан Петербургдаги Баҳодиржон, яъни сохта Нодиржоннинг афсонаси тугади.

* * *

Замон сув каби оқиб кетар эди. Нариги томонда миллий ҳаракатчи ватанпарвар мужоҳидлар тор имконлар билан ватан мудофааси учун қўлларидан келганича ғайрат кўрсатишар эди.

1916 ва 1921 йиллари ораси жуда кўп воқеалар рўй берган эди. Афсуски, бутун ғайратлар ва босқинчи душманларга қарши курашлар бир ергача фойдалиқ бўлса ҳам, ҳақиқий маънода натижага олиш мумкин бўлмай, русларнинг қўли тобора баланд келиб, мужоҳид ва

ватанпарварларнинг миллий ҳаракатини тўхтатиш учун янги турмуш рус раҳбарлари жиддий ҳаракат қилиб боришар эди. Чунончи, 1917 йили охирларида Туркистонда рус комиссарлиги, яъни аскарий идораси қурилиб, раҳбарлар томонидан халқларга миллий ва диний хуррият ваъда қилиниб, хийла йўли билан асир миллатларни овора қилиб вақт ва замон қозонмоқчи бўлишар эди. Фикран ва моддан ҳар томонлама руслаштириш ишлари давом этар, аммо ўшандай бўлса ҳам, 1919 йилигача Туркистон тупроқларида битта ҳам янги фикрга мойил киши, яъни коммунист йўқ эди. Рус найранги сабабли Туркистон халқи минг парчага бўлиниб, халқ ғафлат ичида бошсиз қолган эди.

1918 йили охирларида Шерали деганнинг меҳнати ва ҳаракати билан халқ шўроси қурилиб халқни бир тош остига тўпламоқчи бўлди. Аммо бу ташкилотчиларни йўқ қилиш учун душманлар янги бир ўйин бошлаган эди.

1920 йили алданган баъзи манфаатчи мансабпараст туркистонликлар биргаликда ясама бир коммунист партияси қуришган эди. Чунки халқнинг миллий бирлик ва бирлашмасидан қўрқишар эди. Козоқ ва бошқа бўлинганлар орасида бир федерация қурилиши эҳтимолидан роҳатсиз бўлиб, у миллий бирликнинг олдини олиб тўғон қуришмоқчи эдилар. Русларнинг шу тадбири сабабли онгсиз қолган халқ фикран шундай дарбадарлик ичида эдики, ҳатто тарафсиз ва рангсиз қолганлар ҳам миллий ҳисларини уйғотиш учун миллий шоирлар қалами билан, хусусан, Мирёқур Давлат ёзган «Уйғон, козоқ» шеъри ҳам таъсирсиз қолган эди. Ўқилган шеърлар фойда бермай, аксинча қозоқлардан бир бўлак халқ руслар билан аҳду паймон — келишув тузишган эди.

1916 йилда халқ олимидан олдин руслар туркманлардан ҳам қора хизматлар учун ишчи олишган эди. Хур ислом давлати қурмок ниятида қурилган Мунаввар Қори, Паҳлавон Ниёз ва Қори Комиллар таш-

килоти шафқатсизларча бостирилиб, бир миллионга яқин киши сургун қилиниб, молу мулклари мусодара қилинди. Шу сабабли бир тўп туркистонлик мажбуран Сибирга кўчирилган ва кўчган. Ундан ҳам ёмонроғи, рус аскарлари оёғига сажда қилмаган ва итоатсизлик кўрсатганлар ҳатто қиличдан ўтказилган.

1917 йил большевиклар даври бошлангач, хўжақўрсинга Николайчиларнинг заифланиши учун туркистонликларга муваққатан — вақтинчалик озод анжуман мажлиси тузиш учун рухсат берилган эди. Аммо яна ҳам ҳамма салоҳият ва ижро руслар қўлида бўлиб кўринишдан Садри Мақсудий ва Алихон Бўкахон бошлиқ бўлиб турарди. Рус кўчманчиларининг олдини олиб тўхтатиш мақсади билан Заки Валидийчилар ва Афандизодалар русчани яхши билганлари учун Москвада мажлис барпо қилган, аммо ҳеч бир замон Гаспаралилар каби шиор йўлидан юрилмагани учун халқ орасида бирлик, бутунлик ва иттифок йўқ эди. Ерлик халқга нима берсак қабул ва қаноат қилишсин, деган руслар қаршисида мухторият мудофийлари Расулзода ва Убайдулло хўжалар ҳам ночор қолишган эди.

1918 йилда Эргаш Қўрбоши фаолияти ва 1919 йили Едижон талаб намойиши ҳам Жиззахли миллий фаолиятлар ҳам истиқлол масаласини ҳал қилмаган эди. Аммо келажакдаги фаолиятлар учун миллий курашчи мужоҳидларга йўл кўрсатган бўлими аниқ кўриниб турар эди. Қўқон мухториятидан безовта бўлган босқинчи руслар 1918 йили бошларида мухториятни тан олмай, аламзада дашноқ арманлар раҳбарлигида ўн минг кишига яқин туркистонлик ўлдирилди. Хусусан, шу ўлганлардан бошқа, Водийнинг мухталиф ерларида қирқ мингга яқин мусулмон қирғинга учраган.

1920 йилнинг 3 майида Туркистон Миллий мустақил ҳукумати Шермухаммадбек раислиги остида қурилган эди. Асосий мақсадлари бундан кейинги мужоҳидларга йўлни очиш бўлган. Зотан босмачилар, яъни миллий мужоҳидлар ҳаракати кўпроқ 1918 ва 1922 йиллар ора-

сида муҳим фаолиятлар олиб борганликлари тарихий бир воқеа эди.

Тўлганой 1920 йилнинг олтинчи ойида Тошкент ва сакқизинчи ойларида Фарғона – Марғилон поезд станциясига рус зобити Александр ёнида ёрдамчи махфий маъмура бўлиб тайинланган эди. 1917 ва 1920 йиллар орасида бўлиб ўтган воқеалар томир ва илдизини бутунлай қазиб йўқ қилиш ниятида бўлган эски ва янги зехниятли кучлар бор кучи билан Туркистон халқини эзмокчи бўлишар, ҳар хил хийла ва найранг йўларни очик кўриб, ватан эгачи туркистонликларни бир-бирига қайириб, бир тош билан бир нечта қуш овламокчи бўлишар эди. Шу сабабда адашиб русларга хизмат қилиб қўйиб, кейин пушаймон бўлганлар бор эди. Ундан бошқа уста рус муаллимлар тарбиясида русча зехниятда онги ўсган ва рус халқи учун жон фидо қилишдан тонмаганлардай кўриниб туриб аслида ўз ватанлари Туркистон ва унинг келажаги учун устача иш ва фаолият олиб борганлар ҳам йўқ эмас эди. Бу хислат туркий халқ ва туркий наслнинг, тўғрироғи, туркий олам ва дунёсининг тарихий анъанавий кучи ва ҳурриятпарварлигини ишботлаб, дунё халқларини хайратга туширар эди. Шу зид манзаран эди Туркистон шаҳар ва қишлоқларида кўрмок мумкин, чунончи бу воқеа халқ орасида бошқача пардаланиб, саҳналар иккиюзлама давом этарди. Масалан, Марғилонда халқни нотинч қилган воқеалар манзараланиб жараён этган. Марғилон шаҳри деганда тарихий Марғилон номи ақлга келар, шаҳар халқи тарих бўйи душманларга бўйин эгмай ватанни оёқ ости бўлишига асло рухсат бермай, мард буғдойтан, қорасоч, меҳмонпараст, тўжкўз инсонлар эди. Боғу боға ва деҳқончилик ҳунарига уста. Анвойи мевалар хили, хусусан, турпи, лучак шафтолиси, қовуни машҳур бир шаҳар. Кенг текис доналари семиз, серсув ва доимо ям-яшил қум-ку. Руслар ўз манфаатларига тезроқ бориш ва аскарий борди-келди транспортнинг осонлаштириш учун темир йўлига аҳамият бериб, хусусан, шу йўлларнинг хавфсизлигига

катта аҳамият берар ва бутун жосусий ташкилотини шу поезд станцияларидан махфиёна идора қилар эди. Узундан-узун йўл икки қирғоғига терак ва қайрағоч экилган станция ва Марғилон шаҳри орасида Тошлок ва бошқа туманларга узанган йўллар ҳам бор. Халқ бошқа шаҳарларга кетар экан, шу қора йўллар ва поезд станциясидан борди-келди қилишар эди. Поезд станцияси бир қават, аммо иккинчи қавати бор деса ҳам бўлади, чунки том боғанларида, куббасимон гумбазлар тагида доимо қуроллик қоровул аскарлар кеча-кундуз пойлаб халқни кузатиб туришарди. Станция бир неча бўлимдан иборат аммо энг гўзал бўлими алоҳида тўрт-беш хоналик бир бўлим. Ўртадаги эшикчанинг ёнига «Не входит» ва яна унинг остига ўзбекчалаб араб ҳам лотин ҳарфларида «кирилмайди» деб ёзилган. Шахло кўзли, қора сочли, қадду қомаги келишган, вужуд хатларини кўрсатган кийим кийган қиз очкўз эркакларнинг ажойиб ғилай қарашларига аҳамият бермай, станция биносига кириб келар эди. Бошидаги қора ипак рўмол яна ҳам гўзал ва сеҳрли кўрсатар, этли, қип-қизил, қалин дудоклари кексаларнинг ҳам ичини жизиллатиб, ўйнатиб юборар, йигитлар бўлса еб юборгудай қарашар эди. Бола, йигит, хотин-қизлар, оғзи очилиб, ерлик халқ анъанасига мос тушган қиёфада кийим кийган қизга хўмрайиб қарашар, хусусан, кампирлар гар фоҳиша, дея орқасидан тупиришар эди. Куз ойининг охирлари, ҳаво анча аёз, озик-овқат ноёброк, аксари хонадон ночор ва паришон. Совукда юзи кўқариброк қолган бир кампир: ватан хоини, ўрта ёшли аёлни асоси билан туртиб, «душманларга сотилган шу фоҳиша, жосусни кўряпсанми, очлик нима эканлигини билмайди. Юзларча болачалар очликдан бемор ва ночор турганда увол бўлиб ўлаётганда...» деди.

Сўзни улаб кетган бир чол:

– Анов маймунюзли русга ўйнаш-да, – деди.

Поезд пойлаб ўтирганлар орасида миш-миш, ғала-ғовур авжига чикди. Аммо чеккароқда турган ўрта ёшли нуроний киши:

— Ундай эмас, ўзини билган асл қиз! Хаммаси туқима гаплар. Ҳеч бирига юз бермайди, — деди.

Кекса кампир йўталиб, кўкрагини ушлаб:

— Сенга ўхшаган ватанбезори хоинлар бузуқларни кўриқлайди. Сен нима биласан?

— Аслу насаб маъноси-ю, тўғрилиқни, ўзбеклигу-туркликни. Уялмай аслзотан сўз очасан, итмижоз икки оёқли ҳайвон, — деб жавради.

Можарога сабаб ва гувоҳ бўлган бу ҳақоратомуз сўзларни эшитса ҳам эшитмагандай «кирилмайди» ёзилган эшикка қараб юрди. Эшик олдида турган хунўк кўк кўз бир йигит русчалаб бир нималар уқтириб йўлни тўсди. Аммо замонавий ясанган қиз сўз тингламай, аҳамият бермай, чаққонлик билан эшикни очиб, ичкарига шошиб киргач, шақиллатиб ёпди.

Кўзлари ёшга жикка тўлган, томоғига ёнғокдай юмалоқ нарса тикилиб, бўғилгандай бўлди. Секингина ўтирди-ю, қўлқопини чиқариб, кўзини ишқалаб бир нуқтага қараб қотиб қолди. Чунки ҳақоратлар унга жуда оғир келарди. Стол устида бир қанча майда-чуйда темир-терсак жиҳоз ва асбоб-ускуна бор. Бу жиҳозлар телеграмма ва хабарнома ишларига керакли машиналарга ўхшарди. Қиз тўсатдан туриб стол томон юриб, чиройли узун бармоқлари билан бир тутмачани бураганди, жиҳоздан ажойиб қий-чув овозлари кела бошлади. Қиз қўлга қалам олиб, жиҳозга қулоқ бериб, овоздан чиққан ишоратларни ёза бошлади. Қизнинг юзи сарғайиб терлаб кетса ҳам, чиройига гўзаллик кўшилларди.

Шу пайт шаҳардан қурол овози келиб «ҳаё-хуй»лар авжига чиқиб анча вақтгача давом этди. Қиз қўлидаги ёзувга қараб, қотиб қолгандай турарди. Шунда эшик киришида турган хунук киши кириб, Мирмуҳаммадбек бошчилигида бир тўда мужоҳид гиёҳ фабрикасини босиб ёғларни халққа бўлиб берганини қўрқув ичида уқтирди. Аммо қиз ишонмас, беҳуш ва гаранг эди.

Мужоҳид Шермуҳаммадбек босган ёғ фабрикаси аслида, марғилонлик уч бойнинг заводи бўлиб, рус-

лар ёғларини соттирмай бозорда ясалган ёғ танкислиги бошланган, халқ кийналган, бошқа чора қолмагани учун халқ дардига даъво бўлиб ёрдамлашиш ниятида, фабрика халқ кўзи олдида кундуз кунни босилиб ёғлар халқ кўлига ўтганди. Хатто Шерматбек ўз аскар ва одамларига бир кадах ҳам ёғ олмагани учун халқ уни улуғлаб, ихлос қўйиб эргашиб қолганлиги мужоҳидлар обрў ва эътиборини кўтарди. Воқеа халқ орасида дув-дув, миш-миш яратиб русларни кўрkitиш ташвишлантирди.

Киз ҳали жиҳоз овозидан ёзиб олган сатрларга қараб тикилар, иккиланиб турарди. Муҳим бир хабар эканлиги қизнинг юз ҳаракатларидан билинарди. Зудлик билан юриб станцияда ўтирган кашшок халқ орасидан югура бошлади. Ўтирганлардан, оғзида тиши йўқ кекса бир кампир болалардай чакаги ва жағи очилиб гапга бошлаб кетди: «Оч бўрилар хужумига учради шекилли, жувонмарг қанжиқ». Нарирокда ўтирган ҳалиги нуроний кишининг жони халқумига келиб, «Бас, худо хайр бергур», дея гижиниб узоқлашди. Кампир яна орқаваротдан: «Сенга нима, сен ҳам ўшалардансан, жаҳаннам забониси», деди. Унгача қиз бошқа томонга бурилиб кўздан узоқлашганди. Ёнидаги зина пардиванларни икки-уч хатлаб йўлакдагиларнинг гапига кулоқ бермай, чап кўлдаги эшикдан ичкари кирди. Кизни кўрган маймун юзли столда тамаки чекиб турган семиз чўчкамижоз киши думғазасига игна ботгандай, ирғиб туриб олдида таъзим билан турган русча «Бўпти, чиқ», деган маънода чап кўлини силтади. Шурмухаммадбекчилар килмишларидан андишаланиб суқиниб, кизга хунук қараб чўкиб кетишди.

—Жуда хаяжонли ва чарчаган кўрдим сизни, Тўлғаной, — деди кўзлари ғилайиб одам. Қизни ўз номи билан хитоб қилганга караганда тўқима русча ном Тўлғанойга ёпишмаган, гўзал ўз номига ҳали ҳам эга эди.

Аслида бу одам Петербургдаги зобит Виталийнинг укаси Александрдан бошқаси эмасди.

У кўп йиллардан бери Фарғона водийсининг бир қотор ерларида ўз жосусий вазифасини ижро қилиб

юрган бир ит эди. — Бироз тобим йўқроқ, — деди тиграб туриб Тўлғаной.

— Шифо тилайман, доктор чакирайми?

— Йўқ, кераги йўқ, тузалиб коларман, — деди чўчка-мижоз Алиқ ёнига яқинроқ келиб Тўлғаной. Рус Алиқ умидланиб яна ҳам яқинроқ келиб Тўлғанойнинг тиник кизғиш бетини силаб, суймоқчи бўлди. Аммо киз тисарилгани учун қўли ҳавода қолиб қутурган итдай хирллаб: «Нима учун келдинг, бўлмаса», деб бақирди. Гижимланган қоғозни бурнига тақаб, «мана бу учун», — деди Тўлғаной нафрат билан ва кейин ўзини тўглаб мунис бир овозда:

— Ҳам сизни кўпдан буён кўрмаганим-да, — деди, мажбуран хийла ишлатиб.

Кизнинг юмшоқ муомаласи одамни юпатгандай бўлди. Лаганбардорлар адосидаги бу юмшоқ жилва ва муомала уни бошқалаштириб, кўзи кулди ва қоғозни ола туриб: «Шундайми Тўлғанойжон, ишонайми?», — деб иржайди. Тўлғаной миллий даъво учун мажбуран кўрсатган бу енгиллигига ўзидан ўлгудай уялиб, юзи гуллаб кетди. Аммо интиком ҳисси уни қайраб, кўзи олдига Баҳодиржон ва отаси келарди.

«Жуда махфийга ўхшайди таксирва...» деб тўлғанди, чунки хабар берувчи маъмура бўлгани билан, баъзи муҳим сир ишларнинг калити бошлиқ зобитга ҳос ва бошқача сирли тилда юборилган эди. «Ҳа, жуда муҳим», бироз иккиланиб кизнинг юзига тикилиб туриб қўшимча килди:

— Ҳа, жуда махфий ва муҳим, аммо сиз учун эмас, Тўлғанойжон қандай бўлса яқинда бегоналигингиз қолмай меники бўласиз, аммо бошқалари эшитгудай бўлса...

— Ҳа, менга ишонмайсизми? — деди жилва билан Тўлғаной бутун хунарини ишлатиб.

— Йўғ-е, аклимдан ҳам ўтмайди, ҳазиллашдим, — нафаси тезланиб Тўлғанойга яқинроқ бориб, махфий хабарнинг матнини ўқишга бошлади:

«ГП-3 га. Жуда махфий. 10.10.1920 да босмачиларга поездга қилинган хужум натижасиз қолди. Ва жума куни соат 10.00 да Марғилон станциясига бораётганларни қуриқлаш учун тайёр бўлинг, халқни чалғитиш учун ўша куни шаҳарнинг жанубий томонида беш номерли ғарамхонадан соат бешдан бошлаб очилган бугдой сотишга рухсат берилди. Поезд станцияда икки соатга тўхтайди. Ўшанда йигирма беш ва йигирма олтинчи вагондаги қуролларни алифбе тизимига қараб, Марғилондаги мелисахоналарга бўлиб хужжатлантиринг. Поезд хавфсизлигини поездда саёҳат қилган зобит Герг қарамоғидаги аскарлар назорат қилади. Амрларга ҳарфиян эътибор бериб риоят қилишингиз учун буйруқ мартабасидаги бу шифра амр ўрнида кўрилсин, жуда махфий ишлар қўмондонлиги. ГП-1.»

Матни ўқиган Алик тер чиқариб «Шу босмачи деган бало ошимизга мунча фалокатлар келтирди, қаердан чиқди бу ўғрилар?» деди гижиниб. Махфий хат мазмунидан хабардор бўлган Тўлғаной босмачи, ўғри, золим ҳам сенлар улар вагон эгаси, демоқчи бўлди, шекилли, хаёлга толиб интихом ҳисси билан ёниб безовталанди. — Кўрқяписизми, Тўлғанойжон, кўрқманг, бошингизда мен борман! Босмачилар ишини яқинда бутунлай...

Тўлғаной ўзига келиб «Берган эътиборингиз учун ташаккур» — деди, аммо одамнинг кўзи бежо эканлигини кўриб, баҳона қилиб вой-войлаб тўлғанди.

— Ҳа, нима бўлди? — дея яқинроқ келиб, Тўлғанойнинг баданига қўл тегизмоқчи бўлди.

— Докторга хабар берайми?

— Йўқ, йўқ, истироҳат қилсам тузалиб қоламан!, — деди Тўлғаной хавотирланиб.

— Хай, хай, тезда бориб дам олинг, тузалмасдан ишга келманг, — деди хириллаб илгарисини ўйлаб Алик.

Ташаккурни ҳам лозим кўрмай парвосиз зинапо-ялардан икки-уч хатлаб йўлакларда турган мелисалар орасидан ўқдай учиб, чиқиб кетди Тўлғаной.

Тўлғаной уйга борганда, станцияда гап ташлаганларга қаршилиқ кўрсатган нуроний киши уни кутиб турган эди. Унинг қучоғига ташланиб дод дея йиғлаб юборди. «Қачон бу кунлардан ва юзимга тупурилган ҳақоратлардан қутиламан, тоғажон, уятаман, қошки Баҳодиржондай ному нишонасиз ўлиб кетсам, менга фохиша, гар дейишяпти».

Тўлғанойни ўз қизидай ардоқлаган нуроний киши Асомиддин хўжадан бошқаси эмас, қизни шафқат билан боласидай эркалатиб, қучиб ўзи йиғлар экан, хўрлиги келиб қизнинг кўз ёшларини артди.

— Сабр қилинг, қизим қутилиш куни жуда яқин, кун ўтмай ой порлаб чиқади. Сесканиб туриб, — сизга мужам хушхабарим бор. Яқинда Анадол деган тупроқ эгалари Усмонли Турк биродарлардан моддий-маънавий ёрдам келмоқчи. Шу мақсаду ниятда йўлга чиққанлар бор, хизматларингиз зое кетмай, албатта Худо ажрини берди». Шу пайт қиз кўзини очгач, Асомиддинхўжанинг кўз ёшларини кўрди. Кулимсирашга ундаб,

— Сизни хафа қилдим, тоғажон, — дея кечирим сўради, аммо Асомиддинхўжа:

— Йўқ, қизим, севинч ва хурсандчилик мендан, — дея кўз ёшини артди.

— Ҳа, — деди Тўлғаной хаяжон билан, «унита ёздим», «нимани»? — деди тоға пешона жимириб. «Поезд масаласини — беш кун кейин жума куни соат ўнда келар эмиш».

— Нима? Ўндами, биз ўн иккида келади, деб хабар олган эдик.

— Ҳа, тоғажон, сабабини била олмайман. Икки соатга олдинга олинган, тезлаштиришган, алдашмоқчи шекилли, — деди Тўлғаной.

— Бўпти, қизим, ҳар эҳтимолни кўз олдига оламиз, кетишим керак, — деди Асомиддинхўжа.

— Туринг, ҳали сўзларим тугамади. Муҳим, жуда муҳим, тоғажон, Кўқонлар мужоҳидлар поездга... — Ҳали сўзининг охири келмай, — хабаримиз бор, қизим, — деди кўзи яна ёшга тўлиб тоға.

Хайратга тушган Тўлғаной:

—Тоғажон, нима бўлди, отамнинг бошига...

Асомиддин тоға ўйланиб туриб пастгина овоз билан, «бошингиз соғ, умрингиз узун бўлсин, қизим. Худо раҳмат қилсин, сабр қилинг, ватан хизматига... яна интиқом учун дея сўзини ютди ерга қараб.

Арслон ака Ёрдон ўрмонида яраланиб ётганда, душманлар ўлди деб ташлаб кетишган, аммо бир чўпон тасодифан кўриб, даволаб кутказган, жойлар ётиб, яқинларда Кўкон мужоҳидлар гуруҳига кўшилиб, аввалроқ поездга бостириб борганлар орасида курашган, бу гал шахид бўлиб, қизи билан дийдор кўришмоқ қиёматга қолган эди. Бир-бирларидан хабар олишган, хануз кўришмаган эди.

«Сиз мустариҳ бўлинг, отажон, интиқомингизни оламин. Худо хоҳласа, жойингиз жаннатда бўлсин, омин». Эшиқдан чиқар экан, бу мардона сўзни эшитган эди Асомиддин тоға:

—Раҳмат, сендай ўғил бола қизга! — дея улуғлади.

—Шу пайт жарчининг — эй аҳоли, келаси жума куни, соат бешдан бошлаб, масжид ғарамхонасидан халқчи идорачиларимиз халққа буғдой таркатади, - деган овози янгради. Бу овозни эшитган Тўлғаной, ох, итбачалар, ўз бойлигимиз бўлган ачиган буғдойни бизга пулга сотиб, сўзда халқпарварлик қилишмоқчи бўлишади, чўчқалар, сенларни қараб тур ҳали, — деди ўз-ўзига.

* * *

Номозшом пайти эшик тешигидан ичкарига қараб «хайвон-хайвон, хайвонга зулм, бедодлик туш кўряпман, шекилли», дея сочидан бир тўп узмоқчи бўлди тоға кўзлари чакмоқ, аммо оғзида, шекилли «туш эмас ўнгим» дея йўл бўйидаги дарахтлар томон юриб, бироз олдин кўрган манзара таъсири билан кўзини юмиб очарди. Эшиқни итариб ишни битириб қўя қолгиси келарди ичидан, аммо «йўқ, бўлмайди, ҳали ҳам жуда муҳим ишлар мени кутиб турибди. Бу иллатларни илдизидан қуритиш керак» — деди баланд овозда тоға.

«Сўраймиз буларнинг ҳисобини» деганида тўсатдан дарахтлар орасида илон тилидай узайган йўллардан сийпангандай узоқлашди. Кечаси билан тушиб мункиб, баъзан дам олиб йўл юрди. Канча юрди ўзи ҳам билмай, бомдод вақти ит хуримай, хўроз қичқирганда оппоқ бўлган бир иморат олдида турди.

Тоға кўрган кўркин манзара бинонинг дарвоза ва тешиқлар қип-қизил бўлган деворларда катта-кичик туйнукчалар бор. Дераза йўқ, том устида бир ярим одам бўйи, икки-уч кишилиқ уй мисоли хона бор. Илк қарашда, кимсалар йўқ ярим очик турган эшик ел таъсири билан ўйнаб бориб келар ва сирли овоз чиқариб баъзан шақ дея ёпилар эди. Кўлида тўппонча ҳовлиқиб чиққан бир киши кўринди. Ўзини тўпламокчи, бўлиб, том томон қараб бир шарпа сезгач, чуқур нафас олди. Аскарий кийим тугмаларини қадаб, белидаги қайишни яна ҳам сикди ва бутун кучи билан русчалаб «стой», дея бақирди, аммо ҳеч ким ўрмалаб чиқмади. Эшик қанотларини очиб, ерга кўз ташлаган даҳшат билан «бу бир бегона оёқ изи», дея бармоғини бигиз қилиб шовкин солди. «Бу бегона этик изи» деб такрорлади қайтадан титраб туриб. Нимқоронғи хона ичига яхшилаб кўз югуртирди, оғир уйқуда бўлганлар орасида боши адёл билан ўралган, ярим яланғоч икки жасад бор эди. оқ танли ва чиройли болдирли аёл эканлигини аниқлади. Чапда жасад устидан айик мисоли бир аскар ётар эди. Бу сахнага гувоҳ бўлган аскар бошлиғи хансираб девор ёнида турган болта билан жасад устида ётган одамнинг белига курак аралаш ёпиштирди. Қупол одам қуймич ва белини уқалаб фарёл уриб жон ҳалпида сапчиб туриб ташқарига югурди. Шу шовқин ухлаб ётганларни уйғотиб маймунсимон бир талай одам бирин-кетин «мама-мама» овозлари билан ташқарига югуришарди.

Бошлиқ: «навбатдаги кўзловчи ким бўлса, чиқсин», -дея ўшқирди одамларга қараб, белига болта тушган қўпол одам ярим яланғоч, бир қадам олдинга чиқиб

турди. «Нима учун кўзлов ерини бўш қўйиб, навбатни ташладинг «соат йигирма иккида бироз аёз бўлди. Кирсам сиз ухлаётган экансиз ён томонда оппоқ вужуд чиройли сон кўрдим. Чидай олмай...» деб хиринглади. Ўликками, — деди бошлиқ кўзлари катта-катта очилиб, тириги сиздан ортмаган эди-да, — деди хохолаб кулиб ярим яланғоч одам. Нариги аскарлар ҳалиям оёқда ухлаб, масалани пайкамай лоқайд туришар эди. Бошлиқ уларга қараб ўшқирди. Толеимиз бор экан.

Босмачи сўзини эшитган айём бедаволар ерларида тура олмай, оёғи қўйган товукдай питиллаб қолишди, «босмачи, босмачи», дейишар эди бир-бирларига қарашиб.

«Эллик тўққизинчи зиёфатимизни кеча кутмаган эди, энди бирор ҳафта сабр килиб, қишлоқлардан хотин-қиз олиб келиш йўқ», - деди кўзларидан кўрқув томчиб бошлиқ. Расмий кийимли кишининг сўзлари ёқмади, шекилли, ҳаммаси бирданига рус аскари Марияни ашула қилгандай бир ҳафта, бир ҳафта...» деб бақирди.

«Босмачилар билан рус жаҳаннамига кетмоқчи бўлганлар ўзлари билишади», — деди бошлиқ. «Шахсан мен юз йил хотинсиз қолсам ҳам, босмачи ўқи билан ўлимдан афзалроқ кўраман. Энди ҳар ким ўз ишига жўнасин. Мен нариги мелисахоналардан хабар оламан. Ичкаридаги жасадларни узоқроқ ерларга кўминглар», - деган сўзни такрорлаб, илгаридаги тепачадан юриб йўқолди.

Асомиддинхўжа тоға ҳам шу даҳшатли манзарага гувоҳ бўлгач, олдинроқ дарахтлар орасига кириб кетган эди.

* * *

Ўша куни эртаси ўрмон ичидаги дарахтлар орасида пастаккина эшик ерига бўз қоп осилган, оппоқ ибтидоий иморат ичидан овоз келар ва анда-мунда бир-икки

киши кириб чиқар. Ичкарида юзи қиблада бир нечта пахлавон сифат нуроний киши ўтирар, бошларида қалпок, салла ва миллий дўппи кўринар эди. Йиртилиб кетган палос ва бўйралар устида ўтиришар, эски бўлса ҳам, покиза уст-бошлари киши диккатини тортар эди. Аёздан кўрикланиш учун қалин кийинган бу зотларнинг ҳар бирида бир-икки тўппонча ва қаторасига ўқлар терилган. Боши саллалик кексароқ киши оёқда турганларга ўтиринглар маъносида ишорат бергач, барчалари давра уриб, халқа ўтиришиб, бир-бирлари билан қайталаб саломлашди.

Кўзларда чарчоқ аломати ва ёш узоқлардан келганларини аниқларди. Чўнтагидан соатини чиқариб «тайинланган вақтдан ўн беш дақиқа ўтди», дея секин сўз бошлади бошлик.

— Вақт зое қилиш замони эмас келганларни йўқлаб текшириб, зудлик билан асосий мақсадга кўчиш керак, — дея кунидан бирмунча қоғозни авайлаб ўртага қўйди. Ўтирганлар тасдиқ маъносида бош ирғашди. Ўтган мажлисидаги қарорларга биноан бу мажлиснинг идора иши менга берилган, — деб салласини тузатди. «Мавзуларга ўтмасдан олдин бир-икки хусусни очиклаб қўшиш керак. Масалан, Гарбобонинг (Шерматбекнинг қароргоҳи) беги хаста бўлганлари учун ерларига элчилари — лашкарбоши катнашмоқда. Ўзларини аввалдан танимаганимиз учун, тузумимизнинг учинчи моддаси, бешинчи фикрнинг бандига биноан белгини сўрашим керак, аммо махфий суратда сўрамоқчиман. Нима дейсизлар?» деди мажлис бошлиғи ҳаммага қараб. Бир дақиқага жимлик ҳоким бўлиб, қаршида ўтирганлардан сермўйлов бири қўл кўтариб сўз истади. «Буюринг», деди бошлик. Жуда ҳурмат ва алам билан деди бошлаган сўзчи:

— Азиз ва мухтарам, мужоҳир биродарлар. Гарбобо элчисини яқиндан танитаним учун бир-икки сўзга рухсат беринглар, арзим бор. Раис амрларига биноан, Учкўрғонга тайинлаганимда лашкарбоши акамиз

еримизга вазифадор бўлган эдилар. Бизларга яқинда кўшилдилар – камокдан қочиб душманлардан бир нечтасини ўлдириб, икки бешотар ва ўк ўлжа олганлар. Учқўргон воқеаларида саноқсиз ютуқлар билан ватан ва миллатга зафар ваъда қилган бир зот.

Мужоҳидлар оталарини яхши танишади. Ташкилотимизга моддан ва маънан қатта ёрдам берган кўнгли тўқ сахий бойлардан эдилар. Афсуски, душманлар қўлга тушириб, пиёда Сибирга сургун қилинган ва рус аскарларининг қурол қўндоғи зарбаси билан бандалик қилиб мужоҳидлар учун қайғу қайноғи бўлган ва... «Ўтирганлардан Худо раҳмат қилсин» деган овоз янгради. «Аммо», деди яна сўзини битирмоқчи бўлиб, «ўшандай бўлса ҳам, танимаган сирдошларимизнинг эътимоди учун сиз буюрган махфий белгини сўрамоқ керак», – деди ҳурмат билан бош эгиб. Ўтирганлар тўғри, дегандай бош ирғишти, аммо орқада ўтирган башараси бошқачароқ бири сўз истаб қолди қимирлаб туриб ҳамма хайрат адосида қаради. Бошлиқ олдиндан бир нарсалар сезгандай, заҳарханд, билан «гапир» деди.

– Нимага махфий сўради? Нима кераги бор, таксир? – деди, бошлиқ асабий титраб туриб, – «Нимага дея қизиққанларнинг қизиқиш сабабини ўрганиб мароқини енгизиш учун», – деди. Овора бўлма аҳмоқ, дегандай ва кўшимча қилди.

– Бизлар ватан хизматкорлари келажакка кўп табаррук ишларни бажариш учун жону бош билан меҳмон қилишимиз ва тузилган режаларимизни амалга ошириш учун жуда эҳтиёт бўлишимиз керак. Ичимиздан бирлари билмасдан, адашиб, алданиб душманларимиз рус ва хитойларга сотилиб қолиши мумкин, хусусан, танимаган ва ташкилот тузуқларидан беҳабарлар...» деб яна сўз эгасига кўзини тақади. Мажлис бошлиқ сўзларини яхши англамаган одам изза бўлгандай бежо ҳаракат қилиб қўйганлигини пайқаб яна ғудуллаб бир нарсалар демоқчи бўлди, аммо бир нарсаларнинг йўлида эмаслигини ўйлаган мажлис бошлиғи: «била ол-

майман ичимдан бир хис орамизда бегона бордай сез-
гирлик қияпти», дея қош чимириб «бу бегона, сиз ёки
бошқаси бўлиши мумкин», — деди.

— Асосан тузумимизда белгини сўраш шакли ўзимга
қарашли бир ҳақ, аммо кўзингиздаги ташвиш аломати
текшириб кўришга мажбур қилиб қўйди мени.

Бу содда фақат маъноли сўзлар бегона саналган ки-
шини қалтиратиб аъзои баданини ёқиб, жонсизланти-
риб қўйган эди. Ва жазава ва кўркув билан «бу мумкин
эмас-ку, ичимизда қандай ёт киши бўлиши мумкин?»
— деди.

— Синаб кўрайлик бўлмасам, — деди бошлиқ кейин
хайбатли бир товушда.

«Қурол чик», деб қичқирди бу амирона овозни
эшитган бутун мужохирлар тўппончаларини ўртага
ташлашган, аммо белги ҳақида сўз олиб борган киши
бу ҳаракатларга маъно бера олмай тўппончаси белида
илжайиб ўтирар эди. Мужохирлар унга ялт этиб, шубҳа
билан қарашди ва «қўлга тушдинг, маймун» деган маъ-
нода кулиб юборишди.

— Кайфият қандай меҳмон? Энди марҳамат қилиб,
ким эканлигини айтиб қўя қолинг, — деди бошлиқ адо-
лат ўрнатмоқчи бўлиб. Сўз тугамай туриб шошилиб
тўппончасини тутмоқчи бўлди меҳмон, аммо «душман
тўппончаси бу том остида» ишламайди, дўстим, — дея
қаҳқаҳа уриб кулди ўтирган мужохидлардан биттаси.

Тўппончасини ўртага ташлаб чўнтагидан чиқарган
бир муҳрни бошлиққа кўрсатиб, «ҳақорат қилишга
ҳаққингиз йўқ, тақсир. Мана белги ва мажлисингиз-
нинг калити», деди ўқталиб жиддий бир адо билан.

— Шошманг, илтимос, сизга ҳақорат ва дашном бер-
ган ким мен ёлғизгина тузумимиз ижобига қараб иш
олиб бормоқдаман, — деди кулиб ва кўшимча қилди.
Мажлис калитига эга бўлганлигингиз учун сизни таб-
риклайман, кўзингиз ойдин, дўстим. Бу сўз бегона
кишини бироз бўлсин нафас олдирди. Бошлиқ нафас
ростлаб туриб давом этди:

—Афсуски, тузумимизда рахбар муҳрини ҳақсиз ва бежо олиб юрганлар осилади,— деди. Кўзи катта-катта очилиб, қўли гайриихтиёрий бўйнига борди ва ажал тери тўқди бегона одам ва «аммо мен Оқмозор мужоҳидларининг вакилиман-ку, дея хириллади.

— Сабрли бўлинг, дўстим, ўлиш керак эмас, тирик қолиш қўлингизда-ку, — деди бошлиқ кўзини юмиб.

—Қандай, қўлимдами? Яхши бўлмасам, тезроқ ишни бошлайлик.

— Сабрли бўлинг, дедим-ку, хикоянгизни эшитиш керак ахир, — деди бошлиқ.

—Нима, нима хикоям бўлар эди, айтдим-ку, Оқмозор вакилиман дедим-ку,— деди. Бегона мужоҳидлар орасидан биттасининг қони қайнаб «кўп жаврадинг, жонинг ширин бўлса ҳақиқатни тезда гапириб бер, вақт зое қилишга ниятимиз йўқ. Қарор бериши учун сенга икки дақиқа муҳлат» деди.

Бошлиқ секин ўрнидан туриб, бармоқ ишорати билан Гарбобо вакилини ёнидаги қоронғи хонага даъват қилди. Эшиги йўқ, уйлик ерда хонага қадам ташлаган Гарбобо вакили қоронғида иккиланиб қолди «Жуда қоронғи эмасми?» деган овоз янтрагач, бошлиқ улоғига яқин бориб, Тўлғаной деган сўзни шивирлади. Бу сўз қоронғи хонани маънан ёритгандай бўлди. Хонадан чиқишди.

— Вақт тамом. Энг кичик хато бошингни олишга сабаб бўлади, — деди бошлиқ бегонага қараб. Чораси қолмаган ёд киши «ўлдирса мени, а?», дея ўтирганларга бир-бир разм ташлади, бош эгиб титраб. Кимсадан овоз чиқмади, аммо мужоҳидлардан бири «биз гапиртиришни биламиз»,— деди кулиб юмшоқ овозда, — эшиклар ёпик, аммо адолат эшигининг очик эканлигини идрок қилиб тили булбулдай очилиб сўзлай бошлади шубҳаланилган киши.

—Қазиган чуқуримга тушдим, — деб кўз ёши қилди ва «бу ерга оёқ босар-босмас берк кўчага кириб қолганлигимни билган эдим, Оқмозор вакилиман дея та-

нитдим ўзимни, чунки қўлимда муҳр бўлган муддатга Сулаймон манман деган ва бутун ишлар йўлга киради, дея ўйлаган эдим. Ҳатто бошлиқларимнинг фикрлари ҳам шундай эди, чунки жуда ибтидоий ташкилотларга эга босмачи мужоҳидларни кўп солда билардик, шундай фикрга эга бўлганимиз учун сиз эмас, биз ахлоқ эканмиз, хато қилдик. Ватанга мужоҳид босмачиларнинг мустаҳкам иродага эга бўлиши ва қайси ҳолларда қандай қила олиш кераклигини тузук ва низомномасига очик кўрсатган бўлиши ҳам ҳайратта шоён».

—Бу ҳақиқатларни билмаган бошқа ахлоқлар ҳам кам эмас, — деди мақтаса қутиладигандай. «Узун афсона ва хикояларни кўйиб, ҳақиқатни сайра,— деди мужоҳидлардан биттаси қаҳри келиб «тўғрисини айтаяпман-ку, сўзларимининг ҳаммаси тўғри ва ҳақиқатнинг ўзи...» дея чўзиб кетди бегона.

—Оқмозор вакили босмачи раиси ёлғиз бир киши мажҳул томонга жўнаётганини хабар олган бошлиғимиз мени чақириб, бориб келган ерларини аниқлаб текшириб йўқ қилиш учун буйруқ берган. Агар шу Оқмозор босмачисининг ишини бажарсам, мақомим юксалиб катта унвонга эга бўлажагимни сўзлаб, ундан бошқа ҳар ой бир коп ун берилажагини ваъда қилиб, иштаҳа берган эди. Шу сўзларга биноан мен ҳануз ишимни бажармай туриб, ўзимни жонхонада кўриб, унвон ҳаёли билан учгандай бўлган эдим. Ўн отлиқ аскар беришган эди, шу кучдан жасоратланиб Оқмозор босмачилар раисини кетига тушдим, бошлиғимизнинг буйруғи билан пистирмага ётиш учун тайинланган жойга бордим. Афсуски, у кўпдан ўтиб кетганлигини бир армани чўпондан эшитдим. Зудлик билан кетидан от чоптирдик. Кўп ўтмай эски мозор яқинларида икки отлиқ қўланка қуриб, севиниб кетдим. Қандай севинмай, ахир, ўртада унвон айрига шу киши кунларида озиқ-овқат ваъда қилинган эди. Мен бу бойликни ўйлар экан, икки қўланка биз томон чопганини кўрдим, одамларимга дарахтлар орқасига ўтиб туришлари учун амр бердим. Борлигимизни билиб

қолиб тезда ўтиб кетишини мўлжаллашган. Қочишади деган уй юрагимни эзиб юборган эди. «Ўқ уз!» дея ўшқирдим, аммо улар кўпдан ўтиб кетишган эди. Бизникилар ҳануз қуролларини тўғрилаш билан овора эдилар. Гўё энг яхши уста тажрибали аскарларни беришган эди. Биз орқадан, улар олдимизда кетишарди. «Тур, тўхта!», дея ўшқирдим, аммо ҳеч фойдаси бўлмай от чоптиришар эди. Минглаб ўқ уздим қиёмат қойим бўлгандан, дунё жаҳаннамга айландию отлар чопишар, низиллаб йўл олган ўқлар хавода ўтдан из қўйиб ўйнашар эди. Аммо ўқлар нишонга тегмай ҳайрон бўлар эдим. Шу пайт гумбур деган овоз келди. Бу садони пайқаб қолган отларимиз турган ерларига миҳланиб қолди. Биз уларни йўлга солиш учун чухларкан яна иккинчи ўхшаш овоз келди. Отларни кийинчилик билан чоптирдик. Оз юргандан сўнг олдимизда йўлда юмалаб ётган қора бир тепага кўрдик, бу мажхул қорани кўрган отларимиз бир қадам ҳам илгари юрмасликка қасам ичгандай туриб олишди. Душман отларни сипер қилиб бизларга ўқ узишни ўйлаб дарахтлар орасига ўтиб олдик ва баланд овозда: «қуролни ташлаб, таслим бўлинглар», деб бақирдим. Сўзларимни бир неча бор такрорлаганим ҳолда, амирона садоларимга жавоб йўқ эди. Ҳайратланиб, эсладим: Оқмозор босмачиси бир ўқ билан жон берадиган одам бўлишига ишонма, дейишган эди. Чунки унинг усталиги ва шуҳрати ҳақида кўп афсоналар эшитган эдим. Тўрт ялангоёққа таслим бўлишга аклим етмас эди. Аммо садо чикмагач, ўлгандир умиди билан суюндим, кимнинг ўқи билан ўлиши муҳим эмас эди. Ниҳоят қўлим остидагилардан биттаси отгандир, нима фарқ қиларди, яна мен шуҳрат қозонар эдим. Бу ҳаёл мени қувонтириб хурсанд қилар эди. Раиснинг жасадини ибрат учун шаҳарга олиб бориб осаман деб ўйлаган эдим, аммо, афсуски, яқин борганда оғзим очик қолди. Чунки ерда ёлғиз отлар бор босмачининг жасадидан асар ҳам йўқ. Қочишганмикан деб ўйладим, аммо бунинг имкони йўқ. Шунча ўқ ёмғири

остида қочиб қутилиши хомҳаёл эди. Воқеани аниқлар экан, ярим соатча вақт зое кетган эди. Улар бизларни осонлик билан ахлоқ ерига қўйишган эди. Тезда «кетга қайт» дея аскарларга буйруқ бердим. Пиёда жуда юришган бўлса икки минг қадам йўл олишгандир, деган тахмин билан от чоптирдим. Бироз кейин йўл тугаб, халта кўчага кириб қолдик. Қўл чироғимни ёкиб қарасам, йўл илон тилидай Тўқай дарахтлар орасида бурилиб кетган эди. Оқмозор раиси бизларни чалғитиб шу йўлдан кетган бўлса керак» деб ўйладим, нафас олиб туриб яна гангий бошлади бегона кишию. Ўтирганлар нафаслари ичида натижага кел дегандай қарашар эди. Шубҳали киши умид билан ваад қозонимга унаб, яна сўзга бошлади: «Беш-олти рақамли аскарларни отлар ёнида пойлоқчи қилиб, қолганларга эргашиглар, деб бақирдим. Бир-бирига кириб кетган дарахтлар тез йўл олишга моний бўлиб қўнғирок йўлни юритишдан ожиз эди. Эгилиб букилиб бир бало қилиб юрар экан, қоронғил орасидан «тур» деган ҳайбатли овоз бизларни миҳлаб қўйди. Қурқувдан иликларимга титроқ кириб, ички кийимларим ҳўл бўлди. Улар қочиш ўрнига ўз орзулари билан жаҳаннамга кетишмоқчи ва ўша ерда дарвозабон бўлишмоқчи, деб ўйлади. Қўрқинч садо яна «Қуролларингни ерга қўйинглар!» деди хали сўз такрорланмай. Одамларим қурқувдан билиб-билмай ўқ узишга бошлашган эди. Ерликлар тилини билмаймиз деб юрганлар қўрқувни тоттач, қандай ўзбекчани уққанларига ҳайрон бўлдим ва ичимдан қулдим. Мен уларга ўхшаб ахлоқ бўлмай, аксинча, милтиғимга яна ҳам яхшироқ ёпишдим ва овоз келган томонни тахминлаб аниқлашга ундадим ва фурсат қўладим. иккинчи ихтор товуши келганда «мана, таслим бўламиз» деган баҳона билан уни яна гапирмоқчи бўлдим.

У сўзимга қонди шекилли, тез бўл, дея жавоб берди. Ўшанда турган жойини аён-баён аниқлаб олдим. Бир бора «вой, чўчка болалари, мен сизларни йигирма беш, ўттиз киши деб ўйлаган эдим», - деган севинч овоз ҳам

уни қўлга берган эди. Ундан бошқа «қимирланглар миҳ-
лаб қўяман», деган овоз қайтадан янгради. Ажабо, бир
киши экан деб ўйладим. Бу мумкин эмас, чунки икки
киши эканликларини аниқлаган эдим. Атиги ўртада
икки от бор эди. Шундай қилиб, беш-ўн дақиқага жим
бўлиб қолдик. Баъзан курук пўписадан бошқа гап ўтмас
эди. Бир пайт отлар турган жойдан узилган ўк овози
келди. Қурқувдан каловлаб қолган эдим, демакки бири
бизни қочирмоқчи ва пойлоқчиларни ўлдирмоқчи деб
ўйладим. Шу ташвиш билан мавқий ва унвонни ололмаи
қолдим, андишасига бордим ва қўлимдаги милтиғимни
дарахтга уриб олган эканман, дўқиллаб чиққан садо
босмачини уйғотибок қўйди, шекилли.

«Автоматни ерга қўй, бўлмаса жаҳаннамга юбора-
ман», - дея амр берди. Ўк ёйдан чиққан эди. Овоз келган
томон уст-устига ўк ўзгани бошладим. Сўз эгаси бос-
мачи тахликани сезиб, қурол билан жавоб бера бошла-
ди. Ўқлар визиллаганича атрофимиздан олов бўлиб ўтар
эди. Мен эса катта дарахтлар орасига кириб, нима қилиб
ҳам бўлса, кўпроқ ўк узишга бошладим. Кейинроқ қулок
солсам, ўртада милтиғимдан чиққан ўк овозидан бошқа
садо қолмаган эди. Қарши тарафдан жимжитликдан
бошқа бир ҳаракат сезмадим. Қочдим, деб ўйлади, аммо
имкони йўқ қулига қурол олган ватан эгаси бир босма-
чини ўлимдан бошқа бир куч йўқ қила олмас эди. Ху-
сусан, Оқмозор раиси ўрнини ҳам ўзгартирмайди деган
сўзларни кўп эшитган эдим. Хўш, ундай бўлса нега тек
қолди, ҳайрон бўлдим. Сизларда ўк оз бўлишини билар
эдим. Ўшанга биноан бор кучимни тўплаб, таслим бўл
дедим, аммо овозим қайтиб ўз қўлоғимни жаранглатди».
Хонадаги мужоҳидлар андиша ичида гумонсираб тин-
глаб, титраб, ҳайратлари юзларидан кўринарди. Шубҳали
шахс сўзини улаб, «одамларимга милтиқларингни олин-
глар», деб буйруқ бердим. Аммо ҳеч бирдан жавоб йўқ.
Ақлимга қул чироғим келиб, душман томон қарадим.
Чироқ зиёси остида кўрганларимга оғзим очилиб, се-
винчдан беҳуш бўлиб қолгудай бўлдим».

Мужоҳидлар катта андиша билан:

– Шаҳид бўлганмиди? – деб сўрашди.

– Барчаси қонларга бўялиб, кўзи очиқ, аммо табас-сум қилгандай ёнбошлаб қолган эди, – деди шубхали киши. Ўтирганларнинг кўзлари ёшга тўлиб:

– Оқмозор мужоҳидми, – деб сўрашди. Бегона киши «бале» деди титраб. Кўрқув билан қўл чирогимни аскарларим турган томонга бурганимда даҳшатлар ичида қолдим. Манзара ваҳимали, барчаси жонсиз вужудлари эмас, мисоли тешилган шишадан ўтган. Чора қолмаган, ўзимни йўқотиб, милтик қўндоғи билан нимжон ётган ўз аскаримнинг бошига келиштириб туширдим, чунки нўноқ, тажрибасиз амрларга итоат қилмай, бекорга ўқ еган эди. Фиқ демай кўзлари машкарига оқиб, панжалари билан ерни тирмалаб Петербург жаҳаннамига жўнади. Босмачи томон қараганимда у ҳалиям ёнбошларди. Дарахтларни пана олиб, яқинроқ бордим. Кўзлари еб юборгудай менга қарар, аммо тўппончаси хануз қўлида, осонлик билан бермасликка ўхшарди. Милтик учи билан ниқтадим, яна кўзи менда эди. Қонга бўялган қип-кизил ўнг бармоғидаги узукни кўриб қолдим. Ўлганига каноат келтириб, секин ушлаб узукни чиқардим, қарасам бир муҳр, чўнтақларини тинтиб кўрдим, аммо ҳеч бир нарса йўқ, ўлимини билгандай ёнига бир нарса олмаган экан. Қалпоғини кўрсатиб бошлиққа узатди.

– Араб ҳарфи билан ёзилган қоғозда мажлис тўпланиш ерининг харитаси, остида парол – муҳр, ўрнаи ва мажлис калитида Оқмозор ёзилган эди. – дея сўзини давом этди бегона киши.

Тонг саҳар ўрмонда тўққиз ўлик орасида хаёлларга чўмиб, хаёлот орасида кўрқувдан иликларим қуриб дағдағ титроқ босган эди. Жасадларни эзиб, тор йўлдан ўтиб, отлар ёнига борсам, икки аскар ҳам жонсиз ётар, отлар ҳам йўқ эди. Марказга пиёда бориш хавфли, айрича йирткич хайвонлар ҳам бор. Харитадан фойдаланиб, муҳрдан мадад кутиб, йўлга чикдим. Босмачилар-

нинг ўлиги ҳам кишини тамом қилишини қаердан билар эдим. Ахмоқлигимизни энди пайқадим. Нодон бўлмасак, бир киши уч кишини мағлуб қилиб ўлдирармиди? Агар бу вазиятдан янги тузум хўжайинлари хабардор бўлгудай бўлса, ўлган кунимиз - дея жим бўлиб бош эгди ва бирпас туриб, «афв қилинглар, сизларга хизмат қиламан», — деди йиғлаб туриб қўрқув балосида. Бутун ҳақиқатлари ўз ишига келган услубда бузук тилда уктириб қўя қолган ва шу йўлда қутилиб қолиш умидида кўринар эди. Мажлис бошлиғи, «номинг нима сенинг?» деди. «Карим», деди қалтираб, аммо «тўғриси, нима?», — деди ҳидланган бошлиқ. Ўйлашиб туриб «Киркор» деди ияги иягига тегмай. Эскидан бери юртимизга ўрнашган арманийзода дейишди ўтирганлар ҳаммаси бир оғиздан. Бошлиқ гуноҳкорга қараб туриб, «сен арманига ўхшамайсан-ку, бирор нарсани сақламоқчимисан?» — деди «кўзи оловланиб, «майли, билганини жаҳаннамга олиб кетар», деди қўшимча қилиб ва меҳмон афв деган улуғ сўзни зулмларингиз туфайли йўқотиб қўйдик. Энди сизга очик йўллар», дея сермўйлов мужоҳидга қараб, «таксирирмага йўл кўрсатинг», деб мийиғида қулиб қўйди раҳми келмагандай. Киркор ирғиб туриб: «мени қўйиб юборасизлар, ҳа, ҳазрати Марьямга қасам ичаман, яна қайтиб сизларга тўсиқ бўлиб йўлиқмайман, тавба қилдим», — деди ютқиниб, аммо сермўйлов барваста мужоҳид «қўп жаврама, юра қол, кеч қоласан» — деди секингина итариб на олиб чиқди. Бироз кейин қайтгач, хузур ичида «буйруғингиз ерига келтирилди», дегандай бош эгди итоат маъносида ва ўтирди. Бошлиқ соатига қараганда, вақт анча ўтган, ўтирганларга қараб ўн дақиқа дам олайлик. Вақтимиз танг бўлса ҳам. Олдимизда чоршанба ва пайшанба бор. Холбуки... Ҳа, айтмоқчи, ичингизда ҳаста ва рўза тутмаган бўлса, халтачадан ифтор учун тут, майиз ва талқон бор», деди, аммо бирга ўлтирганлар ният қилиб «рўза тутганмиз, алҳамдулиллоҳ», деб овоз беришди. Бошлиқ: «Худо қабул қилсин» деб дуо қилди.¹

---

¹ Мужоҳидлар аксарияти рўза тутишар эди

Шамол тинган, ҳаво сокин, аммо бироз аёз офтоб ҳам кир дунёни кўрмаслик учун булутлар кети-га сакланар эди. Дарахтлар орасидан югургандай лой оқ бинога қараб бири келарди. Жуда чарганлиги, сарғайган юзи ва лапанглаб келишидан маълум ва аниқ эди. Чарчовдан кўпроқ рухий чўкинди бордай кўринар, пойлоқчи назоратида мужоҳидлар танишган эди. Кучоклашиб олиб келиб ўтқизишди, ўн дақиқа ўтмай барчалари янги хабар кутгандай карашар эди. Келган мужоҳид йўлда рус мелисахоналарда курган фожевий сахналарни тўхтамай сўзлаб, шу сабабли руҳан жуда чарчаганлигини ва яна олти километрча илгариди хулиган одамларни кўрганлигини, терлаб-пишиб бир нуктага қараб туриб уқтирди ва яна сўзни улаб Коратепа халқининг очарчиликка дучор эканлигини, Водил ва Гарбобо халқидан келган озиқ-овқат ёрдами билан яшаётганликларини йиғламсираб сўзлади. Қишлоқ ва шаҳарлар орасида борди-келди йўлларини тутиб олган шу лаънати рус мелисахона нукталарини йўқ қилиб, бу сунъий қаҳатчиликни туриб тезроқ бир чора кўрилишини халқ номидан илтимос қилди. Хали сўз тугамасдан ташқаридан оёқ шарпаси келиб қолди. Хайрон бўлишди, чунки бу ерни бегона киши топиб келиши осон гап эмасди. Хамма қуролини йўқлади. Бироз олдинги воқеа тажриба бўлиб, асосий тadbирни ўйлаб эшикка кўз тикишди. Шарпа орқасидан бири белги деб бақирди, дарахт орасидан йўталиб келган киши элчи эканлигини том устидаги мужоҳид пойлоқчига «парол кеча коронғилиги ишорати «Тўлиной» — деб жавоб берди ва хонага салом бериб кириб келди. «Бек, раисимизнинг саломлари бор. Беш соатлик йўлни от устида келдим. Бир соат чорак буён пиёдаман, хулиган кишиларга йўликмаслик учун сўкмок йўллардан бориш мажбурияти ҳосил бўлди», дея қўйнидан бир хат чиқариб, бошликка топширди. Ваалайкумдан сўнг ўтиринг дегандай ишорат қилган бошлиқ хатни тут ости мужоҳидлар мажлиси бошлиғига!

«Билинган сабаблар туфайли мажлисга қатанаша олмадим. Орқамизга тушганлар бор. Душманни чалғитиш учун икки айри томон йўл олишга берилган чиқдим. Биринчи душман нуқтасини салом тутдик, аммо иккинчи душман нуқтасида душман кўпчилик бўлгани учун биргина тўппонча билан қарши қўйишни эп кўрмай ноилож колдим. Урушда яраландим. Орқага тисарилиш мажбурияти ҳосил бўлди, ёнимдаги мужоҳид кўриқловчининг ҳаёти ҳақида маълумотим йўқ. Қалпоғига атайлаб баъзи сохта ҳужжат, муҳр ва мажлис ерининг харитасини жойлаштирган эдим. У дўстим соғу-саломат борсаям, орқасига эргашган душманларга эҳтиёт бўлинглар, ҳурмат ва салом билдириб қарор ва амаларингизни кутаман, хат олиб келгандан белгини, албатта, сўрасиз. Хурматларим билан Окмозор мужоҳидлар беги».

Ўтирганлар орасида бир дақиқалик жимлик қурилди. Маънан севинган бўлишса ҳам яраланган бекнинг йўқлигини толесизлик деб афсусланишди. Кўриқловчи йигитнинг жанозасини баҳамаҳол топиш керак, дея фикр баён қилишди, чунки шаҳид душман кўлига тушгудай бўлса, ибрат учун халққа намоёиш қилишлари ва ўзларига ютук сармоёси дея кўрсатишлари аниқ эди. Ўшанда халқ ва мужоҳидлар маънавиятига путур етиб қолиш андишаси бор эди. Элчи «бошлиқнинг яраси оғир», деб қўшимча қилиб қўйди. Вақт тобора ўтиб бораётганини кўриб хаммаси бир-бир йўқлаб «ҳар ким ўз унвонини очикласин» дея буйруқ берди бошлиқ.

«Гарбобо мужоҳид бошлиғи ўринбосариман», дея сўзга бошлаган киши орқасидан эркакча овозлар бир-бирини қувватлади. Водил, Коратепа, Ҳазратим, Мозор Ота деган садолар билан барчалари ўз унвонларини очиклаб беришди. Энг сўнггида чиройли, келишган, аммо юзи бошқачароқ йигит сўзга бошлади. Бу йигит Холмирза отанур ўғли — Баҳодиржон эди. Нарироқда ўтирган соқолли кишиларга ишорат қилиб: «Хўш, сизлар кимсизлар?», - деди мажлис бошлиғи. Унинг ерига раис ўринбосар сўз бошлаб, ёш, соқолли,

серсавлат ишини кўрсатиб: «кечирасиз, тақсир, бу киши Ёзёвон, Вардан мужоҳидларидан озик-овқат мавзуларида маълумот бермоқчилар. Энг меҳнаткаш мужоҳидларимиздан. Яна ҳам кенгрок вазифа олиш орзусидадурлар», дея қўшимча қилди. «Э» деди бошлиқ хурсанд бўлиб: «Асомиддинхўжа эмасмисиз сокол сизни бошқага кўрсатиб қўйибди», деди. Ўтирганлар самимий кулишди. Кейин ўринбосар яна биттасини таништириб: «Бу киши «энг чаккон мужоҳидларимиздан, маълум поезд ҳақида маълумот бермоқчилар ва яна янги вазифа олмоқчилар», - деди ва кулиб туриб Шохмозор мужоҳид беги қизлари билан сўзлашган. Худо хоҳласа...» Шунда Шохмозор беги ўринбосари йигит билан кўз-кўзга келган эди. «Иккалангизга ҳам ихлосим ортиқча» деди бошлиқ. «Ютукли ижроатингизни ватанпарварлик хонасига ёзиб, бошқаларига ўртак кўрсатиш бизларни бахтиёр қилади. Кошки, бизлар ҳам сизларчалик...» «жасорат бердингиз, ташаккур» дея иккаласи ҳам бирданига миннатдорчилик билдиришди ўтирганларга ҳурмат билдиришиб.

Йўқлама ва текшириш ишлари тугаб, ўртага қўйилган харитага бош эгиб кўз тикди бошлиқ. «Мухтарам мужоҳидлар ютукли бўлиши учун шу мавзуларни амалга оширишли керак».

- Очликка қарши озик-овқат масаласи;
- Душманга қарши қўлга қурол олиш;
- Жума куни келаётган, ичида нима борлиги мажҳул поезд масаласи;
- Шаҳар ва кишлоқлар ҳуррият йўлини душман мелисахоналаридан холос қилиб қутқариш;
- Халқимизга тўғриларни, яъни ҳуррият, истиклол ва ватан маъносини яхшилаб уқтириб, душман ҳақида маълумот бериш;
- Миллий ва диний йўлда ҳалоллик масаласи ва орамизга қушилган сохтакор ўғриларни тозалаш.

Бундан кейинги вазифаларимизни келажакдаги мажлис қарор беради. Энди фикрларингизни қисқача

уктириб, имкони борича, мавзуни тарқатмай асосий масала устида тўхтаб ўтишларингизни илтимос қиламан, чунки мажлисимиз энг кеч соат 17 гача тугаши керак. Баъзи қарорларни энг кеч жума куни соат 10 гача амалга оширишимиз керак. Жиход ва ғазонгиз муборак ва қарорларингиз йўли очик бўлсин», - деди. Барчалари ўз фикрларини уктиришиб, баён қилинган фикрлар қарорга боғланиб қоғозга ҳужжат қилиниб ёзилди. Келажак мажлис ва ери тайинланиб, Қуръон тиловатидан сўнг «хайрлик бўлсин» дуолари билан билан бир-бир тарқашди.

* * *

Ўтган кундан бери бақирини сабабли овози қисилиб қолган жарчи телбалардай ўнг-сўлга югуриб, шаҳар жанубидаги масжидда жума куни эрта билан озиқ-овқат сотилади дер эди. Мотамсаро уй дарвозаларини гумиллатиб муштлаган 45 ёшлардаги сермўйлов жарчининг юз ва соқол йўллари туну кун бўлиб, совун кўпигидай оқариб қолган. Халқ бепарво, чунки бу бир ўйин эканлигини уйма-уй юриб, халқни оғоҳлантирган Салжуқий лақабли бир қаландар мужоҳид киши ишени кўпдан бажарган эди. Жарчи чакқон, очлик кўрмагандай кўринар эди. Оналари ёнида очликдан озиб кетган қашшоқ болачалар бошлари оғриқ келиб тетапоя қилиб юришар, қорни тўқ келгиндиларига кулгу бўлиб қолишган эди. Ўйиндан хабарсиз юрган инсон ҳали тун ярми бўлмади бир қадок буғдой олиш учун йўлга тушишган. Йикилиб тура олмай қолганлар пиқиллаб йиғлаган оқсоч кексалар. Қаландар Салжуқий ўз-ўзига бир бурда нон учун нималар фидо қилишмайди, дея ўйлаган виждонли киши эди. Унинг учун бу аҳвол жаҳаннам азобидан фарқи йўқди. Оч бўлсалар ҳам, бир-бирига юмшоқ муомала қилиб назокат ватан эгаси бўлишлари эди, холос. Хўш, бу аҳволга қандай келинган, сабаби нима...? — дер эди қаландар Салжуқий.

Ўлим тилаб қолган бу миллат ничун фалак гардишига қарши кела олмай, қобилиятини йўқотиб ҳар

кийинчиликка буйинсуниб колган, чунки овозини дунёга эшиттиришдан ожиз жасорат ва ватанпарварликда достонлар яратганди ҳам, қўл-оёғи боғлик, борди-ю, эшиттирганда ҳам манфаатпараст дунё миллатлари кулок солармиди. Ўз овозини ўзи эшитар, ўз ватанларида оч қолиб, нокас душманларни тўйгазиб кул бўлиб колган. «Миллат куритилиши йўлида фидокорона хизмат қилганлардан қачонгача юз ўгиради баъзи онгсизлар. Ўз қўли билан жаҳолат ботқоғига чўмиб, ўзи келажагини таҳликага қўйган бу халқ ичидаги баъзи нобакорлардир дер эди. Бир кўп суҳбатларида Каландар Салжукий оч эмасликларини шу ўтган эллик йилда исботлаб келган бу миллат фарзандлари йўкликлар ичида ташкилотлар тузиб меҳнати сингган Баҳодиржон ва Тўлғанойлар каби миллий мужоҳидлар ана шу ҳақсизликка учраган ўз халқини қутқазмоқчи бўлишар эди. Чунки кўзлари олдида битта нон, бир қадок ёғу буғдой учун титрашиб буйин эгтанлар бор эди. Гўё уч кун узлуксиз озик-овқат сотилмоқчи эди, аммо биринчи кун соат 11 бўлган ҳолда хануз ҳеч гап йўқ. Чунки мақсад маълум станцияда ўз ишларини бажариб олгунча халқни овутмоқ ғояси кутилган ва халқнинг кўпчилиги билгани ҳолда, яна бир умид кутиб йўлларга тушишган эди. Соат 13 деганда дарвоза очилди ва жарчи сотишлар қоғоз пул билан эмас, балки олтин ва кумуш тангалар эвазига эканлиги эълон қилди. Оч халқнинг тарвузи қўлтиғидан тушиб, шошқин ва хайрон, аммо тўсатдан бир йигит баланд жойга чиқиб, халқни қўйга ўхшаб турмай «овозингизни чикаринг» демокчи бўлди. Афсуски, ўша дақиқадаёқ мелисалар тўппончаси билан отиб ташлашди. Ўшанда халқнинг тоқати тоқ бўлиб дарвозага бостириб, бор кучлари билан юкланишди. Келгинди аскар ва мелисалар зўравонлик ҳунарини кўрсатиб ўқ узишди ва халқдан юзларчаси яраланиб, жуда оз киши ичкарига кирганда буғдойдан дарак йўқ, дон кўриша билмаган эди.

Шаҳарнинг нариги, хусусан, станция томонида ҳеч ким кўринмас, ўшандай бўлса ҳам, мелисалар қуш учирмас, зотан андишали бўлган ўз зобитларига яхши кўринишмоқчи бўлишар эди. Расмий унвонга эга вази-фа бошида бўлганлар шу ердаги бўлимдан пушаймон. 2-3 йил хизмат бошида бўлган ҳолда 100 йил машаққат кўргандай паришон эдилар. Аммо Тўлғанойнинг бош-лиғи бўлган зобит бу покиза қизни ҳар кўришда ти-рилгандай бўлар эди. Кўндан буён сирли расмий ха-барларни миллий мужоҳидларга ўз вақтида етказган Тўлғанойга қараб «муҳобара соати қачон?» — деди. Стол бошида телеграмма машинаси ёнида турган Тўлғаной «15 дақиқага бор» деди қўл силтаб менсимай.

Алоқа ва муҳобара тугаб тургандики, маймун юзли Алик «қандай бўлдингиз?» дея Тўлғанойдан кайфият сўраб қолди. Жавоб бериш ўрнига Тўлғаной телеграмма қоғозини узатди.

— Ҳа, бўпти, энди иш станция аскарларига қолди, — деб кўя қолди хафа бўлгандай Алик. Чунки Тўлғанойдан ҳеч бўлмаса бир ташақкур қутаётганлиги кўзларидан ўкилар эди. Бошқалар ёнида Тўлғанойнинг ўзига лоқайд қолишини ҳазм қила олмай, нима дейишга ҳайрон, фарқига борган Тўлғаной яна ҳам кўполроқ муомала қилиб, шаҳардаги воқеаларни билдирди. Зудлик билан воқеа маҳаллага бормоқчи бўлган Алик Тўлғанойга ай-рилма демоқчи бўлди, аммо мужоҳидлар ҳаракати бош-лаб қолғудай бўлса, сир майдонга чиқиб колармикан деган андиша Тўлғанойни безовта қилар эди.

— Йўқ, — деди Алик, — ҳабар кутиб туришингиз ке-рак.

— Эртагача марказ билан алоқа йўқ», — дея юмшоқ-рок қаради Тўлғаной хилва билан, кейин «лутфан» деб иршайди. Лутфан сўзи жуда меҳрибон бир адо билан талаффуз қилингани учун Алик юмшаб, майли деди-ю, ёнида турган русга «сен кет» дея буйруқ бериб жўнамоқчи бўлди. У жавоб кутмай югургандай чиқиб

кетмоқчи. Алик унинг орқасидан ачиниб, оҳ-оҳ дея қараб қолди. Йўлда мункиб-мункиб кетгандай бўлар эди. Тўлғаной орқасидан Алик югурди «нима касалми-сиз, кайфиятингиз яхши эмасми?».

—Уйингизга олиб борай.

—Ўзим кетаман.

—Турғизиб туриб, «бошингизни кўксимга қўйинг лутфан, — деди Алик. Тўлғаной сиёсий бир усталик ҳунарини кўрсатиш учун бошини одамнинг елкасига қўйди, сочидан келган ёқимли хид одамни маст қилиб махфиёна хидлаб ичига тортди ва яна этли дудокларига қараб яланди, кейин илгариде турган отбоқарни чақириб, қизни уйига олиб бориб қўй, — деди Алик. Раҳмат маъносида шахло кўзини очиб қисди Тўлғаной.

—Уйга доктор олиб келайми?, — деди Алик.

Ха, доктор олиб келасан-а, сени қараб тур, Тўлғаной баланд овозда масхаралаб кетаркан. Араванинг орқасидан қараб қолган Алик илгариде турган отига миниб кўздан йўқолди. Соябон арава боғча бурчагида турди. Чаққонлик билан пастга тушган Тўлғанойга ажабланиб оғзи очилган ҳолда қараб қолди отбоқар. Ну, қандай касал дея русчалаб гунгиллади, кейин «соғлиғингиз тузалди, шекилли», — деди аччиғи келиб, кўзи қинидан бўртиб чиқиб. «Ишингга бор», дея хайқирди Тўлғаной. Бир қаватли бинога югуриб хонага кирди. Чап қўлдаги жавондан тўппончасини олиб ўпди ва бир қўли билан ўқларни чўнтаги ва ҳалтачага тўлдирди. Ташқарига чиқиб, усти очик ошхонага кирди эгарли тайёр турган отга сакраб минди ва экинлар орасидаги торгина йўлчадан чўлаб учиб кетди. Йўлдаги пойлоқчи қоровул «тур» дея ўшқирди. Кўзидан бошқа ҳар ёни берк, ёпинган киз этигини кўрсатиб, ўшқириб қўлидаги қоғозни узатди, қоровул аёл дея тўнгиллади, «ишонмадингми?» дея сочини очди, қоровул бузуқ рус тили билан хитоб қилган эди. Хайрон бўлди, авзойи ўзгарди. Отдан туша туриб «нимага?» бақирди қиз исён қилгандай. «Юр», деди қоровул. «Касрга?» - деди андиша билан

Тўлғаной. «Кўп гапирма, отиб ташлайман!» деди белидаги тўппончасини йўқлаб.

—Тўппончангни ерга қўй. бўлмаса...»

—Кўрқингми? - деди Тўлғаной кулиб, масхаралаб. Кўп гапирма, қўлида тўппончаси бор, бирини раисга олиб чиқа олмайман! — деди қоровул. «Тезроқ олиб бор бўлмаса! раис ўзи келяпти, сўзингни ют», — деди қоровул соғу сўлга қараб.

— Осмондан тушадими, — деди Тўлғаной. Дарахт тепасидан «бале» деган ёқимли, таниш бир овоз жавоб берди.

— Сиз, ха, Нодиржон, — қоровул қилмишларига пушаймон бўлгандай уялиб «кечиринг»,— деди.

— Сиз нима қилиб юрибсиз?, — дея хайқирди Тўлғаной ичидан суюниб, бошини йигитнинг елкасига қўйгуси келиб.

Йигит қоровулга кет дегандай калласи билан ишорат берди. «Касамларимизни амалга ошириш учун азиз ватан тупроғидаман, — деди. Оёқ усти жуда кўп ватан, интиқом ва озодлик деган сўзлар зикр қилинди, охирида йигит:

— Кўзингиз ойдин шу соатдан бошлаб, водийда 18 рус мелисахона ва аскарний марказини босиб олдик, — деди.

—Худо хоҳласа, Худога шукр, — деди-ю, беҳуд бўлиб ерга йиқилди Тўлғаной. Йигитнинг кўзидан шариллаб ёш оқиб қўли билан артди, кейин ўнг қўл бармоғини Тўлғаной дудоғига олиб боргандай узатиб, ўтириб қолди.

* * *

Узокдан поезд хуштаги эшитилгач, станцияда бир ҳаракат бошлаган рус зобитлар ўнгу сўлга югуриб бақирдишарди. Ҳозиргача ўрталарида кимсалар йўқ эди. Аммо энди турли киёфада ерли халқ кўпайиброқ қолган. Шубҳаланган станция бошлиғининг қулоғига бир нар-

салар деди зобит ва тўсатдан идорахонасига қараб югуриб, телефон трубкасига олиб, алло деди, аммо овоз йўқ. Югуриб коммутаторга борди. Манзарани кўриб, телбаланиб, хайвондай бақириб «йўқ бўлдик, махв бўлдик, уйимиз куйди» деб ташқарига чиқиб поездга қаради. Жуда кўп вагон уланган, тўхтаган поезд қаторидан ўз усулига қараб салом берган зобитлар пиёдаланишди. Уларга энди расмий ҳурмат кўрсатмоқчи бўлиб турган Алик ва аскарлар тўсатдан ўтириб қолишган эди. Атрофда вингиллаб ўтаётган ўқлар ва қора туман ҳаммани саросималаштириб қўйган, қиёмат қойим ўртадагилар билан билиб билмай ўқ узишар эди. Оллоҳу акбар ницелари билан парвосизча ўзини ўтга урган ватанпарвар мужоҳидлар душманлари руслар бошига ўқ ёғдириб, уларни Петербург жаҳаннамга юборишар эди. Ғиқ демай жон беришар, кўксидан тешик очилган поезд ўтхоначиси машинистнинг кўли поезд ҳуштак тугмасида қолгани учун ўтхона жиҳози чинқириб ҳуштак чалиб қулоқларни қар қилгудай жаранглар эди. Арслондай ғазабланган ва бостириб келган ҳақиқий ватан эгалари мужоҳид босмачиларнинг имон тўла овозлари душман, рус ўғри босмачиларини девонага айлантириб қўйган, аммо станция томонидан отилган пулемёт ўқлари мужоҳидлар устига ёмғирдай ёғиб ватанпарварлар иккиланиб қолишган эди. Бир томонда жон боши қизишиб нариги томонда вагонларнинг баъзилари ёнар эди. Бу аҳволни узоқдан кўзлаб кўриб қолган шахло кўзли чакқон бир йигит орқадан ўтиб, сув тарновларига осилиб, томга чиқди ва мужоҳидлар устига ўқ ёғдираётган пулемётчи рус станция бошлиғининг бошига тепди. Хабарсиз қолган ва этик зарбаси билан вужуд тарозисини йўқотган рус воҳ деганича томдан ерга бош аралаш тушиб яримжон чўзилиб қолди. Шу аснода гумбаз хоначада беркиниб турган рус аскарлари орқадан ўқ узди ва Оллоҳ деган овоз бутун Марғилон кўчаларини чинқиратиб юборди. Шахло кўзли йигит пастга қараб учиб ярим жон ётган зобит ёнига тушди. Изгируб ичида лабини тишлар эди. Кўриб қолган мужоҳидлар ат-

рофни ўраб ёрдамга интиларкан, узокдан дод, дея югурган Тўлғаной бу даҳшат сахнасини кўргач, йигитга яқинлашди. Тўлғаной баданидаги инсоний муҳаббат хиссини сезиб йигит кўзини очди ва «хайр, Худога омонат бўлинг, жоним, ватан соғ бўлсин», - дея кўлини ўйнатиб юзидаги ниқобни олиб ташлаб: «Мен Баҳодир» деди-ю, калимасини ўтириб хурсанд кулиб кўзини юмди. Йигитнинг енги йиртилиб очикда қолган билагидаги холни кўриб қолган Тўлғаной «Вой-дод, Баҳодиржоним!», деб турган эдики, орқада яримжон ётган зобит тўппончасини белидан чиқариб тўсатдан ўқ ўзди. Мужоҳидлар ўзлари билан ўзлари бўлиб кўришмай қолишган эди. «Оллоҳ» деган овоз орасида Тўлғаной юзи билан Баҳодиржоннинг кўкрагига тушди ва жонсиз шаҳодат шаробатини ичган бўлди. Интиқом олиб энди куламан деганда фалак гардиши Тўлғанойни йиғлатган йўқ-йўқ, ёлғиз йиғлатмаган балки азиз жонини ҳам олиб уни ҳақиқий ҳаёт оламига олиб кетган эди. Шаҳид бўлган икки ватанпарвар мусулмон мужоҳид жаннатда бирлашмоқ ниятида учиб кетишган, аммо иборатомуз севги ўрнаги бўлиб, ватанпарварлар кўзида обидаланишди. Муваққат – вақтинча бўлса ҳам, Фарғона водийсининг бир бўлаги Шермуҳаммадбек бошлиғида қурилган ташкилот ва мусулмон ватанпарвар мужоҳидлар соясида душманлардан интиқом олишган бўлишди. Ана шу ўлимлар ва кутилиш Шермуҳаммадбекка ислом лашкарбошиси яъни амирлик унвонини қозондириб бағишлади. Ерда яримжон ётган ва Тўлғанойга ўқ узган рус зобитни бир тепган қорақош бир йигит бошлиқнинг чувалчангдай тўлғонганлигини кўриб, «Ватанимизга кўз тикканларнинг оқибати шундай ва интиқоматингиз оғир бўлади», дея қўйнидан чиқарган ой юлдузли байроқни халққа қараб елпиб ўпа туриб, севги ўрнаги бўлган икки шаҳид устига ёпди.

Ватан ҳасрати-ла, Юрт ишқи ила жон фидо қилган бу шаҳид миллатдошларимизнинг эл-улус, миллатимиз учун қилган эзгу, бахайр амаллари кейинги наслларга ибрат, бир ёниқ намуна бўлса, не ажаб...

Туғилдим, юракда туғилди Ватан,
Улғайиб, танимда жонни соғиндим!
Дунёни саросар кездим, топмай шаън,
Такдир улоқтирди — ҳар жойга қўндим,
Киндикдан томган ул қонни соғиндим.

Ватан нима ўзи? Усиз йўқдайман,
У билан тетикман — очда тўқдайман,
Агар ўзга юртда бўлсам, ногаҳон,
Қўмсаб, шошилгайман, мисли ўқдайман.
Қалбимдан отилган шонни соғиндим.

Ҳаёт армон билан ранглидир гўё
Беармон яшаган ёлғондир дунё,
Менга Ватан - армон, армон — бенаво,
Усиз танда жоним муаллақ, илло,
Менга армон бўлган онни соғиндим!!!

*Ушбу қиссани кирилл ёзувига ўгирилишида самимий
ёрдамни аямаган қизимиз — Маҳзунаҳон Бозоровага мин-
натдорчилик билдиришни инсоний бурчим ҳисоблайман.*

Собир САЙХОН

А Р М О Н

Воқеий қисса

Мухаррир: Шукур Курбон
Техник мухаррир: Дилмурод Жалилов
Рассом: Шухрат Одилов

Нашриёт лицензияси: АИ № 159, 14.08.2009.
Босишга 03.07.2013. йилда рухсат этилди.
Қоғоз бичими 60x84 $\frac{1}{16}$. Офсет босма. Офсет қоғози.
Ҳисоб-нашриёт т. 7,3. Шартли босма т. 8,5.
Буюртма № 191. Адади 600 нусхада.
· Келишилган нарҳда.

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти,
Тошкент шаҳри, Истиклол кўчаси 33.

МЧЖ «SHIDASP» матбаа корхонасида чоп этилди.
Тошкент, Шайхонтохур тумани, Собир Раҳимов кўчаси 70 б.